

XALQARO INNOVATSION TADQIQOTLAR

Xalqaro ilmiy jurnali

International scientific journal

INTERNATIONAL INNOVATION RESEARCH

ISSN: 3093-8570

VOLUME: 1
ISSUE: 3
2025

 Digital object
identifier

 Google
Scholar

 OpenAIRE

Muassislar:

Xalqaro innovatsion universitet,
“Pinnacle Research House” MCHJ

TAHRIRIYAT HAY’ATI:**Bosh muharrir:**

Amin Mallayev - f.f.n., dots.

Bosh muharrir o‘rinbosari:

Sardor Negmatjonov

Mas’ul kotib:

Shahnoza Kaxxarova - f.f.n., dots.

Tahririyat a’zolari:

Saidahror G‘ulomov – i.f.d., akademik. Rossiya.

Nazar Hakimov – f.f.d., prof. Rossiya.

Shodmon Vohidov – t.f.d., prof. Tojikiston.

Hüseyin Baydemir - f.f.d., prof., Turkiya

Nurettin Demir - f.f.d., prof., Turkiya.

Jayna Satkenova - f.f.n., prof., Qozog‘iston.

Akmal Saidov – yu.f.d., akad. O‘zbekiston.

Azim Jabborov – p.f.d., prof. O‘zbekiston.

Yulduz Ergasheva – t.f.d., prof. O‘zbekiston.

Boynazar Yo‘ldoshev – f.f.d., prof. O‘zbekiston

Rahima Shirinova – f.f.d., prof. O‘zbekiston.

Nafas Shodmonov – f.f.d., prof. O‘zbekiston.

Gulbahor Tojiyeva - f.f.d., prof. O‘zbekiston.

Shahobiddin Nuriddinov – f.f.d., prof.

O‘zbekiston

Bahrom Egamberdiyev – f.m.f.d., prof.

O‘zbekiston

Dilbar Muxamedova – p.f.d., prof. O‘zbekiston.

Haydarbek Bobobekov – t.f.d., prof. O‘zbekiston

Sayfullo Tursunov – t.f.d., prof. O‘zbekiston.

Jamshid Jabborov – f.f.f.d. (PhD), dots.

O‘zbekiston.

Iristi Quttimuratova - f.f.f.d. (PhD), dots.,

Qoraqalpog‘iston.

Nargiza O‘roqova – t.f.n., dots. O‘zbekiston.

Anvar Qobilov – i.f.n., dots. O‘zbekiston.

Feruza Rajabova – p.f.f.d. (PhD). O‘zbekiston

Akmal Ochilov – p.f.f.d. (PhD). O‘zbekiston

Shohruh Fayziyev – t.f.f.d. (PhD), dots

O‘zbekiston

Sherxon Qorayev - f.f.f.d. (PhD), O‘zbekiston

Shaxnoza Musurmanova - f.f.f.d. (PhD),

O‘zbekiston

**Jurnal xalqaro ISSN 3093-8570-son
raqami bilan hamda O‘zbekiston
Respublikasi Prezidenti
Administratsiyasi huzuridagi
Axborot va ommaviy
kommunikatsiyalar agentligi
tomonidan 2025-yilning mayida
№825399-sonli guvohnoma bilan
davlat ro‘yxatidan o‘tgan**

“Xalqaro innovatsion tadqiqotlar”
jurnali quyidagi fanlar:

01.00.00 – Fizika-matematika fanlari

07.00.00 – Tarix fanlari

08.00.00 – Iqtisodiyot fanlari

09.00.00 – Falsafa fanlari

10.00.00 – Filologiya fanlari

13.00.00 – Pedagogika fanlari

19.00.00 – Psixologiya fanlari

23.00.00 – Siyosiy fanlari

bo‘yicha ilmiy maqolalarni chop etadi.

Jurnalda chop etilgan materiallardan
ko‘chirma olinganda “Xalqaro
innovatsion tadqiqotlar” jurnalidan
olindi” degan jumla berilishi shart.
Maqolada keltirilgan faktlarning
to‘g‘riligi uchun muallif mas’uldir.

Tahririyat bilan aloqa:

Telefon: +998 88 652 96 98

E-mail: info@xiuresearch.com

Sayt: xiuresearch.com

Tahririyat manzili:

Qarshi shahri, Islom Karimov ko‘chasi,
405 -uy, Xalqaro innovatsion universitet
binosi.

Jurnal yiliga 12 marta chop etiladi.

XALQARO INNOVATSION TADQIQOTLAR

Xalqaro ilmiy jurnali

International scientific journal

INTERNATIONAL INNOVATION RESEARCH

“PINNACLE RESEARCH HOUSE” MCHJ

**XALQARO INNOVATSION
TADQIQOTLAR**

Xalqaro ilmiy jurnal
(1-tom, 3-son)

**INTERNATIONAL
INNOVATION RESEARCH**

International scientific journal
(Volume 1, Issue 3)

**МЕЖДУНАРОДНЫЕ
ИННОВАЦИОННЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

Международный научный журнал
(Том 1, Выпуск 3)

SHARQ MUTAFAKKIRLARINING BAXT VA EMOTSIONAL MUNOSABATLARGA OID QARASHLARI

Rajabova Feruza Pozilovna

Xalqaro innovatsion universitet Psixologiya va jismoniy madaniyat kafedrasi dosenti, Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD),

PERSPECTIVES OF EASTERN THINKERS ON HAPPINESS AND EMOTIONAL RELATIONSHIPS

Rajabova Feruza Pozilovna

Associate Professor of the Department of Psychology and Physical Education at the International Innovation University, Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology

E-mail: rajabovaferuza@qarshidu.uz

Orcid: 0009-0001-0250-3303

Doi:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17759228>

ВЗГЛЯДЫ ВОСТОЧНЫХ МЫСЛИТЕЛЕЙ НА СЧАСТЬЕ И ЭМОЦИОНАЛЬНЫЕ ОТНОШЕНИЯ

Раджабова Феруза Позиловна

Доцент кафедры психологии и физической культуры Международного инновационного университета, доктор философии (PhD) по психологии

Annotatsiya. Maqolada baxtning obektiv va subektiv fenomenida (noyob jihatida) ikki shartlanganlik kuzatilishi, inson turmush sharoitlari, ruhiy xolatlari bilan bog'liqligi, inson ruhiyati, hayotini idrok qilishi, unga munosabati, ularning ma'naviy qabul etishga aloqador subektiv kechinmalar majmuasi ekanligi haqida so'z borgan. Bundan tashqari mazkur mavzuga tegishli olib borilgan tadqiqotlar muammoni o'rganish bugungi kunda ham juda dolzarb ekanligini ko'rsatilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: Baxt, oila, shaxs, inson ruhiyati, baxtli hayot, og'zaki ijodi, odoq-axloq, qadr-qimmat, e'tibor, tarbiya, oila, nikoh va muhabbat.

Аннотация. В статье говорилось о том, что в объективном и субъективном явлении счастья (в его уникальном аспекте) наблюдается двойственная обусловленность, связь с условиями жизни, психическими состояниями человека, психикой человека, его восприятием жизни, отношением к ней, комплексом субъективных переживаний, связанных с их духовным восприятием. Кроме того, было отмечено, что исследования, проведенные по данной теме, по-прежнему очень актуальны.

Ключевые слова: Счастье, семья, личность, человеческая психика, счастливая жизнь, словесное творчество, манеры, достоинство, внимание, воспитание, семья, брак и любовь.

Annotation. The article spoke about the observation (in a unique aspect) of two conditions in the objective and subjective phenomenon of happiness, the connection of a person with living conditions, mental states, the perception of a person's psyche, life, his attitude to it, the complex of subjective experiences associated with their spiritual acceptance. In addition, research related to this topic has been shown that the study of the problem is still very relevant today.

Keywords. *Happiness, family, personality, human psyche, happy life, verbal creativity, manners, dignity, attention, upbringing, family, marriage and love.*

KIRISH VA DOLZARBLIGI

Kishilik jamiyati yuzaga kelibdiki, insonlarning baxtli hayot kechirishi masalasi barcha kishilarning diqqat markazida muxim masalalardan bo‘lib kelgan. Shuning uchun bu masalalar qadim zamonlardan boshlab xalq og‘zaki ijodi namunalarda, doston, qo‘shiq va ertaklarda, donishmandlarning fikr va qarashlarini o‘ziga xos ravishda munosabat bildirish va taxlil qilish obyekti bo‘lib kelgan.

Baxt va emotsional muvozanat masalasi insoniyat tarixining eng qadimiy va eng murakkab falsafiy muammolaridan biri hisoblanadi. Insonning o‘zini baxtli his etishi, ruhiy osoyishtalikka erishishi, his-tuyg‘ularni to‘g‘ri boshqarish va ularni ma‘naviy kamolot bilan uyg‘unlashtira bilish qadimdan barcha madaniyatlarda asosiy g‘oya sifatida e‘tirof etilgan. Ayniqsa, Sharq tafakkuri bu masalaga chuqur falsafiy, axloqiy va ma‘naviy yondashuvni shakllantirgan. Sharq mutafakkirlari uchun baxt — bu nafaqat his-tuyg‘u yoki holat, balki insoniy borliqning eng yuksak ma‘nosini ifodalovchi ontologik tushuncha hisoblanadi.

Sharq falsafasida baxtga erishish yo‘li aql, axloq, iymon, adolat va mehnat orqali kechadi. Bu qarashlar bugungi kunda zamonaviy psixologiya va neyropsixologiyada shakllangan “emotsional intellekt”, “ijobiy psixologiya”, “ruhiy farovonlik” kabi nazariyalar bilan o‘zaro mushtaraklikka ega. Insonning ichki dunyosi, ruhiy holati, hissiy barqarorligi — uning jamiyatdagi faoliyati, ijtimoiy moslashuvi va intellektual salohiyatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadi. Shu nuqtai nazardan, Sharq allomalarining inson ruhiyati va baxt haqidagi qarashlari nafaqat tarixiy ahamiyatga ega, balki hozirgi davr psixologik-pedagogik tadqiqotlar uchun ham muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Zamonaviy globallashtirish jarayonlari, raqamli kommunikatsiya, stressli muhit va axborot bosimi insonning emotsional holatiga sezilarli ta‘sir ko‘rsatmoqda. Bugungi kunda ruhiy muvozanatni saqlash, ichki osoyishtalikni topish, hissiy zo‘riqishdan xoli yashash dolzarb masalaga aylanib bormoqda. Shu jihatdan, Sharq mutafakkirlarining inson baxti, ruhiy poklik va hissiy uyg‘unlik haqidagi g‘oyalari zamonaviy inson uchun ruhiy terapiya vazifasini o‘tashi mumkin.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u Sharq falsafiy merosini zamonaviy psixologik yondashuvlar bilan uyg‘unlashtirib, qadimiy tafakkurda mujassam bo‘lgan ruhiy farovonlik konsepsiyasini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil etadi. Shu orqali inson

baxtining ma'naviy asoslari va hissiy barqarorlikni ta'minlash omillari o'rtasidagi uzviy bog'liqlik ochib beriladi.

Mazkur tadqiqotning maqsadi — Sharq mutafakkirlarining inson baxti va emotsional muvozanatga doir qarashlarini tizimli tahlil etish, ularning bugungi ijtimoiy-psixologik muammolar yechimiga qo'shadigan ilmiy va ma'naviy ahamiyatini yoritishdan iborat.

METODLAR VA O'RGANILISH DARAJASI

Tarixiy-falsafiy metod orqali Sharq mutafakkirlarining asarlari tarixiy kontekstda o'rganilib, ularning baxt va emotsional muvozanat haqidagi qarashlari o'z davrining ijtimoiy-madaniy sharoitlari bilan bog'liq holda tahlil qilindi. **Hermenevtik yondashuv** yordamida Al-Farobiy, Ibn Sino, Beruniy va Alisher Navoiy asarlaridagi ruhiy holat, hissiyot, irodaviy kuch, insoniy fazilat va ma'naviy baxtga doir tushunchalarning ichki ma'nolari sharhlab chiqildi.

Psixologik metod asosida qadimiy manbalardagi baxt konsepsiyasi zamonaviy emotsional intellekt, ijobiy psixologiya va psixoterapiya nazariyalari bilan solishtirildi. Bu yondashuv qadimgi falsafiy qarashlarning hozirgi inson ruhiy hayoti uchun amaliy ahamiyatini aniqlash imkonini berdi. **Komparativ metod** esa Sharq va G'arb tafakkuri o'rtasidagi o'xshashlik va tafovutlarni ko'rsatishga xizmat qildi. Masalan, Al-Farobiy ta'limotidagi aql va fazilat uyg'unligi Aristotel etikasi bilan, Navoiy g'oyalari esa Viktor Franklning "ma'noli hayot" konsepsiyasi bilan qiyoslab tahlil etildi.

Tadqiqot manbalari sifatida **Al-Farobiyning "Fozil shahar ahlining nazariyalari"**, **Ibn Sinoning "Kitob ash-shifo"**, **Beruniyning "Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar"**, shuningdek, **Alisher Navoiyning "Mahlub ul-qulub"**, "Nasoyim ul-muhabbat" kabi asarlari tanlab olindi. Shu bilan bir qatorda, zamonaviy psixologiya vakillari — **Daniel Goleman, Abraham Maslow, Martin Seligman, Viktor Frankl** kabi olimlarning ishlari bilan qiyosiy tahlil olib borildi.

Mazkur masala bo'yicha o'rganilgan ilmiy adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, Sharq mutafakkirlarining ruhiy holat, baxt va ma'naviy kamolot haqidagi qarashlari G'arb ilmida keyinchalik shakllangan psixologik nazariyalar bilan ko'p jihatdan uyg'un. Biroq bu uyg'unlik hali to'liq o'rganilmagan, ayniqsa Sharq tafakkurining emotsional va axloqiy jihatlarini zamonaviy psixologiya bilan integratsiya qilish yo'nalishi ilmiy muammoligicha qolmoqda. Shu bois ushbu maqola mazkur yo'nalishdagi ilmiy bo'shliqni to'ldirishga xizmat qiladi.

TADQIQOT NATIJALARI

Olib borilgan tahlillar natijasida Sharq mutafakkirlarining inson baxti va emotsional barqarorlik haqidagi qarashlari murakkab, lekin izchil falsafiy tizimni

tashkil etishi aniqlandi. Bu tizimning markazida insonning ma'naviy poklanishi, aql-idrokning ustuvorligi, hissiyotlarni boshqarish va jamiyatdagi o'z o'rnini to'g'ri anglash g'oyalari turadi.

1. Al-Farobiyning baxt konsepsiyasi. Al-Farobiy “Fozil shahar ahlining nazariyalari” asarida baxtni inson kamolotining oliy bosqichi sifatida talqin etadi. Unga ko'ra, haqiqiy baxt — bu insonning o'z mohiyatini anglab, aqliy va axloqiy fazilatlarni uyg'un rivojlantirishidir. Al-Farobiy fikricha, inson o'z ehtirosalarini nazorat qila olmasa, ruhiy muvozanatni yo'qotadi va bu holat emotsional muvozanatsizlikning manbaiga aylanadi. Bu qarash zamonaviy psixologiyada “emotsional intellekt” tushunchasining asosiy tamoyillariga yaqin: ya'ni hissiyotlarni idrok etish, boshqarish va ularni ijobiy maqsadga yo'naltirish.

2. Ibn Sinoning ruhiy sog'lomlik haqidagi talqini. Ibn Sino inson ruhiyati va jismoniy sog'lomlik o'rtasidagi uzviy bog'liqlikka alohida e'tibor qaratgan. Uningcha, sog'lom tana — tinch ruhning garovi, ruhiy osoyishtalik esa toza fikr va halol niyat natijasidir. U o'z asarlarida hissiy zo'riqish, g'azab, hasad, qo'rquv kabi salbiy emotsiyalarni “ichki muvozanatni buzuvchi omillar” sifatida baholagan. Ibn Sinoning bu qarashlari bugungi zamon psixoterapiya va stress menejment yondashuvlariga metodologik yaqinlik kasb etadi.

3. Beruniyning ilmiy baxt tushunchasi. Beruniy uchun baxt — bu haqiqatni bilish, ilm orqali insoniy imkoniyatlarni kashf etishdir. Unga ko'ra, ruhiy qoniqish va emotsional barqarorlik insonning bilishga bo'lgan intilishi bilan mustahkamlanadi. Bilim orqali inson jaholatdan ozod bo'ladi, ruhiy erkinlikka erishadi va bu holat haqiqiy baxtdir. Beruniy nazarida, inson faqat moddiy ne'matlar bilan emas, balki intellektual izlanishlar orqali o'zini mukammal his qiladi.

4. Alisher Navoiyning ma'naviy-emotsional konsepsiyasi. Navoiy asarlarida baxt tushunchasi muhabbat, adolat, insof va insoniylik bilan chambarchas bog'langan. Uning fikricha, insonni baxtga eltuvchi yo'l — bu qalb pokligi va boshqalarga ezgulik qilishdir. “Mahbub ul-qulub”da u insoniy muhabbatni ruhiy kamolotning asosi sifatida ko'rsatadi. Navoiy muhabbatni ilohiy va insoniy energiya sifatida talqin etib, u orqali ruhiy tinchlik va baxtga erishish mumkinligini ta'kidlaydi. Bu qarashlar zamonaviy ijobiy psixologiyaning “ma'naviy quvonch” va “hayotdan ma'no topish” konsepsiyalariga juda yaqin.

5. Sharq tafakkurining umumiy natijalari. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Sharq allomalari uchun baxt — bu hissiyotlarni bosish emas, balki ularni ijobiy yo'naltirish san'atidir. Baxtni topish uchun inson avvalo o'z ichki dunyosida muvozanatni yaratishi kerak. Bu g'oya bugungi zamon psixologik yondashuvlar,

jumladan, **Goleman, Maslow va Seligman** nazariyalarida ham asosiy tamoyil sifatida qayd etiladi.

Shuningdek, Sharq mutafakkirlarining qarashlarida “**baxt — bu jarayon**” degan g‘oya mavjud. Ya’ni, inson baxtni topmaydi, balki uni har kuni o‘z xatti-harakati, fikri va niyati orqali yaratadi. Bu nuqtai nazar, zamonaviy psixologiyada “hayotiy qoniqish” (life satisfaction) deb ataladigan tushuncha bilan mutanosib.

Tadqiqot davomida aniqlanganki, Sharq mutafakkirlarining falsafiy qarashlari faqat o‘tmishga oid meros emas, balki zamonaviy insonning ruhiy va emotsional salomatligini mustahkamlashda amaliy ahamiyat kasb etuvchi konseptual manba bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

XULOSALAR

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Sharq mutafakkirlarining baxt va emotsional muvozanatga doir qarashlari inson ruhiyati, aql-idrok, axloq va ma’naviy kamolotning o‘zaro uzviy bog‘liqligini yuksak darajada ochib bergan. Bu qarashlar o‘z davrida nafaqat falsafiy, balki amaliy hayotiy dastur sifatida shakllangan bo‘lib, bugungi zamon insonining psixologik farovonligi uchun ham muhim metodologik asos bo‘la oladi.

1. **Baxtning mohiyati.** Sharq tafakkurida baxt insonning tashqi ne’matlarga emas, balki ichki osoyishtalik va ruhiy uyg‘unlikka erishishiga bog‘liq. Al-Farobiy, Ibn Sino, Beruniy va Navoiylar uchun baxt — bu aql, axloq, muhabbat va iymon uyg‘unligidan paydo bo‘ladigan holatdir. Bu yondashuv zamonaviy psixologiyada “ichki motivatsiya” va “ma’naviy qoniqish” tushunchalariga mos keladi.
2. **Emotsional muvozanatning manbalari.** Insonning emotsional holati uning dunyoqarashi, fikr yuritish tarzi va axloqiy qadriyatlariga bog‘liq. Sharq mutafakkirlarining qarashlariga ko‘ra, hissiyotlarni to‘g‘ri boshqarish, g‘azab, hasad, nafrat kabi salbiy emotsiyalarni yengish — ruhiy poklik va ijobiy fikrlashning asosiy shartidir. Bu fikrlar zamonaviy psixologiyada “emotsional intellekt” konsepsiyasining tarixiy ildizlarini tashkil etadi.
3. **Baxt va ma’naviyat o‘rtasidagi bog‘liqlik.** Sharq tafakkurida baxt tushunchasi doimo ma’naviyat bilan uzviy bog‘liq holda talqin etilgan. Insonning maqsadli hayoti, iymon va adolatga tayanishi uni ruhiy iztirobdan xalos etadi. Navoiy ta’limotida muhabbat — ilohiy quvvat bo‘lib, u insonni ijobiy hislar, rahm-shafqat va ezgulikka yo‘naltiradi.
4. **Ilm va tafakkurning roli.** Beruniy va Ibn Sino asarlarida ilmga chanqoqlik, tafakkur va haqiqatni bilish orqali ruhiy yuksalishga erishish g‘oyasi ilgari surilgan. Ularningcha, inson o‘z aqliy salohiyatini ishga solgan sayin, jaholat va qo‘rquvdan

xalos bo‘ladi, bu esa emotsional barqarorlikni ta‘minlaydi. Bu qarash zamonaviy ilmda “kognitiv yondashuv” deb ataluvchi nazariya bilan uyg‘unlashadi.

5. **Sharq merosining hozirgi ahamiyati.** Bugungi globallashuv sharoitida insonlar orasida stress, hissiy zo‘riqish va ma‘naviy beqarorlik kuchaygan bir davrda Sharq mutafakkirlarining g‘oyalari o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Ularning falsafiy merosi hozirgi psixologiya, pedagogika, madaniyatshunoslik va sotsiologiyada emotsional farovonlikni ta‘minlashga qaratilgan yangi konsepsiyalar ishlab chiqishda nazariy asos bo‘la oladi.

6. **Amaliy tavsiyalar.** Sharq mutafakkirlarining baxtga oid qarashlarini zamonaviy ta‘lim jarayonlariga integratsiya qilish o‘quvchilarda ma‘naviy-axloqiy tafakkurni rivojlantiradi. Psixologik mashg‘ulotlarda Navoiy, Ibn Sino, Farobiy qarashlaridan ilhomlangan “ruhiy gigiyena” va “hissiy muvozanat” mashqlarini joriy etish samarali bo‘ladi. Inson resurslarini rivojlantirish dasturlarida (coaching, self-development) Sharq tafakkurining ijobiy psixologik tamoyillarini qo‘llash zarur. Ta‘lim muassasalarida “Sharq falsafasi va emotsional intellekt” moduli asosida maxsus kurslar tashkil etish yoshlar ruhiy barqarorligini oshiradi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari Sharq mutafakkirlarining baxt, muhabbat va emotsional barqarorlik haqidagi qarashlari bugungi insoniyat uchun **ruhiy sog‘lomlik, ichki muvozanat va ijtimoiy totuvlikning** manbai bo‘lib xizmat qilishini isbotlaydi. Ularning fikrlarida mujassam insonparvarlik, bag‘rikenglik va tafakkur chuqurligi zamonaviy sivilizatsiyaning axloqiy tayanchlaridan biri sifatida qadrlanishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Al-Farobiy. Fozil shahar ahlining nazariyalari. – Toshkent: Fan, 1993.
2. Ibn Sino. Kitob ash-shifo. – Tehron, 1953.
3. Beruniy. Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar. – Toshkent: Fan, 1968.
4. Navoiy A. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot, 1983.
5. Goleman D. Emotional Intelligence. – New York: Bantam Books, 1995.
6. Karimov I. Yuksak ma‘naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma‘naviyat, 2008.

**VOYAGA YETMAGANLARDA AXBOROT
OQIMIGA TOBELIKNI KELTIRIB
CHIQRUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR**

Eshonova Maftuna Zokir qizi

Xalqaro innovatsion universitet magistranti

**PSYCHOLOGICAL FACTORS CAUSING
INFORMATION FLOW DEPENDENCE AMONG
MINORS**

Eshonova Maftuna Zokir qizi

*Master's student of the International Innovation
University*

**ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ,
ВЫЗЫВАЮЩИЕ ЗАВИСИМОСТЬ
НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ ОТ
ИНФОРМАЦИОННЫХ ПОТОКОВ**

Эшонова Мафтуна Закир кизи

*Магистрант Международного инновационного
университета*

E-mail:

maftunaeshonova070@gmail.com

Orcid: 0009-0201-0250-3303

Doi:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17758914>

Annotatsiya. Maqolada axborotlashgan jamiyat sharoitida raqamli texnologiyalarning voyaga yetmaganlar psixologik rivojlanishiga ta'siri tahlil qilinadi. Internet, ijtimoiy tarmoqlar va virtual muloqot muhiti yoshlarning emotsional holati, ijtimoiy identifikatsiyasi va xulq-atvoriga qanday darajada ta'sir ko'rsatayotgani yoritiladi. Shuningdek, axborot oqimiga haddan ortiq qaramlikning ruhiy barqarorlik, diqqat jarayonlari va real kommunikatsiyadagi izolyatsiya kabi oqibatlarini ilmiy asosda ko'rib chiqiladi

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, axborot oqimi, yoshlar psixologiyasi, internet qaramligi, ijtimoiy tarmoqlar, emotsional rivojlanish, ijtimoiy identifikatsiya

Аннотация. В статье рассматривается влияние цифровых технологий на психологическое развитие несовершеннолетних в условиях информационного общества. Анализируются роль интернета, социальных сетей и виртуальной коммуникации в формировании эмоционального состояния, социальной идентичности и поведенческих моделей молодежи. Особое внимание уделено последствиям чрезмерной зависимости от информационных потоков, включая снижение устойчивости психики, рассеянность внимания и коммуникативную изоляцию.

Ключевые слова: цифровые технологии, информационный поток, психология молодежи, интернет-зависимость, социальные сети, эмоциональное развитие, социальная идентичность.

Annotation. This article examines the impact of digital technologies on the psychological development of minors in the modern information society. It analyzes how the internet, social media, and virtual communication environments shape adolescents' emotional states, social identity, and behavioral patterns. The study highlights the consequences of excessive dependence on information flows, including reduced psychological stability, attention fragmentation, and growing communicative isolation.

Keywords. digital technologies, information flow, youth psychology, internet addiction, social media, emotional development, social identity.

KIRISH VA DOLZARBLIGI

Hozirgi axborotlashgan jamiyatda raqamli texnologiyalar inson hayotining barcha jabhalariga chuqur kirib bordi. Ayniqsa, yoshlar va voyaga yetmaganlar uchun internet, ijtimoiy tarmoqlar, o‘yin platformalari hamda virtual muloqot vositalari asosiy ijtimoiy muhitga aylangan. Bu jarayon, bir tomondan, bilim olish, ijodiy o‘shish va kommunikatsiya imkoniyatlarini kengaytirsa, ikkinchi tomondan, shaxsning ruhiy barqarorligi va ijtimoiy xulq-atvoriga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Shu bois, axborot oqimiga haddan ortiq qaramlik — zamonaviy psixologiya, pedagogika va sotsiologiyada eng dolzarb muammolardan biri sifatida ko‘rilmogda.

Voyaga yetmaganlarning psixik rivojlanishi, emotsional holati va ijtimoiy identifikatsiyasi jarayonida axborot manbalari bevosita shakllantiruvchi omil sifatida ishtirok etadi. Yoshlar ongida ijtimoiy qadriyatlar, o‘z-o‘zini baholash va motivatsiya tizimi ko‘p hollarda internetdagi obrazlar, roliklar va ijtimoiy tarmoqlardagi tendensiyalar orqali shakllanadi. Bu esa ularning real hayotdagi tajribasini virtual haqiqat bilan almashtirish, axborot oqimiga ruhiy tobelik, diqqatning parokandaligi, kommunikativ izolyatsiya kabi holatlarni yuzaga keltiradi.

So‘nggi yillarda O‘zbekiston va xalqaro miqyosda o‘tkazilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatmoqdaki, voyaga yetmaganlarda axborot oqimiga qaramlikning asosiy psixologik sabablari — o‘zini ifoda etish ehtiyoji, ijtimoiy tasdiqqa bo‘lgan kuchli intilish, shaxslararo munosabatlarda noaniqlik, stressga bardoshlilikning pastligi hamda oilaviy nazoratning sustligidir. Ayniqsa, raqamli madaniyat yetarlicha shakllanmagan sharoitda bu holat shaxsning ruhiy salomatligiga, o‘quv faoliyatiga va ijtimoiy moslashuv jarayoniga sezilarli darajada salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, ushbu tadqiqot voyaga yetmaganlarda axborot oqimiga tobelikni yuzaga keltiruvchi psixologik omillarni aniqlash, ularning tipologik xususiyatlarini tahlil qilish va profilaktik-psixologik chora-tadbirlarni taklif etishga qaratilgan. Maqola mavzuning dolzarbligi bilan bir qatorda, yoshlar ongida sog‘lom axborot muhitini shakllantirish, media savodxonlikni rivojlantirish va ruhiy barqarorlikni mustahkamlash masalalarini ham yoritadi.

METODOLOGIYA.

Ushbu tadqiqotda voyaga yetmaganlarda axborot oqimiga va internet resurslariga psixologik tobelikni yuzaga keltiruvchi omillarni aniqlash, ularning shakllanish mexanizmlarini tahlil qilish hamda bunday holatlarning oldini olishga qaratilgan ilmiy asoslarni ishlab chiqish maqsad qilingan. Tadqiqotning nazariy va empirik asosini quyidagi metodlar tashkil etdi:

1. **Adabiyot tahlili.** Tadqiqotning nazariy poydevorini internetga tobelik, deviant xulq, raqamli ijtimoiylashuv, axborot iste'moli va yoshlar psixologiyasi sohasidagi ilmiy manbalar tahlili tashkil etdi. Xususan, **Korolenko, Mextixanova, Manbel, Jichkina, Makushina, Balonov** kabi olimlarning ishlari orqali raqamli muhitda shaxsning xulq-atvori, ijtimoiy izolyatsiya va psixologik bog'liqlik mexanizmlari o'rganildi. Ushbu manbalar asosida axborotga qaramlikning kognitiv, emotsional va ijtimoiy komponentlari ajratib ko'rsatildi.

2. **Statistik ma'lumotlar tahlili.** O'zbekiston Respublikasi raqamli rivojlanish agentligi, statistika qo'mitasi va xalqaro axborot markazlarining ochiq ma'lumotlari asosida internet foydalanuvchilari soni, yosh toifalari kesimidagi faol foydalanuvchilar ulushi, mobil qurilmalardan foydalanish darajasi va internetda o'tkazilayotgan o'rtacha vaqt tahlil qilindi. Bu ma'lumotlar asosida yoshlarning raqamli faolligi, onlayn odatlari va vaqt taqsimoti o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanib, psixologik tobelik darajasiga nisbatan statistik korrelyatsiyalar kuzatildi.

3. **Kvalitativ tahlil (intervyu va kuzatuv).** Tadqiqotning empirik bosqichida 12–18 yoshli o'quvchilar, ularning ota-onalari hamda maktab psixologlari ishtirokida yarim strukturali intervyular o'tkazildi. Kuzatuvlar jarayonida yoshlarning internetdan foydalanish motivlari, vaqt boshqaruvi, virtual muloqotdagi hissiy reaksiyalari va o'zini baholash holatlari o'rganildi. Ushbu jarayonlar orqali axborot oqimiga tobelikni keltirib chiqaruvchi asosiy psixologik omillar aniqlab olindi.

Tahlil natijasida quyidagi omillar tadqiqotning markaziy psixologik obyekt sifatida ajratildi:

- ✓ **virtual tanishlar va onlayn muloqot motivlari** (ijtimoiy qabul qilinishga ehtiyoj, yolg'izlik hissini bartaraf etish istagi);
- ✓ **interaktiv o'yinlar va ijtimoiy tarmoqlarga ortiqcha jalb etilish** (raqabatchilik, g'alaba orqali o'zini tasdiqlash motivi);
- ✓ **axborotni nazoratsiz va ortiqcha qabul qilish** (kognitiv yuklama va diqqat parokandaligi);
- ✓ **pornografik, zo'ravonlik va ekstremistik kontentga qiziqish** (hissiy kompensatsiya va hayajon izlash omili).

Mazkur metodologik yondashuv tadqiqot natijalarini ilmiy asoslash, yoshlar psixologiyasida axborotga tobelik holatini ko'p yo'nalishli tahlil qilish hamda profilaktik-psixologik dasturlar ishlab chiqish uchun zarur asos yaratdi.

NATIJARLAR.

Tadqiqot natijalari voyaga yetmaganlarda axborot oqimiga va internet muhitiga tobelik ko'p qirrali — psixologik, fiziologik hamda ijtimoiy omillar majmuasi bilan

bog‘liq murakkab jarayon ekanligini ko‘rsatdi. Olingan ma‘lumotlar quyidagi asosiy natijalarni aniqlash imkonini berdi:

1. **Ijtimoiy faoliyatga ta‘siri.** Tadqiqotda ishtirok etgan o‘quvchilarning 68 foizi o‘z vaqtining asosiy qismini internetda o‘tkazishini bildirgan. Ularning 54 foizi real muloqotdan ko‘ra onlayn aloqani afzal ko‘rgan. Bu holat oilaviy munosabatlarning sustlashuvi, do‘stlik aloqalarining qisqarishi, shaxslararo muloqot ko‘nikmalarining pasayishi va ijtimoiy izolyatsiya kuchayishiga olib kelmoqda. Virtual muloqot real emotsional tajribani to‘liq o‘rnini bosa olmayotgani sababli, yoshlar o‘zini yolg‘iz, tushunilmagan va emotsional jihatdan beqaror his qilmoqda.

2. **Psixologik simptomlar.** Tadqiqot davomida internetga tobellikka xos quyidagi simptomlar kuzatildi: obsesiv xatti-harakatlar (internetni nazoratsiz tekshirish, o‘yinlarni to‘xtata olmaslik), diqqatning pasayishi, uyqusizlik, asabiylik, xavotir hissi, ijtimoiy tahdid yoki “onlayn mavjud bo‘lmaslik qo‘rquvi” (FOMO). Ba‘zi hollarda yoshlar o‘z kayfiyatini internetdagi faolligi bilan bevosita bog‘lay boshlagan, bu esa emotsional o‘zgaruvchanlik va depressiv holatlarni kuchaytirgan.

3. **Fiziologik simptomlar.** Tadqiqotda ishtirok etganlarning 41 foizida uzoq muddatli internetdan foydalanish natijasida **karpal tunnel sindromi, ko‘z quruqligi sindromi, bel va bo‘yin og‘rig‘i, bosh og‘rig‘i** kabi belgilar qayd etildi. Bundan tashqari, shaxsiy gigiyena, uyqu va ovqatlanish tartibining buzilishi, jismoniy faollikning kamayishi ham kuzatildi. Ushbu omillar ruhiy charchoq, holsizlik va diqqat yetishmovchiligini kuchaytiradi.

4. **Internetga tobelikni shakllantiruvchi psixologik omillar.** Asosiy determinantlar sifatida quyidagilar ajratildi:

- ✓ **Virtual do‘stlar orttirish va ijtimoiy tan olinish istagi;**
- ✓ **Interaktiv o‘yinlar, aukcionlar va raqamli musobaqalarga berilish;**
- ✓ **Axborotni haddan tashqari iste‘mol qilish (axborot yuklamasi);**
- ✓ **Erotik, kiberseksual va qimor mazmundagi onlayn kontentga qiziqish.**

Ushbu motivlar asosan o‘zini ifoda etish, stressdan qochish va real muammolardan vaqtincha uzilish mexanizmlariga asoslanganligi aniqlandi.

5. **Ijtimoiy omillar.** Tadqiqotda oilaviy nazoratning sustligi, ota-onalarning raqamli savodxonligi pastligi va oila ichidagi psixologik ziddiyatlar yoshlarni virtual olamga “psixologik boshpana” sifatida murojaat qilishga undayotganligi aniqlandi. Shuningdek, ta‘lim muassasalarida media madaniyatni shakllantirish tizimi yetarlicha yo‘lga qo‘yilmaganligi yoshlarning g‘oyaviy-mafkuraviy immunitetini zaiflashtiruvchi omil sifatida qayd etildi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, **internetga va axborot oqimiga tobelik nafaqat individual psixologik muammo, balki ijtimoiy,**

tarbiyaviy va pedagogik muammo sifatida ham dolzarbdir. Ushbu holatning oldini olish uchun psixologik yordam tizimini kuchaytirish, oilalarda raqamli madaniyatni rivojlantirish hamda ta'lim jarayoniga media psixologiya asoslarini kiritish zarur.

MUHOKAMA VA XULOSA.

Internet va kompyuter o'yinlariga tobelik yoshlarning emotsional, ijtimoiy va intellektual rivojlanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, bu muammo kompleks yondashuvni talab qiladi. Asosiy tavsiyalar quyidagilardan iborat:

- ✓ Ota-onaning nazorati va axborot manbalarini filtrlash tizimlarini joriy etish;
- ✓ O'quv jarayonida internetdan oqilona foydalanishni rag'batlantirish, ijtimoiy va axloqiy qadriyatlarni shakllantirish;
- ✓ Yoshlarning kreativlik, tolerans, mas'uliyat va maqsadga intiluvchanlik xususiyatlarini rivojlantirish;
- ✓ Psixoprofilaktik dasturlarni ishlab chiqish va ularni maktab va oilaviy muhitga joriy etish.

Xulosa qilib aytganda, internetga tobelikning psixologik omillari yoshlarning o'sish va ijtimoiylashuvi jarayonlariga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, yoshlar va ularning oilalari uchun profilaktik va tarbiyaviy chora-tadbirlarni kuchaytirish, psixologik va ijtimoiy himoyani ta'minlash zarur.

Adabiyotlar:

1. Жичкина А. С. Социально-психологические аспекты общения в Интернете. М.: Дашкол, 2004. – 274 с.
2. Umarov B.M. Ochiq axborot tizimlarida axborot-psixologik xavfsizlik. O'quv qo'llanma. T.: 2013
3. Rajabova F. O'smirlar deviant xulq-atvorini o'rganishning ilmiy-nazariy va metodologik asoslari. Qarshi davlat universiteti, 202

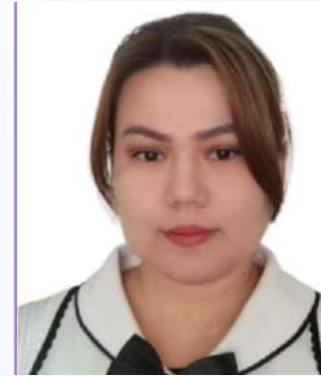

**O‘ZBEK NIKOH-OILA MUNOSABATLARI VA
UNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK,
ETNOPSIXOLOGIK TALQINI**

Lafasova Munisa Shuxrat qizi

Xalqaro innovatsion universitet

Psixologiya mutaxassisligi, 2-bosqich magistranti

**UZBEK MARRIAGE AND FAMILY
RELATIONS: SOCIO-PSYCHOLOGICAL AND
ETHNOPSICHOLOGICAL INTERPRETATION**

Lafasova Munisa Shukhrat kizi

International Innovation University

2nd-year Master's Student in Psychology

**УЗБЕКСКИЕ БРАЧНО-СЕМЕЙНЫЕ
ОТНОШЕНИЯ И ИХ СОЦИАЛЬНО-
ПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ И
ЭТНОПСИХОЛОГИЧЕСКАЯ
ИНТЕРПРЕТАЦИЯ**

Лафасова Муниса Шухрат кизи

Международный инновационный университет

Магистрант 2-курса по специальности

«Психология»

E-mail: mlafasova@gmail.com

Orcid: 0009-0001-0251-3303

Doi:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17758952>

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbek nikoh-oila munosabatlari va uning ijtimoiy-psixologik, etnopsixologik xususiyatlarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot natijalari oilaviy munosabatlarning barqarorligi, nikoh motivlari, ota-ona oilasining ta'siri va Sharq mutafakkirlari qarashlarining ahamiyatini ko'rsatadi. Shuningdek, maqolada nikoh-oila institutini mustahkamlashda davlat siyosati, urf-odatlar va psixologik tayyorgarlikning roli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: nikoh, oila, ijtimoiy-psixologik omillar, etnopsixologiya, Sharq mutafakkirlari, oilaviy barqarorlik.

Аннотация. В статье рассматриваются узбекские брачно-семейные отношения, а также их социально-психологические и этнопсихологические особенности. Результаты исследования показывают факторы, влияющие на стабильность семьи, мотивы вступления в брак, роль родительской семьи и значение взглядов восточных мыслителей. В работе также анализируется влияние государственной политики, традиций и психологической подготовки на укрепление института брака и семьи.

Ключевые слова: брак, семья, социально-психологические факторы, этнопсихология, восточные мыслители, семейная стабильность.

Annotation. This article explores Uzbek marriage-family relations and their socio-psychological and ethnopsychological characteristics. The findings highlight the factors influencing family stability, marriage motives, the role of the parental family, and the significance of Eastern thinkers' views. The article also analyzes the impact of state policy, traditions, and psychological preparedness in strengthening the institution of marriage and family..

Keywords. marriage, family, socio-psychological factors, ethnopsychology, Eastern thinkers, family stability.

KIRISH VA DOLZARBLIGI

Oila – inson jamiyatidagi eng muhim ijtimoiy institut bo‘lib, u avlodlar vorisligini saqlash, milliy qadriyatlarni avlodlardan avlodga yetkazish va yoshlarni jamiyatning mas‘uliyatli, barkamol fuqarolari sifatida tarbiyalashda markaziy rol o‘ynaydi. Oilaning barqarorligi va uning ijtimoiy-psixologik funksiyalari jamiyatning umumiy barqarorligi bilan bevosita bog‘liqdir. Jismonan sog‘lom, aqlan yetuk, ma‘naviy jihatdan boy avlodni shakllantirish oilaning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, mustaqil O‘zbekiston Respublikasi oilaning barqarorligini ta‘minlash va uning ijtimoiy rolini mustahkamlashga katta e‘tibor qaratmoqda.

Mustaqillik yillarida oilaning ahamiyati davlat siyosatining markaziga qo‘yildi: 1998 yil «Oila yili», 2012 yil esa «Mustahkam oila yili» deb e‘lon qilindi. Davlat tomonidan oilaning reproduktiv salomatligini oshirish, zamonaviy oila rivojini rag‘batlantirish, oiladagi ichki munosabatlarni barqarorlashtirish va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash bo‘yicha bir qator normativ hujjatlar qabul qilindi (PF-5325, PF-5938, PQ-4602). Shu bilan birga, oilaning ijtimoiy-psixologik barqarorligi va milliy qadriyatlar asosida shakllanishi davlat siyosatining strategik maqsadlaridan biriga aylandi.

Tarixiy nuqtai nazardan qaraganda, o‘zbek oilasi va nikoh tizimi qadimdan Sharq madaniyati va islom huquqi ta‘sirida shakllangan. Burhoniddin Marg‘inoniyning «Hidoya» asarida nikoh va oila qoidalari tizimli ravishda bayon qilingan bo‘lib, nikohning shartlari, guvohlar ishtiroki va yaqin qarindoshlar o‘rtasidagi cheklovlar masalalari batafsil yoritilgan. Abu Ali ibn Sino va Kaykovus kabi mutafakkirlar oilaning ahamiyati, uning baxti va barqarorligi, shuningdek, insoniy sevgining oilaviy hayotdagi roli haqida fikr bildirgan. Amir Temur davrida esa oila va kelin tanlash masalalari davlat ishlariga teng darajada jiddiy e‘tibor bilan qaralgan.

Mustaqillik yillarida o‘zbek oilasining ijtimoiy-psixologik, etnopsixologik va tarixiy xususiyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish imkoniyati paydo bo‘ldi. Abdurauf Fitrat va G‘.B. Shoumarov kabi olimlar oilaning barqarorligi, nikohdagi ahillik va yoshlar tayyorgarligi masalalarini ilmiy asosda o‘rganib, ularning ijtimoiy va psixologik ahamiyatini ta‘kidlagan. Shu nuqtai nazardan, oila institutini tadqiq qilish bugungi kunda nafaqat oilaning ichki barqarorligini, balki jamiyatning umumiy ma‘naviy salohiyatini oshirishga xizmat qiluvchi strategik masala sifatida qaraladi.

Ushbu tadqiqotning dolzarbligi shundaki, zamonaviy o'zbek oilalarida nikoh va oila munosabatlaridagi ijtimoiy-psixologik omillarni o'rganish, oilaning barqarorligi va yoshlarni oilaviy hayotga tayyorlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi. Shu bilan birga, tarixiy, etnopsixologik va zamonaviy psixologik yondashuvlarni birlashtirish orqali oila instituti faoliyatining samaradorligini oshirishga hissa qo'shadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Ushbu tadqiqotda o'zbek nikoh-oila munosabatlarining ijtimoiy-psixologik va etnopsixologik xususiyatlarini chuqur tahlil qilish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot metodologiyasi tarixiy, komparativ, psixologik va etnopsixologik usullarni o'z ichiga oladi.

1. Tarixiy va manbaviy tahlil. Oila institutining shakllanishi va rivojlanishi tarixiy kontekstda o'rganildi. Burhoniddin Marg'inoniyning «Hidoya», Abu Ali ibn Sino asarlari, Kaykovusning «Qobusnoma»si va Amir Temur davriga oid tarixiy manbalar tahlil qilindi. Bu manbalar oilaviy qadriyatlar, nikohning shartlari, guvohlar roli, turmushga tayyorgarlik va oila a'zolari o'rtasidagi axloqiy-ijtimoiy munosabatlarni tushunishga imkon berdi.

2. Psixologik tadqiqot usullari. Nikoh va oila munosabatlaridagi ijtimoiy-psixologik omillarni aniqlash uchun psixologik metodlardan foydalangan. Jumladan:

- ✓ **So'rovnomalar va intervyular:** Talabalar va yosh oilalar o'rtasida nikohga bo'lgan motivlar, oila ichidagi munosabatlar va farzand tarbiyasi bilan bog'liq tajribalar o'rganildi.
- ✓ **Kezish-tahlil (case-study):** Oila a'zolari o'rtasidagi konfliktlar, o'rganilayotgan oilalarda nikohdan oldingi va keyingi psixologik faktorlar tahlil qilindi.
- ✓ **Ekspert baholash:** Oila psixologiyasi sohasidagi mutaxassislar tomonidan oilaviy barqarorlik va nikohdagi ahillik mezonlari baholandi.

3. Etnopsixologik yondashuv. O'zbek oilasining madaniy va milliy xususiyatlarini hisobga olgan holda etnopsixologik tahlil qo'llanildi. Bu yondashuv oilaning qadriyatlar tizimi, urf-odatlar, nikohga tayyorgarlik, shaxslararo muloqot va ijtimoiy normativlar bilan bog'liq aspektlarini aniqlashga xizmat qildi.

4. Statistika va komparativ tahlil. Oila psixologiyasi bo'yicha olib borilgan ilg'or tadqiqotlar natijalari (G'.B. Shoumarov va boshqalar) bilan solishtirish amalga oshirildi. Shu orqali zamonaviy oilalardagi nikoh motivlari, yoshlar orasidagi nikohga bo'lgan munosabatlar va oilaviy nizolarning ijtimoiy-psixologik sabablarini aniqlash imkoniyati yaratildi.

5. Integrativ metodika. Tadqiqot tarixiy, psixologik va etnopsixologik yondashuvlarni birlashtirib olib borildi. Bu metodika orqali o'zbek nikoh-oila munosabatlarning ijtimoiy, psixologik va madaniy jihatlarini kompleks tarzda o'rganildi. Shu bilan birga, yoshlarning nikohga tayyorgarligi, oilaviy ahillik va jamiyatdagi ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashda oilaning roli aniqlandi.

Tadqiqot obyekti – zamonaviy o'zbek oilalari, ularning nikohga tayyorgarligi va oilaviy munosabatlari;

Tadqiqot subyekti – talabalar, yosh oilalar va oilalar psixologiyasi bo'yicha ekspertlar. Ushbu metodologik yondashuv tadqiqotning ilmiy ishonchligini oshirdi va o'zbek nikoh-oila tizimining barqarorligini ta'minlash bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini berdi.

TADQIQOT NATIJALARI.

Tadqiqot natijalari o'zbek nikoh-oila munosabatlarning ijtimoiy-psixologik va etnopsixologik xususiyatlarini aniqlashga qaratilgan. Analiz shuni ko'rsatdiki, zamonaviy oila barqarorligi bir qancha ijtimoiy, psixologik va madaniy omillarga bog'liq.

1. Nikoh motivlari va yoshlar ongidagi ahamiyati. So'rovnoma va intervyular natijalari shuni ko'rsatdiki, nikohga asosiy motivlar uch turga bo'linadi: **Sevgi va o'zaro muhabbat asosida oila qurish** – yoshlar o'rtasida eng ko'p uchraydigan motiv bo'lib, u oilaviy ahillik va uzoq muddatli baxtli munosabatlarni kafolatlaydi. **Ijtimoiy va oilaviy majburiyatlar asosida nikoh** – ba'zi hollarda yoshlar oilaviy bosim, qarindoshlar tavsiyalari yoki iqtisodiy holat sababli turmush quradi. Bu turdagi nikohlarda oila ichidagi nizolar va kelishmovchiliklar ko'proq kuzatiladi. **Shaxsiy yoki psixologik ehtiyojlar asosida nikoh** – ayrim hollarda yoshlar nikohni egoistik yoki qochish motivlari bilan amalga oshiradi; bu holatlar oilaviy barqarorlikni pasaytiradi.

2. Oila ichidagi psixologik munosabatlar. Analiz shuni ko'rsatdiki: Er-xotin o'rtasidagi hurmat, o'zaro yordam va kommunikatsiya darajasi oilaning baxt va barqarorligiga to'g'ridan-to'g'ri ta'sir qiladi. Nikoh oldi tanishuv va tayyorgarlik davri qanchalik uzoq va sifatli bo'lsa, oilaviy munosabatlar shunchalik mustahkam bo'ladi. Ota-ona oilasidagi tarbiyaviy muhit va o'zaro munosabatlar yoshlarning nikohga bo'lgan qarashlarini shakllantiradi, oiladagi nizolar va konfliktlar bu jarayonga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

3. Etnopsixologik omillar. O'zbek oilalarida mavjud urf-odatlar va qadriyatlar nikoh va oila munosabatlari sezilarli ta'sir ko'rsatadi: Oila a'zolarining bir-biriga nisbatan samimiy hurmat va nom ishlatish odatlari oiladagi mehr-muhabbat va

ahillikni mustahkamlaydi. Ba'zi qadimiy ta'qiqlar, masalan, kelinning eri va qarindoshlarini hurmat bilan chaqirish, oilaviy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi. Oila qurish jarayonida mol-mulk, nasab, husn va iymon kabi qadriyatlar yetakchi omillar sifatida hisobga olinadi.

4. Muammoli omillar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, oilaviy nizolar va muammolar ko'pincha quyidagi sabablar bilan bog'liq: Voyaga yetmasdan nikoh qurish; Er-xotin o'rtasidagi iqtisodiy va madaniy tafovut; Nikohdan oldingi qisqa tanishuv davri; Ota-onalarning salbiy ustanovkalari yoki nikohni qo'llab-quvvatlamasligi; Bo'lajak turmush o'rtog'ida sog'liq yoki shaxsiy xususiyatlar bilan bog'liq muammolar.

5. Oila barqarorligi bilan bog'liq asosiy omillar. Natijalar shuni ko'rsatdiki, oila barqarorligi quyidagi omillarga bog'liq: Nikohdagi er-xotin uyg'unligi va ahillik darajasi; Ota-ona oilasi tarbiyasi va uning yosh oilaga ta'siri; Ijtimoiy va madaniy qadriyatlarning saqlanishi; Farzand tarbiyasi va oilaviy rollarning to'g'ri taqsimlanishi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari o'zbek nikoh-oila tizimining ijtimoiy-psixologik jihatlarini chuqur yoritdi va oilaning mustahkamligini ta'minlashda kompleks yondashuv zarurligini ko'rsatdi. Shu bilan birga, oila qurish jarayonida yoshlarni tayyorlash, nikoh motivlarini to'g'ri aniqlash va ijtimoiy-madaniy qadriyatlarni hisobga olish muhimligi aniqlandi.

MUHOKAMA VA XULOSA.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek nikoh-oila munosabatlarining barqarorligi va farovonligi ko'plab ijtimoiy, psixologik va madaniy omillarga bog'liq. Natijalarni Sharq mutafakkirlari, jumladan, Abdurauf Fitrat, Burhoniddin Marg'inoniy, Ibn Sino va Kaykovus kabi olimlarning qarashlari bilan solishtirganda, zamonaviy amaliyotlar va qadimiy nazariyalar o'rtasida muvofiqlik mavjudligi ko'zga tashlanadi. Ular nikohni faqat shaxsiy ehtiyojni qondirish vositasi sifatida emas, balki jamiyatning davomiyligini ta'minlovchi ijtimoiy institut sifatida ko'rgan. Shuningdek, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, nikoh motivlari va ota-ona oilasi tarbiyasi yoshlarning turmushga tayyorgarligiga bevosita ta'sir qiladi. Sevgi, hurmat, mas'uliyat va ijtimoiy uyg'unlik kabi qadriyatlar oilaviy barqarorlikni mustahkamlaydi. Shu bilan birga, iqtisodiy cheklovlar, qisqa tanishuv davri, nikoh oldi noto'g'ri instinktlar va ota-ona oilasidagi salbiy muhit kabi omillar nizolarga sabab bo'lib, oila ichidagi ahillikka salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Sharq mutafakkirlari tomonidan ta'kidlangan to'rt asosiy mezon – **mol, nasab, husn va iymon** – bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Mol iqtisodiy

barqarorlikni, nasab genetika va avlod sog‘lomligini, husn er-xotinning uyg‘unligini, iymon esa ma’naviy va axloqiy uyg‘unlikni ta’minlaydi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ushbu mezonlar asosida qurilgan nikohlar uzoq muddatli va baxtli bo‘ladi.

O‘zbek oilalaridagi urf-odatlar va qadimiy ta’qiqlar, masalan, er va xotinning bir-birini hurmat bilan chaqirishi, oilaviy barqarorlikni mustahkamlashda ijtimoiy va psixologik rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, zamonaviy jamiyatda oilaviy nizolar va farzandlarga nisbatan psixologik bosimlar mavjudligi, oila barqarorligini ta’minlash uchun oilaviy tarbiya va nikohga tayyorgarlik jarayonlarini takomillashtirish zaruratini ko‘rsatadi.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, nikoh-oila munosabatlarini mustahkamlash uchun kompleks yondashuv zarur: ijtimoiy siyosat, psixologik tayyorgarlik, madaniy qadriyatlarni saqlash va oilaviy tarbiyaviy jarayonlarni uyg‘unlashtirish. Shu tarzda, yoshlar nikohga tayyorlanishi va oilaviy hayotga moslashishi jamiyatning ijtimoiy barqarorligini oshiradi, oilalarning baxtli va sog‘lom bo‘lishini ta’minlaydi.

Shu ma’noda, tadqiqot natijalari o‘zbek nikoh-oila tizimining mustahkamligini ta’minlashda Sharq mutafakkirlari an’analarini, zamonaviy psixologik yondashuvlarni va davlat tomonidan olib borilayotgan siyosiy chora-tadbirlarni uyg‘unlashtirish zarurligini ko‘rsatadi. Bu, o‘z navbatida, oilaning farovonligi, jamiyat barqarorligi va kelajak avlodning barkamolligiga bevosita ta’sir qiladi.

Adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Mahbub-ul-qulub. T.: Fan, 1983.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. T.: O‘qituvchi, 1992.
3. Karimova V.M. Oila psixologiyasi: Darslik. T.: Fan va texnologiya, 2008.
4. G‘.B. Shoumarov (tahriri ostida). Oila psixologiyasi: Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari o‘quvchilari uchun. T.: Sharq, 2000.
5. N.A. Sog‘inov, F.H. Habibullayev. Oilani o‘rganish psixodiagnostika metodikalari. Toshkent, 1996.

**O'SMIRLAR ORASIDA XULQI
OG'ISHGANLIKNI O'RGANISHNING
METODOLOGIK IMKONIYATLARI**

Yuldashev Anvar Narmo'minovich

Xalqaro innovatsion universitet

Psixologiya mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

**STUDYING DEVIANT BEHAVIOR AMONG
ADOLESCENTS: METHODOLOGICAL
OPPORTUNITIES**

Yuldashev Anvar Narmo'minovich

International Innovation University

2nd-year Master's Student in Psychology

**ИЗУЧЕНИЕ ДЕВИАНТНОГО ПОВЕДЕНИЯ
СРЕДИ ПОДРОСТКОВ:**

МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ

Юлдашев Анвар Нармо'минович

Международный инновационный университет

Магистрант 2-курса по специальности

«Психология»

E-mail: yoldoshev.anvar@gmail.com

Orcid: 0009-0001-0251-3302

Doi:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17758996>

Annotatsiya. Ushbu maqola o'smirlar orasida xulqi og'ishganlikni o'rganishning metodologik imkoniyatlarini tahlil qiladi. Tadqiqotda psixologik, sotsiologik va pedagogik yondashuvlar asosida xulq og'ishganlikning sabablarini aniqlash va uni oldini olish usullarini ishlab chiqish ko'rib chiqiladi. Shuningdek, turli metodlar, shu jumladan kuzatuv, so'rovnomalar, intervyu va tajriba asosida ma'lumot yig'ishning afzalliklari va cheklovlari tahlil qilinadi. Maqola ilmiy tadqiqotlar va amaliy tajribaga tayangan holda, yoshlar bilan ishlashda samarali metodologik yondashuvlarni aniqlashga qaratilgan.

Kalit so'zlar: o'smirlar, xulqi og'ishganlik, metodologiya, psixologik tadqiqot, pedagogik yondashuv

Аннотация. Статья анализирует методологические возможности изучения девиантного поведения среди подростков. В исследовании рассматриваются психологические, социологические и педагогические подходы к выявлению причин девиантного поведения и разработке методов его предотвращения. Также обсуждаются преимущества и ограничения различных методов сбора данных, включая наблюдение, анкетирование, интервью и эксперименты. Статья ориентирована на выявление эффективных методологических подходов при работе с подростками, опираясь на научные исследования и практический опыт.

Ключевые слова: подростки, девиантное поведение, методология, психологическое исследование, педагогический подход.

Annotation. This article explores the methodological possibilities for studying deviant behavior among adolescents. The research examines psychological, sociological, and pedagogical approaches to identifying the causes of deviant behavior and developing strategies for its prevention. The advantages and limitations of various data collection methods, including observation, surveys, interviews, and experiments, are analyzed. The article aims to determine

effective methodological approaches for working with adolescents, based on scientific research and practical experience.

Keywords: *adolescents, deviant behavior, methodology, psychological research, pedagogical approach.*

KIRISH VA DOLZARBLIGI

O‘smirlik davri shaxs psixologik rivojlanishida eng sezgir bosqichlardan biri bo‘lib, bu davrda ijtimoiy me‘yorlarni o‘zlashtirish jarayoni barqaror emas. Shu sababli deviant xulqning shakllanish mexanizmlarini aniqlash psixologiya, pedagogika va sotsiologiya uchun dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Xalqaro va mahalliy tadqiqotlarda deviant xulqning kelib chiqishi faqat shaxsning individual xususiyatlari bilan izohlanmaydi, balki oilaviy, maktab va keng ijtimoiy muhit ta‘siri bilan ham bog‘liqligi qayd etilgan.

Shuningdek, o‘smirlarning xulqi og‘ishganligi ko‘plab psixologik va sotsiologik faktorlar bilan belgilanadi: ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar, ota-ona va tengdoshlarga bo‘lgan munosabatlardagi nosozliklar, shuningdek, maktab va jamiyatdagi me‘yoriy tartibning buzilishi. Bu jihatlar o‘smirning shaxsiy va ijtimoiy identifikatsiyasiga ta‘sir qiladi, ularni ma‘lum darajada xavf ostida qoldiradi.

Maqola shuningdek, o‘smirlarda deviant xulqni aniqlash va baholashda zamonaviy metodologik yondashuvlarni tahlil qiladi. Bu yondashuvlar psixologik nazariyalar, sotsiologik tadqiqotlar va pedagogik tajribalar asosida shakllanadi. Tadqiqotning ilmiy asoslari o‘smirlar xulqidagi og‘ishlarni aniqroq tushunish, profilaktika strategiyalarini ishlab chiqish va amaliy metodlarni takomillashtirish imkonini beradi.

Maqolaning maqsadi — o‘smirlarda xulqi og‘ishganlikni aniqlashda zamonaviy metodologik yondashuvlar, psixologik nazariyalar va asosiy omillarni tizimli tahlil qilish, shuningdek, bu bilimlarni pedagogik va sotsiologik amaliyotda qo‘llash imkoniyatlarini ko‘rsatishdir.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Tadqiqot quyidagi metodologik asoslar va ilmiy manbalarga tayanadi:

Deviantologik nazariyalar tahlili — Merton, Zimmel, Sorokin, Durkheim kabi klassik olimlarning strukturaviy va ijtimoiy integratsiya konsepsiyalari.

Psixologik tahlil — o‘smir shaxsining “o‘zini anglash”, “ijtimoiy ong”, “stress reaksiyalari” kabi psixodinamik ko‘rsatkichlar.

Qiyosiy tahlil — turli davlatlarda deviant xulqning ijtimoiy sharoitlar bilan bog‘liqligi haqidagi APA (2019) ma‘ruzalari va rus olimlari kuzatuvlari.

Nazariy umumlashtirish — olingan ma'lumotlar asosida metodologik xulosalar chiqarish.

Ushbu maqolada empirik ma'lumotlar emas, ilmiy manbalar asosida nazariy umumlashtirish usuli qo'llanildi.

TADQIQOT NATIJALARI.

Tahlil natijasida o'smirlar orasida xulqi og'ishganlikni tushuntiruvchi eng muhim metodologik yondashuvlar aniqlandi.

3.1. Retratizm (atrof-muhitdan chetlashish) modeli

– O'smir jamiyat me'yorlari va talablari bilan mos kelmaydigan holatlarda o'zini chetga tortadi.

– L.A. Lansovanning fikricha, bunday xulq ko'pincha ijtimoiy me'yorlarga nisbatan norozilik, tan olinmaslik va o'tish davrlari bilan bog'liq.

– T.A. Bogolyubova ta'kidlashicha, kattalarning zo'ravonligi, haqorat va doimiy tanqid o'smirlarni ikkilamchi deviant xulqqa undaydi.

3.2. Ichki reaksiyalar va stress modeli

– Merton, Zimmel va Sorokin fikriga ko'ra, o'smirdagi deviant xatti-harakatlar ko'pincha ichki ziddiyatlar, yig'ilib qolgan negativ tajribalar natijasidir.

– Bunday reaksiyalar bosqichma-bosqich shakllanadi va o'smir ularni boshqarishda qiynaladi.

3.3. O'zini anglash va qadriyatlar tizimi

– Durkheim ta'kidlaganidek, jamiyatdagi birdamlik va me'yorlarning adolatli qo'llanishi deviant xulq ehtimolini pasaytiradi.

– O'zini anglash darajasi past bo'lgan o'smirlar jamoaviy talablarga moslashishda qiynaladi.

3.4. Ijtimoiy muhitning roli

– APA (2019) ma'lumotiga ko'ra, iqtisodiy rivojlanishi past jamiyatlarda norma va antinorma o'rtasidagi chegaralar noaniq bo'ladi va bu deviant xulqlar sonining ortishiga olib keladi.

– Kudryavsev fikricha, jamiyatdagi islohotlar, inqirozlar, o'tish davrlari o'smirlarda zo'ravonlik, giyohvandlik, vandallik kabi xulqlarning kuchayishiga sabab bo'ladi.

MUHOKAMA VA XULOSA.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, o'smirlar xulqi og'ishganligini o'rganishda bir yoqlama yondashuv yetarli emas. Shaxsiy omillar, psixologik jarayonlar, oilaviy muhit va jamiyatning umumiy holati o'zaro bog'liq holda ishlaydi.

Asosiy metodologik xulosalar:

1. Ko‘p omilli yondashuv — o‘smir xulqini faqat “yomon tarbiya” yoki “shaxsiy nuqson” bilan izohlash noto‘g‘ri. Jarayon ko‘p qatlamli.
2. Psixologik profil yaratish — stressga chidamlilik, o‘zini nazorat qilish, o‘zini anglash kabi ko‘rsatkichlar asosida o‘smir bilan ishlash samaraliroq bo‘ladi.
3. Makromuhitni hisobga olish — iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy beqarorlik o‘smirlar xulqiga bevosita ta‘sir qiladi.
4. Profilaktika integratsiyalashgan bo‘lishi kerak — oilaviy maslahat, maktab psixologi, ijtimoiy xizmatlar va huquqni muhofaza qiluvchi organlar o‘zaro hamkorlikda ishlashi zarur.

O‘smirlar orasida deviant xulqning shakllanishi murakkab ijtimoiy-psixologik jarayon bo‘lib, uni o‘rganishda integrativ metodologiya qo‘llanishi muhim ahamiyatga ega. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, shaxsning ichki muvozanati, emotsional barqarorligi va o‘zini boshqarish qobiliyati, jamiyatdagi me‘yorlarning adolatliligi, oilaviy muhitning barqarorligi hamda maktabning psixologik qo‘llab-quvvatlash tizimi o‘smir xulqining shakllanishida hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Shuningdek, deviant xulqning oldini olishda profilaktik tadbirlarni faqatgina individual darajada emas, balki maktab, oilaviy va keng ijtimoiy muhit kontekstida ham tashkil etish zarurligi aniqlandi. Tadqiqot natijalari deviant xulqni aniqlash va baholashda ilmiy asoslangan metodlar, shuningdek, pedagogik va sotsiologik tavsiyalarni ishlab chiqishga imkon beradi.

Olingan ilmiy natijalar o‘smirlarning ijtimoiy moslashuvini mustahkamlash, ularni salbiy xulqiy ta‘sirlardan himoya qilish va muvozanatli shaxs sifatida rivojlantirishga qaratilgan profilaktik dasturlar yaratishda zarur metodologik poydevor sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, tadqiqotning amaliy qismi psixologlar, pedagoglar va oilaviy maslahatchilar uchun o‘smirlar bilan ishlash jarayonida konkret tavsiyalarni taqdim etadi.

Natijalar shuni ko‘rsatadiki, deviant xulqning oldini olishga qaratilgan strategiyalar doimiy monitoring, shaxsiy rivojlanishga yo‘naltirilgan metodlar va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash tizimlarini integratsiyalashgan holda qo‘llashni talab qiladi. Bu esa o‘smirlar psixologik barqarorligi va ijtimoiy me‘yorlarga moslashuvi uchun mustahkam ilmiy va amaliy zamin yaratadi.

Adabiyotlar:

1. Ланцова Л.А., Шурупова М.Ф. Социологическая теория девиантного поведения // Социально-политический журнал. - 1993. - № 4. - С. 32-41.
2. Ратинова Я. А. Саморегуляция поведения при совершении агрессивно-насильственных действий: Дис. . канд. психол. наук. М., 1998. – С.67.

**YANGI STRATEGIYA VA BARQARORLIK -
TARAQQIYOTNING ZAMONAVIY
YO'NALISHIDIR**

Xamidova Dilorom Muhitdinovna

*Xalqaro Innovatsion Universiteti, "Iqtisodiyot va
moliya" kafedrasi o'qituvchisi*

**NEW STRATEGY AND STABILITY ARE THE
MODERN DIRECTION OF DEVELOPMENT**

Khamidova Dilorom Muhitdinovna

*International Innovation University
Teacher of the Department of "Economics and
Finance"*

E-mail: yoldoshev.anvar@gmail.com

Orcid: 0009-0001-0251-3302

Doi:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17759017>

**НОВАЯ СТРАТЕГИЯ И УСТОЙЧИВОЕ
РАЗВИТИЕ – СОВРЕМЕННОЕ
НАПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЯ**

Хамидова Дилором Мухитдиновна

*Международный инновационный университет
Преподаватель кафедры «Экономика и финансы»*

Annotatsiya. Bugungi tez o'zgaruvchan va murakkab global sharoitda har bir davlat, tashkilot yoki korxonada o'z oldiga qo'ygan maqsadlarga erishishda barqarorlik va yangicha strategik yondashuvlarni birlashtirgan holda harakat qilishi muhimdir. Bozor iqtisodiyotidagi raqobat, ekologik xavf-xatarlar, geosiyosiy beqarorlik va texnologik inqiloblar sharoitida faqat strategik fikrlaydigan va barqaror rivojlanishga e'tibor qaratgan tizimlarga muvaffaqiyatga erisha oladi.

Kalit so'zlar: strategiya, barqarorlik, strategik yondashuv, innovatsion fikrlash, integratsiya, risk, tavakkalchilik, inson kapitali, ta'lim, samaradorlik.

Аннотация. В современной быстро меняющейся и сложной глобальной среде для каждой страны, организации или предприятия важно действовать таким образом, чтобы сочетать стабильность и новые стратегические подходы для достижения своих целей. В условиях конкуренции рыночной экономики, экологических рисков, геополитической нестабильности и технологических революций добиться успеха могут только системы, мыслящие стратегически и ориентированные на устойчивое развитие.

Ключевые слова: стратегия, устойчивость, стратегический подход, инновационное мышление, интеграция, риск, принятие риска, человеческий капитал, образование, эффективность.

Annotation. In today's rapidly changing and complex global environment, it is important for every country, organization or enterprise to act in a way that combines sustainability and new strategic approaches to achieve its goals. In the conditions of competition in a market economy, environmental risks, geopolitical instability and technological revolutions, only systems that think strategically and focus on sustainable development can succeed.

Keywords: strategy, sustainability, strategic approach, innovative thinking, integration, risk, risk-taking, human capital, education, efficiency.

KIRISH.

O‘zbekiston Respublikasi 2017—2021-yillarda rivojlanishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha qabul qilingan Harakatlar strategiyasi doirasida davlat va jamiyat hayotining barcha sohalarini tubdan isloh etishga qaratilgan 300 dan ortiq qonun va minglab Prezident qarorlari qabul qilindi [1]. Bu davrda milliy iqtisodiyotni isloh qilish borasida tashqi savdo, soliq va moliya siyosatini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash hamda qishloq xo‘jaligi mahsulotlarini qayta ishlash va hududlarni rivojlantirishga qaratilgan samarali choralar ko‘rildi [1].

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA ADABIYOTLARNING TAHLILI.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasining asosiy g‘oyalari “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida ifodalangan bo‘lib, ular quyidagilardan iborat [2]: barqaror iqtisodiy o‘shish, ta‘lim va sog‘liqni saqlash tizimini xalqaro standartlarga moslashtirish, ekologik sharoitlarni yaxshilash, davlat boshqaruvining zamonaviylashuvi va xavfsizlikni ta‘minlash.

Yangi strategiya uzoq muddatli barqarorlik, ijtimoiy mas‘uliyat va ekologik xavfsizlikka yo‘naltirilgan yondashuvni o‘z ichiga oladi. Innovatsion fikrlash, barqaror rivojlanish maqsadlariga integratsiya va inson kapitaliga sarmoya kiritish asosiy tarkibiy elementlardir [7,8].

Barqarorlik iqtisodiy, ijtimoiy va ekologik omillarni uyg‘unlashtirishni anglatadi. U iqtisodiy barqarorlik, inflyatsiya va ishsizlik darajasining nazoratda bo‘lishi, ijtimoiy farovonlik, ekologik muvozanatni saqlash kabi jihatlarni o‘z ichiga oladi.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasini amalga oshirish jarayonida orttirilgan tajriba va jamoatchilik muhokamasi natijalari asosida ishlab chiqilgan “O‘zbekiston — 2030” strategiyasida quyidagi asosiy g‘oyalar aks ettirilganligi inobatga olingan:

- ✓ barqaror iqtisodiy o‘shish orqali daromadi o‘rtachadan yuqori bo‘lgan davlatlar qatoridan o‘rin olish;
- ✓ aholi talablariga va xalqaro standartlarga to‘liq javob beradigan ta‘lim, tibbiyot va ijtimoiy himoya tizimini tashkil qilish;
- ✓ aholi uchun qulay ekologik sharoitlarni yaratish;
- ✓ xalq xizmatidagi adolatli va zamonaviy davlatni barpo etish;
- ✓ mamlakatning suvereniteti va xavfsizligini kafolatli ta‘minlash[2].

Yangi strategiya deganda endilikda faqat qisqa muddatli foyda yoki o'sish emas, balki uzoq muddatli barqarorlik, ijtimoiy mas'uliyat va ekologik xavfsizlikni ta'minlashga yo'naltirilgan yondashuv tushuniladi.

Yangi strategik yondashuvlar innovatsion fikrlash, barqaror rivojlanish maqsadlariga integratsiyalash, inson kapitalaiga sarmoya kiritish kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi:

Innovatsiyalarni boshqarish — bu amalda qo'llanilishi mumkin bo'lgan va muayyan ehtiyojlarni qondirishga qodir bo'lgan yangi yoki takomillashtirilgan mahsulot yoki texnologiya ko'rinishida mujassamlangan ijodiy faoliyatning yakuniy natijasidir. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, innovatsiya — bu iste'molchilarning ma'lum ehtiyojlarini qondirish uchun amaliy foydalanish maqsadida yangi g'oyalar va bilimlarni amalga oshirish natijasidir[8]. Bu nafaqat an'anaviy yondashuvlardan voz kechish, balki mavjud muammolarga yangicha qarash, kutilmagan yechimlarni taklif qilish va bu orqali raqobatbardoshlikni oshirishga xizmat qiladigan yondashuvdir. Bugungi kunda sun'iy intellekt, raqamlashtirish, avtomatlashtirish kabi texnologiyalar faqat vosita, ammo asosiy kuch — bu innovatsion fikrlashning o'zida. Innovatsion fikrlash shunchaki texnologiyalarni qo'llash emas, balki ulardan qanday samarali foydalanishni bilish, ularni ijtimoiy, iqtisodiy yoki ilmiy muammolar yechimiga yo'naltirish sanaladi

Barqaror rivojlanish maqsadlariga (BRM) integratsiya – iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy omillarni o'zaro uyg'unlashtirish, yaqinlashtirish natijasida barqarorlikka erishishdir. O'zbekiston barqaror rivojlanish maqsadlarini milliy rivojlanish strategiyasiga integratsiya qilishi — islohotlarning xalqaro standartlarga mosligini va aholining farovonligini oshirishga qaratilganligini ko'rsatadi. BRMlar orqali iqlim o'zgarishiga moslashish, kambag'allikni kamaytirish, ta'lim va sog'liqni saqlash sifatini yaxshilash kabi asosiy yo'nalishlarda kompleks natijalarga erishish mumkin.

Inson kapitaliga sarmoya kiritish ham iqtisodiy, ham ijimoiy barqarorlikka asos bo'la oladi. Ta'lim, sog'liqni saqlash, malaka oshirish orqali inson resurslarini kuchaytirish. Inson kapitali — eng muhim resurs.

Tabiiy resurslar, infratuzilma yoki texnologiyalar qancha kuchli bo'lmasin, ularni boshqaradigan va rivojlantiradigan inson omili bo'lmasa, ularning qiymati cheklangan bo'ladi. Zamonaviy dunyoda bilimli, malakali, sog'lom va kreativ insonlar — har qanday davlat yoki tashkilotning eng qimmat aktivi hisoblanadi.

Barqarorlik – bu faqat iqtisodiy o'sish emas, balki resurslardan oqilona foydalanish, ekologik muvozanatni saqlash, jamiyatda tenglik va ishonch muhitini

yaratish demakdir. Bunday yondashuv bugungi va kelajak avlod manfaatlarini inobatga oladi. Barqarorlik quyidagi asosiy yo‘nalishlarda namoyon bo‘ladi:

Iqtisodiy barqarorlik – inflyatsiya, ishsizlik, tashqi qarz va valyuta kursining nazorat ostida bo‘lishi. Ijtimoiy barqarorlik – aholi farovonligi, ijtimoiy tenglik va ijtimoiy himoya tizimining kuchliligi. Iqtisodiy barqarorlik – makroiqtisodiy muvozanat garovidir.

Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasida ham boshqa ustuvor vazifalar bilan bir qatorda, milliy iqtisodiyot barqarorligini ta‘minlash, iqtisodiyot tarmoqlarining barqaror o‘shishiga erishish, raqamli iqtisodiyotni drayver sohaga aylantirish, investitsiya muhitini yaxshilash, moliyaviy resurslarni ko‘paytirish, tadbirkorlikni rivojlantirish, hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy jihatdan yuksaltirish, eksport salohiyatini oshirish choralari ko‘zda tutilgan[7].

Strategiya beshta ustuvor yo‘nalishni qamrab oladi:

har bir insonga o‘z salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun munosib sharoitlar yaratish; barqaror iqtisodiy o‘shish orqali aholi farovonligini ta‘minlash; suv resurslarini tejash va atrof-muhitni muhofaza qilish;

qonun ustuvorligini ta‘minlash, xalq xizmatidagi davlat boshqaruvini tashkil etish; “xavfsiz va tinchliksevar davlat” tamoyiliga asoslangan siyosatni izchil davom ettirish.

Strategiyani amalga oshirish va uning maqsadli ko‘rsatkichlariga erishish mamlakatdagi barcha davlat organlari va tashkilotlari uchun ustuvor vazifa deb e‘lon qilindi[9].

Inflyatsiya, ishsizlik, tashqi qarz va valyuta kursining nazorat ostida bo‘lishi – bu faqat raqamlar emas, balki xalqning hayot sifatiga bevosita ta‘sir ko‘rsatadigan omillardir. Masalan:

- ✓ Inflyatsiya past bo‘lsa, aholining real daromadi yemirilmaydi, tadbirkorlik uchun barqaror muhit yaratiladi.
- ✓ Ishsizlik darajasining nazoratda bo‘lishi, yoshlar va aholining boshqa qatlamlari uchun bandlik imkoniyatlarini bildiradi.
- ✓ Tashqi qarzning oqilona boshqarilishi – iqtisodiy mustaqillikni saqlash va investorlar ishonchini mustahkamlashga xizmat qiladi.
- ✓ Valyuta kursining barqarorligi esa import-eksport balansiga, narxlar barqarorligiga va sarmoya jalb qilishga bevosita ta‘sir qiladi

Ekologik barqarorlik – atrof-muhitni muhofaza qilish, chiqindilarni kamaytirish, yashil energetikani rivojlantirish.

Shuningdek, inson huquqlarini ta'minlash, davlat organlarining hisobdorligi va ochiqligini kuchaytirish hamda fuqarolik jamiyati institutlari, ommaviy axborot vositalarining roli, aholi va jamoat birlashmalarining siyosiy faolligini oshirish bo'yicha tizimli ishlar amalga oshirildi. Milliy iqtisodiyotni isloh qilish borasida tashqi savdo, soliq va moliya siyosatini liberallashtirish, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash va xususiy mulk daxlsizligini kafolatlash, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini chuqur qayta ishlashni tashkil etish hamda hududlarni jadal rivojlantirishni ta'minlash bo'yicha ta'sirchan choralar ko'rildi.

Iqtisodiyotda ma'muriy-buyruqbozlikka asoslangan boshqaruv tizimidan mutlaqo voz kechilib, bozor islohotlari bosqichma-bosqich amalga oshirilgani va pul-kredit siyosati puxta o'ylab olib borilgani makroiqtisodiy barqarorlikni, iqtisodiyotning yuqori sur'atlar bilan o'sishini, inflyatsiyani prognoz ko'rsatkichlari darajasida saqlab qolishni ta'minladi hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, fermerlik harakatini rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar va qulay sharoitlar yaratilishiga xizmat qildi[4].

NATIJALAR.

So'nggi yillarda O'zbekistonning asosiy strategik hujjatlari — "O'zbekiston — 2030" strategiyasi va Yashil iqtisodiyot konsepsiyasi — barqaror rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan [2]. Raqamli iqtisodiyot sohasidagi ishlar kengaytirilib, uning hajmi va samaradorligi oshirilmoqda. Ta'lim va mehnat bozorini zamonaviylashtirish natijasida kadrlar tayyorlash sifati yaxshilandi [5].

Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi yetti ustuvor yo'nalishni o'z ichiga oladi, ulardan biri ma'naviy taraqqiyot va ijtimoiy adolatni ta'minlashdir. Strategiyada iqtisodiy barqarorlik, qonun ustuvorligi, ekologik muhofaza va xavfsizlikka ham alohida e'tibor qaratilgan [6,7].

MUNOZARA.

O'zbekistonning barqaror rivojlanish yo'nalishidagi strategiyasi iqtisodiy o'sish bilan birga ijtimoiy adolat va ekologik barqarorlikni ham ta'minlashga intiladi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi, inson kapitaliga sarmoya kiritish, innovatsion boshqaruvning kuchayishi mamlakatning global bozorda raqobatbardoshligini oshiradi. Shu bilan birga, siyosiy va ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlash davlat boshqaruvida ochiqlik va fuqarolik jamiyati institutlarining faol ishtirokini talab qiladi [3,4,9].

XULOSA.

Yangi strategiya va barqarorlik zamonaviy taraqqiyotning asosiy omillaridir. Ular bir-birini to'ldiradi va integratsiyalashgan holda mamlakatlar, tashkilotlar va

jamiyatlarning muvaffaqiyatli rivojlanishini ta'minlaydi. O'zbekiston ushbu yondashuvni samarali amalga oshirish orqali o'zining xalq farovonligi va raqobatbardoshligini oshirish yo'lida dadil qadamlar tashlamoqda..

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 28.01.2022 yildagi PF-60-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son "O'zbekiston — 2030" strategiyasi to'g'risida".
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni 2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi" to'g'risida 07.02.2017.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi PF-6079-sonli farmoni "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasiga muvofiq. www.lex.uz
6. Saidov A.X. Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi: "Davlat – jamiyat – inson" tamoyilidan "Inson – jamiyat – davlat" tamoyiliga o'tilmoqda, 2022 y.
7. Surin A.V., Molchanova O.P. Innovatsion boshqaruv, 2008.
8. <https://parliament.gov.uz/deputies/ruzmetov-abdulla-sadullayevich>
9. <https://www.gazeta.uz/oz/2023/09/12/stratery/>

**O'RTA DENGIZDA QADIM TURK
MADANIYATI YO'QILGAN BASIN**

Prof. Dr. CHINGIZ GARASHARLI

Ozərbaycan Dillər universiteti

**ANCIENT TURKIC CULTURE LOST IN THE
MEDITERRANEAN BASIN**

Prof. Dr. CHINGIZ GARASHARLI

Azerbaijan Diller University

**ДРЕВНИЙ ТЮРКСКИЙ КЛУРИЗМ,
УТЕРЯННЫЙ В СРЕДИЗЕМНОМОРСКОМ
БАССЕЙНЕ**

Проф. д-р ЧИНГИЗ ГАРАШАРЛЫ

Азербайджанский университет Диллера

E-mail: karasharli@yahoo.com

Orcid: 0009-0001-0251-3302

Doi:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17759031>

Annotatsiya. *Hozirgi vaqtda yunon mifologik shaxslari sifatida taqdim etilgan odamlarning shaxsiy ismlari klassik mualliflar tomonidan pelasglar, axeylar, skiflar va boshqalarga tegishli.*

Bu xalqlarga mansub ismlar yunon tili asosida talqin qilinmagan bo'lsa-da, ularning aniq turkiy talqini bilan qadimgi turkiy ekvivalentlari mavjud.

Skiflar deb atalgan mifologik shaxslar orasida Axilles (Axil), Makedoniyalik Aleksandr va boshqa ba'zi "qadimgi yunon" shaxslar bor edi, bu ellingacha bo'lgan Pelasgiyaning hozirgi Yunonistondan hal qiluvchi etnik farqidan dalolat beradi.

Pelasgo - Yelenniklar o'rnashganidan keyin Gretsiyani tark etgan tirseniyaaliklar qisman Italiyaga ko'chib o'tishgan va u erda qadimgi turkiy xususiyatga ega etrusk madaniyatini o'rnatgan. Turkiy elementlar etrusk yozuvlarida va turklar yashagan Osiyo bilan Kimmeriya, Gargariya, Sikeliya, Skif va boshqa ko'plab nomlarni o'rtoqlashtirgan Qadimgi Italiya onomastikonida yaqqol ko'rinadi.

Pelasgo – turkiy etnik aloqalar, qadimgi manbalarda turklar va pelasgo-ionlar haqida so'z yuritilgan Gomer, Tiras, Maday, Yovon va boshqalarning yafet nasl-nasablarida ham uchraydi.

Kalit so'zlar: *pelasglar, ionlar, axeylar, kimmerlar, skiflar, turklar..*

Аннотация. *Личные имена людей, представляемых сегодня как персонажи греческой мифологии, античные авторы относили к пеласгам, ахейцам, скифам и т. д.*

Имена, принадлежащие этим народам, не имеют толкования на основе греческого языка, в то время как у них есть очевидные древнетюркские эквиваленты с четкой тюркской интерпретацией.

Среди мифологических персонажей, отнесенных к скифам, были Ахилл (Ахил), Александр Македонский и некоторые другие «древнегреческие» персонажи, что свидетельствует о принципиальном этническом отличии доэллинической Пеласгии от современной Греции.

Пеласго-тирсенский народ, покинувший Грецию после эллинского заселения, частично мигрировал в Италию, где создал этрусскую культуру с ярко выраженным древнетюркским характером. Тюркские элементы ярко прослеживаются в этрусских письменах и в ономастиконе Древней Италии, которая разделяла Киммерию, Гаргарию, Сицилию, Скифию и многие другие названия с Азией, где жили тюрки.

Этнические связи пеласго-тюрков обнаруживаются также в яфетической генеалогии Гомера, Тираса, Мадая, Явана и других, которых в античных источниках относят к тюркам и пеласго-ионийцам..

Ключевые слова: пеласги, ионийцы, ахейцы, киммерийцы, скифы, турки.

Annotation. *The personal names owned by people presented nowadays as Greek mythological personages were referred by classical authors to the Pelasgians, Achaeans, Scythians, etc.*

The names that belonged to these peoples have no interpretation on the basis of the Greek language, while they have evident Old Turkic equivalents with clear Turkic interpretation.

Among those mythological persons who were referred to the Scythians were Achilles (Akhil), Alexander of Macedon and some other "Old Greek" personages, that evidence about the crucial ethnical difference of pre-Hellenic Pelasgia from present Greece.

Pelasgo - Tirsanian people who left Greece after Hellenic settlement, migrated partially to Italy where they established the Etruscan culture with evident Old Turkic character. The Turkic elements are vividly seen in the Etruscan writings and in the onomasticon of Old Italy, that shared Cimmeria, Gargaria, Sikelia, Scyth and many other names with Asia where Turks lived.

Pelasgo – Turkic ethnical ties are also found in the Japhetic genealogy of Gomer, Tiras, Maday, Yavan and others, who in ancient sources are referred to the Turks and Pelasgo-Ionians..

Keywords: Pelasgs, Ionians, Achaeans, Cimmerians, Scythians, Turks.

Giriş

Antik Avrupa coğrafyasında Türk halklarının izi ve farklı kültürlerle etkileşimleri, Türkoloji biliminin en önemli alanlarından biridir. Türklerin ve akraba kavimlerin adlarının tarihi kaynaklarda, dini metinlerde ve Avrupa kroniklerinde zikredilmesi, kültür, dil ve etnik yapıda önemli bir rol oynadıklarını göstermektedir. New York: Marr, Samoylovich, Togan, Afyoncu ve diğer araştırmacıların araştırmaları, Avrupa'nın bazı kadim halklarının Türk kökenli olduğunu ve Türklerin izlerinin dillerinde ve mitolojik geleneklerinde kaldığını göstermektedir. Trova-Türk akrabalığı, Etrüsklerin dili, Kimmer, İskit ve Hazar unsurları bu bağlamda önemli kaynaklar olarak kabul edilmektedir.

Araştırma Metodolojisi

Bu çalışmada aşağıdaki metodolojik yaklaşımlar kullanılmıştır:

1. Tarihsel-karşılaştırmalı yöntem - Avrupa kronikleri, İncil metinleri ve eski Yunan-Latince kaynaklar karşılaştırılmakta ve Türk etnonimleriyle ilişkilendirilmektedir. 2. Mitolojik-analitik yaklaşım - Homeros, Tiras, Togarma ve diğer imgelerin Türk kökenli kabileleri sembolize ettiği mitolojik analizlerle açıklanmaktadır.

3. Dilbilimsel yöntemler - Etrüsk yazısı ile Türk dilleri, özellikle Çuvaşça arasında paralellikler kurulmakta ve sözcüksel ve anlamsal benzerlikler tespit edilmektedir.

4. Tarihsel kaynakların analizi - Prokopius, Herodot, Fredegar'ın kroniği ve diğer yazarların yazıları analiz edilmiş ve Türklerin antik Avrupa ve Anadolu'daki

varlığını yansıtan olgular incelenmiştir.

Sonuç

Araştırma sonucunda bir dizi önemli sonuca ulaşılmıştır:

- Antik Avrupa'da Truva, Trakya ve Etrüsk kültürlerinin Türk kökenli olduğuna dair çok sayıda tarihsel ve dilbilimsel kanıt bulunmaktadır.
- İncil metinlerinde adı geçen Homeros, Tiras ve Togarma gibi imgeler, Türk kabilelerinin efsanevi sembolleri olarak kabul edilmektedir. • Truva kahramanlarının isimlerinin Türk kültürü ve Türk mitolojisindeki paralellikleri, ortak etnik kökenlerini doğrulamaktadır.
- Etrüsk dilindeki birçok kelime Türk dillerinde açıklanabilmekte olup, bu durum eski İtalyan kültüründeki Türk izlerini kanıtlayan önemli bir göstergedir.
- Tarihsel gerçeklerin analizi, Türklerin Avrupa ve Anadolu'daki kadim izlerinin yalnızca yerel bir olgu değil, aynı zamanda geniş çaplı tarihsel ve kültürel süreçlerin bir sonucu olduğunu göstermektedir.

Munozara.

İncil'deki öyküsel Gomer, Tiras, Maday, Aşkenaz, Togorma ve Yafet'in diğer oğul ve torunlarının (Bibleyskaya entsiklopedia, 1891, s.307) Kimer/Kamer, İskit/sak ve başka Türklerin simgesi olması birçok eski kaynaklarda yansımaktadır.

Mesela, Gomer'in simgelediği Kamerler (kimerleri) Kesaryalı Procopius Bulgar Türklerinin atası sayıyor (Apuley, 1959, Togan, 1981, s.34). Hunların eski çağlarda **Kimerler** adlanması gerçeği de vardır (Закирянов, 2013).

Gomer'in öyküsel kardeşi **Tiras** ise eski bir İskandinav kaynağında Trakya'da yaşamış Türklerin atası sayılıyor (Melnikova, 1986, s.65).

İncil'de Gomer'in oğlu sayılan ve adı Türklerin başka bir simgesi olan **Togarma** ise Hazar Türklerinin soy kütüğünde yer almaktadır. Bu say kütüğünde Hazar, Avar, Uguz ve **Tir-s (Turi's)** gibi Togarma'nın on oğlunun adları belirtilmektedir (Kokovtsev, 1982, s.74).

Hazarların öyküsel atası Togarma'nın İncil'deki **Togarma** olduğu, kuşkusuz olduğu gibi, **Tir-s'in** de İncil'deki **Tiras** olması kuşkusuzdur.

Tir-s/Turis/Tiras Trakya'da yaşadığı bildirilen Türkleri, aynı zamanda Truvalıları (Tros/Trusiya/Turşa), Yunan ve Latin dilindeki Tirsenleri, Turskileri ("Etrüsk"), Sanskrit dilindeki **Turuşkalari** ("türkler") (Koçergina, 1978, s.245) belirtiyor.

Türklerin bir simgesi olan **Togarma** adı eski dönemlerde Anadolu'da ortaya çıkmıştır. M.Ö.7. yüzyılda Anadolu'nun kuzeydoğusunda **Togarma** (Togarma evi) adlı bir ülkenin (Veynberg İ., 1986, s.206), başka bir kaynakaysa **Togarma** adlı bir

kalenin (Rimşneyder M., 1977, s.25) bulunduğu belirtilmektedir. Bu kanıtlar Anadolu'nun Türk tarihinin sadece bir zerresidir. Anadolu'nun Türk tarihinde Trakyalılar ve onların bir kolu dan Truvalıların Türk oldukları ortaya çıkıyor. Tiras'ın Trakya'nin ilk yerlisi olduğu ve ondan Türk denilen ulusun türediği kaynaklarda belirtilmektedir ("A Tracia bygti fyst Tiras so sonr Iafeths Noasonar. Fra honum er komen thiod su, er Tyrkir heita") (Melnikova, 1989, s.56-65).

İskandinav kaynaklarında Truvalılarla Türklerin aynı ulus olarak belirtilmesi hiç de boş bir bilgi değildir. Çünkü Truvalılar, Trakların M.Ö. 3. binyılda Anadolu'da yerleşen bir koludur (Blegen, 1969, s.174).

Truvalıların Türk oldukları konusunda 7. ve 12. yüzyıllar arası dönemden kalan Avrupa tarih kaynaklarının verdikleri bilgilerin tarihi gerçekleri yansıttığını göreceğiz. 7. yüzyılda yazılmış Fredeğar Kroniğinde ve 12. yüzyılda yazılmış Gesta Francorum adlı yapıtta Truva savaşı sonrası ülkenin düşmesi sonucu Türklerin bölgeden kaçtıkları ve Saka (İskit) yurtlarına yerleştikleri bildiriliyor. 12 yüzyılda yaşamış Tyreli Williamsa Türklerin Truvalı olduğunu ve onların ataları Turkosların Saka yurtlarına göçünü yazmaktadır (Ayfoncu, 2011, s.95-96).

Bu gibi onlarca bildirimlerin gerçekliyi yansıttığını gösteren kanıtlardan biri Truvalıların adlarıdır.

Bizans imparatorluğu çağlarından çok-cok önce Küçük Asya'da yaşamış Truvalıların sonuncu hakanı **Priam** ve Kazak epiğindeki Turanlı komutan **Priam** (Konıratbayev, 1989, s.123) aynı şahıs adlarını taşımışlardır.

Hakan Priam'ın soyundan olan **Alber, Askan, Dardan, Eney, Aytilla Atas, Dolon** ve onlarca diğer şahısların taşıdıkları adların Türklerde de bulunması gelişmiş güzel bir olgu sayıla bilirmi? (Garasharlı, 2015).

Truva ve Türk ulusal yakınlığının belirtileri ayrıca öykülerde de görülmektedir. Mesela, Truva'da **Bayana** diye anılan Tanrıça (Superanskaya, 1990, s.178), Türk uluslarının öykülerindeki "boyun kadın koruyucusunu, ulu anasını" bildiren **Bayana** (Kudaçına, 1980, s.82-85) değildir mi?

Truva-Türk akrabalığını bildiren buna benzer yüzlerce diğer kanıtlar (Garaşarlı, 2015) eski Avrupa yazarlarının Truva'nın Türk ülkesi olduğuna dair bildirimlerinin gerçekliyi yansıttığını göstermiyormu?

Bu halde böyle bir soru ortaya çıkıyor: Türkleri Konstantinopolu işgal etmişler, yoksa Bizanslıları Türk Truvalıların topraklarına sokmuşlardır?

Sultan Mehmet'in İstanbul'u almasını ele geçirme değil, eskiden Rumların ele geçirdiği bu yurdu geç te olsa kurtardığını dile getirmesi onun gerçek tarihi bilmesi ile ilgilidir.

Giovanni Mari'o Filelfo, "Amyris" adlı yapıtında Türklerin İstanbul'u alarak eskiden Truva'yı ele geçiren Yunanlılardan öğ aldığını yazması da ilginçdir (Afyoncu, 2011, s.99).

Truvalıların Türk kimliğini belirten daha bir faktör mevcuttur: İtalya'da terk ettikleri yazıtları eski Türk dillerinde anlaşılan Etrüsklerin gizemli dili.

İtalya'da Türk (Tirsən - Turski) kültürü

Yunan dilinde **Tirsən**, Latin dilinde ise **Turski** adlanan Etrüsklerin İtalya'ya getirdikleri, fakat menşeyi Avrupalılara belli olmayan çok sayıda adların Türk dünyası ile ilgisi ortaya çıkıyor.

Antik çağlarda İtalya'da mevcut olmuş **Gargaria** vilayetinin ismi Kafkasya Albaniyasının önemli halkı olmuş Hazar-Kıpçak kökenli **Gargarlar**, Sicilya adasına kendi adını vermiş, henüz menşeyi Avrupalı araştırmacılara belli olmayan **Sikeller** ise Kuzey Kafkasya'nın Bulgar asıllı halkı olmuş **Sekellerdi**.

Herodotos'un Sicilya'da yerleşen **Zankla** şehrinin **İskit** (Scyth) adlı kralı konusunda bildirisi (Gerodot, 1972, s.280), hiç kuşkusuz, **Zangi** ve **İskit** belli Türk etnonimleri ile ilgilidir. Eski İtalya'nın etnik haritasında ise Türk isimleri yalnız bunlarla sınırlanmıyor.

Küçük Asya'nın etnik tarihinde yer almış Kimmerlerin, bölgenin uzak geçmişinde adları geçen İskitlerin, Gargarların ve diğer Türklerin İtalya'da mevcudluğu Etrüsk yazıtlarının diline yansımaya bilmezdi. Aslında Latin dilinde **Tursk** adlanan Etrüskler türlü Türk halklarının, kısmen de Kafkasya kökenli unsurların kavuşması sonucu olarak yaranmış bir halk idi.

Avrupalı dil bilimcilerinin düzgün olarak yorumladıkları, fakat menşeyi konusunda sustukları bir takım kelimelerin Türkçe olduklarını A.Ayda dil olgularıyla açıklığa kavuşturmuştur. O, M.Pallottino'nun «tanrılara bağlılık bildirmek» diye yorumladığı **thap** eylem sözcüğünün Türk dillerindeki **tap** (tapınmak) kelimesi olduğunu, «tanrılara övgü» gibi yorumlanan **makte** kelimesinin ise bir takım Türk dillerindeki **makta** («övmek») sözcüğü olduğunu belirliyor (Ayda, 1992, s.290-291; s.256-257).

Bir Etrüsk yazıtında «belirtmek» anlamında olduğu Batı dil bilimcileri tarafından doğru olarak belirlenen **flerth** sözcüğünün Türkçedeki **belirt** fiili olduğu da dikkat dışında kalmıştır (Garaşarlı, 2015, s.102).

Anlamları düzgün yorumlanan, fakat Türkçe oldukları gözden kaçırılan böyle kelimelerin sayısı ise yüzlercedir. Okuduğumuz onlarca Etrüsk metinlerini de buraya ekledikde, İtalya'nın eski Türk kültürünün bir parçası olduğunu açıkça görüyoruz.

Kutsal Kitap'daki Gomer'in simgelediği kimmerler de İtalya'nın geçmişinde

yer almışlardır.

İtalyalı araştırmacı Gaetano M.Sanktis'in Appenin yarımadasında Etrüsk devletinin Kimmerler tarafından kurulmasına dair bildirisi (Закирьянов, 2013) de Pelasgo-Tirsen halkının menşeyinin Türklerle bağlantısına işaret ediyor. Eski Avrupa kaynaklarında Hun ve Bulgarlarla aynı bir halk gibi kabul edilen Kimmerler (Bayram, 1988, s.41; Togan, 1981, s.134) Etrüsklerin yerleştikleri Kampanya bölgesinde Cimmericum (Kimmer) şehrini kurmuşlardı (Dvoretский, 1986, s.140).

Türkologiyada Türk dillerinin Bulgar grubuna ait ediden Çuvaşçanın Etrüsk yazılarının diline açar rolunu oynamasının sebebi de mahz Kimmer faktörü ile bağlıdır. Mesala, Türk dilindeki **yavru** kelimesinin Çuvaşça versiyonu olan **thur** (<**thavar**>) kelimesi Etrüsk dilinde anlamı belli olan **thur** («çocuk») kelimesidir.

Türkçedeki **yağtı** kelimesinin Cuvaş versiyonu olan **thuta** («ışık») Etrüsk dini yazıtlarında «ışık», «ışıklı dünya» anlamına gelen, henüz menşeyi belli olmayan **thuta** kelimesidir.

Etrüsk dini yazıtlarında mezar taşı üzerindeki **pul hermu thutuithi** cümlesi «ulaş Hermu'nun ışıklı dünyasına» anlamında olup, merhumun ölümden sonra tanrıların mekanına kavuşması ile ilgili inanç yansıtıyor (çuvaş – **pul** «ol», «ulaş», **thuta** «ışık»).

Diger yazıtlarda da merhumun tanrılara kavuşması, tanrıların orununda dirlik bulması anlatılmaktadır. Bu tanrıların adları yazılarda **Alumnath, Cath, Pahanak** ve **Hermu** olarak geçmektedir: **pul Alumnath pul Hermu huzrna tre** cümlesi «Yetiş Alumnath ve Hermu'nun orununa, onlara kulluğa» anlamındadır (**pul** Türk dillerindeki **pul/bul** «bulmak», «kavuşmak», «yetişmek»; **huzrna** sözcüğü Sami menşeli **huzur** kelimesinin iyelik-yönlük hal şekli (huzur-u-na), **tere** (ter-e) eski Türkçe «hizmet-e»). Metinde aşikar olarak ölünen Alumnath ve Hermu adlı tanrıların huzuruna hizmete yetişmeleri ifade edilmiştir (Garaşarly, 2011, s.120-121).

Egeida adalarının da eski sakinleri Tirsenler ve aynı soykökden olan Pelasglar idiler.

Sonuç

Klasik ve Orta Asır kaynaklarında Yunanistan, İtalya ve Anadolu'nun eski kültürünü yaradanlar arasında İskit, Kimmer, Gargar, Sikel, Alban ve diger Türklerin sürekli olarak anılması, bölgenin dil ve onomastikasında çok sayıda Türk unsurlarının bulunması ile Türklerin Küçük Asya'ya son çağlarda gelmesi düşüncesi esla bağdaşmamaktadır.

Yunan diline ait etimolojik sözlüklerde mahz Helenlerden önceki halklara ait edilen kelime ve isimlerin büyük kısmının Türk dillerinde ve Türk halklarının

onomastikasında bulunması ve İtalya'da aşikar olunmuş Etrüsk yazıtlarının okunmasında eski Türk dillerinin rolü ve birçok diğer dil ve tarihi faktörler Akdeniz bölgesinin Türk geçmişi ortaya koymaktadır.

Özet

Antik Avrupa tarihinde Türk kökenli halkların izlerini incelemek, yalnızca tarihsel gerçekleri açıklığa kavuşturmak için değil, aynı zamanda Türk kültürünün dünya medeniyetindeki rolünü anlamak için de önemlidir. Truva ve Etrüsk kültürlerinin Türk dünyasıyla bağlantısı, Türk boylarının İncil imgeleriyle sembolize edilmesi ve Avrupa kroniklerinde Truva-Türk paralelliklerinin gösterilmesi bu yönde bilimsel temeller oluşturmaktadır. Dilsel, mitolojik ve tarihsel kaynakların senteziyle yapılan bu araştırmalar sonucunda Türklerin Avrupa'daki kadim varlığının sadece teorik değil, aynı zamanda olgusal temellere de sahip olduğu ortaya çıkmıştır. Eski çağlarda Avrupa'da Türk kökenli ulusların varlığını yansıtan önemli bilgiler vardır. Dil bilimci N.Y.Marr yaptığı araştırmalarda, Akdeniz Kıyılarında Yunan ve Latin dillerinin ortaya çıkmasından önce Türk dilinin konuşulduğunu sonucuna ulaşmıştır (Samoyloviç, 1935, 8.119).

Adabiyotlar:

1. Afyoncu E. (2011), Truva'nın intikamı. Yeditepe, İstanbul, 166 s.
2. Aliev K. (1986) Antiçnie istoçniki po istorii Azerbaycana. Baku, Elm, 131s.
3. Apollodor (1972). Mifologičeskaya biblioteka, Leninqrad, Nauka, 214 s.
4. Apuley (1959). Apologiya, Metamorfoza, Florida, Moskva, A.N. SSR, 434 s.
5. Azərbaycan tarihi üzre kaynaklar (1989), S.S.Eliyarov ve Y.M.Mahmudovun redaktesi ile, Bakı, Azərbaycan Universiteti neşriyyatı, 325 s.
6. Ayda A. (1992), Etrüskler (Tursakalar) Türk idiler, Ankara, Akyıldız Matbaası, 390 s.
7. Bayram S. (1988) Kaynaklara göre Güney-Doğu Anadolu'da Proto-Türk izleri: TDAV, 126 s.
8. Bibleyskaya entsiklopedia (1981), Trud i izdanie A. Nikifora. Moskva, 902s.
9. Blegen C.W. (1963), Troy and Trojans, New York: Penguin Books, 213 s.
10. Dinkov B. (1984), Etruskata zagadka. Sofiya: BAN, 1984.
11. Donuk A. (1988), Eski Türk devletlerinde idari-askeri ünvan ve terimler İstanbul: TDAV, 109 s.
12. Drozdov Y.N. (2011), Tyurkoyazıçnıy period evropeyskoy istorii, Moskva, Litera, 600 s.
13. Dvoretstkiy İ. Kh. (1958), Drevnegreçesko-russskiy slovar, I, Moskva, Gosizdat ino.i nat. Slovary, 1043 s.
14. Dvoretstkiy İ. Kh. (1958), Drevnegreçesko-russskiy slovar, II, Gosizdat ino. i nat. Slovary, 1049 s.
15. Dvoretstkiy İ.Kh. (1986), Latinsko-russskiy slovar, Leninqrad, Russskiy yazık, 844 s.
16. Dyorfer G. (1986), O yazıke gunnov/Zarubejnaya tyurkologiya s.71-134.
17. Eren H. (1990), Türk dilinin etimolojik sözlüğü, Ankara, Kızılay, 512 s.
18. Garaşarlı Ç. (2015), Truvalılar ve Etrüskler Türk idiler, Konya, Kömen Yayınları, 150 s.
19. Garasharly Ch. (2011), The Turkic Civilization Lost in the Mediterranean Basin, Baku, İndigo, 148 s.
20. Gerodot (1972), İstoriya v devyati knigah, Leninqrad, Nauka, 599 s.
21. Guliyeva R. (2012), Alban etnosu konusuna dair, <https://www.acarindex.com>dosyalar>makale>

22. Homer (1986), «İlyada», «Odiseya». Bakü, Yazıçı, 685 s.
23. İpekçioğlu F. (2014), Türk lehçeleri. İstanbul, İleri, 376 s.
24. Jordanes (1915), The Gothic History of Jordanes. In English version by Charles Christoph, Princeton University Press, Princeton, London, 188 p.
25. Kalankatuklu M. (2006), “Albanya tarihi”, Goş M. “Alban salnamesi”, Bakü, Avrasya Press, 296 s.
26. Koçergina V.A. (1973), Sanskritsko-russkiy slovar, Moskov: SE, 760 s.
27. Kokovtsev P.K. (1932), Evreysko-hazarskaya perezpiska v X veke, Moskva, AN SSSR, 135 s.
28. Konratbayev E. (1989), Kazak eposı jene tyurkologiya, Almatı, Gılim, 365 s.
29. Kudaçına N. (1980), K etimologii “bay” v altayskom yazıke / Sovetskaya tyurkologiya, №5, s.83-86.
30. Melnikova E.A. (1986), Drevneskandinavskie geografiçeskie soçineniya. Moskva, Nauka, 230 s.
31. Molçanov A.A. (1988), Pamyatniki drevneyşey greçeskoy pismennosti. Moskva, Nauka, 191 s.
32. Nacip E.N. (1989), İssledovaniya po istoçnikam tyurkskih yazıkov, XI-XIV vv., Moskva, Nauka, 283 s.
33. Nemirovskiy A.İ. (1983), Etruski. Ot mifa k istorii. Moskva, Nauka, 261 s.
34. Otkupşikov Y.V. (1985), Dogreçeskiy substrat. U istokov evropeyskoy tsivilizatsii, Leningrad, Leningradskiy Universitet, 259 s.
35. Plutarkh (1963), Sravnitelnoe jizneopisaniya, t.2. Moskva, 548 s.
36. Publiy Vergiliy Maron (1971), Bukoliki. Georgiki. Eneida. Moskva, 447 s.
37. Rimşneyder M. (1977), Ot Olimpi do Nineviya vo vremena Gomera, M.: Nauka, 165 s.
38. Samoyloviç A.N. (1935), Tyurkologiya I novoe uçenie o yazıke. XLV Akademiku N.Y.Marr, M.-L.: AN SSR, s.113-120.
39. Sevortyan E.V. (1989), Levitskaya L.S., Etimologiçeskiy slovar tyurkskih yazıkov, Moskva, Nauka, 292 c.
40. Superanskaya A.V. (1990), İmya çerez veka I stranı. M.: Nauka, 192 s.
41. Togan A. Zeki Veleli (1981), Ümumi Türk tarihine giriş. İstanbul: Endirim Kitabevi, 537 s.
42. Tuncay B. (2009), Sakların tarihi, dili ve edebiyatı. Bakı, Apostrof, 280 s.
43. Türk tarihinin ana hatları (1930), İstanbul, Devlet matbaası, 611 s.
44. Vejnberg İ.P. (1980), Çelovek v kulture drevnego Blijnego Vostoka, M.: Nauka, 208 s.
45. Закирьянов К.К. (2013), Кочевая государственность Тюрки, Алматы, Вестник Каз НУ, <https://articlekz.com/article/7183>
46. Yudahin K.K. (1965), Kırgızsko-russkiy slovar. M.: SE, 973 s.
47. https://demgol.units.it/Pdf/demgol_en_Pdf.
48. <https://enigmatic-past.livejournal.com/81898.html>.
49. https://ru.wikipedia.org/wiki/Eteokiprskiy_yazık.
50. <https://www.jewishvirtuallibrary.org/Caphtor>.
51. isimler.biz/erkek-isimleri/erkek-isimleri-a/altay-isminin-anlamı.
52. Öz Türkçe Erkek İsimleri, 2013 -Türk Tarihi. <https://www.turktarihim.com>.
53. s155239215.onlinehome.us/Turkic/... Faux Dkg.
54. www.bulgari-istoria-2010.com>Etymolog-Greek PDF.
55. <https://en.wikipedia.org>, the free encyclopedia.
56. <https://en.wikipedia.org>.>Cyprus

XX ASR O‘ZBEK NASRIDA TABIAT TASVIRINING BADIY YECHIMI

Fozilova Mohigul Farxodovna

*O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti
O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasi dotsenti,
pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

ARTISTIC SOLUTION OF THE DESCRIPTION OF NATURE IN UZBEK PROSE OF THE 20TH CENTURY

Fozilova Mokhigul Farkhodovna

*Uzbek State University of World Languages
Associate Professor of the Department of Uzbek
Language and Literature, Doctor of Philosophy (PhD)
in Pedagogical Sciences*

E-mail: fozilova1204@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0009-0001-9464-6480>

Doi:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17759043>

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ РЕШЕНИЕ ОПИСАНИЯ ПРИРОДЫ В УЗБЕКСКОЙ ПРОЗЕ XX ВЕКА

Фозилову Мохигул Фарходовну

*Узбекский государственный университет мировых
языков доцент кафедры узбекского языка и
литературы,
доктор философии (PhD) по педагогическим
наукам*

Annotatsiya. Ushbu maqolada XX asr o‘zbek nasrida tabiat tasvirining badiiy usullari va o‘ziga xosligi tahlil qilinadi. Tabiat elementlarining nasrda qanday ifodalangani, badiiy yechimlarda qo‘llanilgan usullar hamda ularning asardagi o‘rni o‘rganiladi. Tadqiqot zamonaviy adabiy nazariyalar asosida olib borilgan.

Kalit so‘zlar: XX asr nasri, o‘zbek adabiyoti, tabiat tasviri, badiiy yechim, nasr uslubi.

Аннотация. В данной статье анализируются художественные методы и особенности изображения природы в узбекской прозе XX века. Изучается, как элементы природы выражены в прозе, методы, использованные в художественных решениях, и их роль в произведении. Исследование проводилось на основе современных литературных теорий.

Ключевые слова: Проза XX века, узбекская литература, изображение природы, художественное решение, стиль прозы.

Annotation. This article analyzes the artistic methods and uniqueness of nature depiction in 20th-century Uzbek prose. How elements of nature are expressed in prose, the methods used in artistic solutions, and their place in the work are studied. The research was conducted on the basis of modern literary theories.

Keywords: 20th century prose, Uzbek literature, depiction of nature, artistic solution, prose style.

KIRISH VA DOLZARBLIGI

XX asr o‘zbek nasrida tabiat tasviri muhim o‘rin tutadi. Tabiat, inson va jamiyat munosabatlari orqali badiiy ifoda qilingan bo‘lib, bu davr adabiyoti ijtimoiy va

madaniy o'zgarishlar fonida shakllangan. Tabiat tasvirlari orqali yozuvchilar voqelikni yanada jonli va ta'sirli tarzda o'quvchiga yetkazishga harakat qilganlar. Ushbu maqolada XX asr o'zbek nasrida tabiat tasvirining badiiy yechimi, uslubi va mazmuniy jihatlari ko'rib chiqiladi. Tabiat tasvirining badiiy yechimi nafaqat atrof-muhitni real ko'rsatishga xizmat qildi, balki u inson ruhiy kechinmalarini, ichki kechayotgan ziddiyatlarni, ba'zan esa butun bir davrning ijtimoiy va ma'naviy ahvolini ko'rsatishda kuchli badiiy qurol bo'lib xizmat qildi. Bu jihatdan qaralganda, tabiat tasviri o'zbek nasrining shakllanishi va rivojlanishida o'ziga xos estetik mezon va uslubiy yo'nalish bo'lib xizmat qilganini ko'rish mumkin.

Ayniqsa, XX asrning turli bosqichlarida yozilgan asarlarda tabiat tasvirining funksional yuklamasi o'zgarib, yanada murakkab va mazmunli badiiy ko'rinishlarga ega bo'ldi. Dastlabki davrlarda tabiat ko'proq fon sifatida qaralsa, keyinchalik u syujetning tarkibiy qismiga aylana boshladi. Cho'lpon, Fitrat, Oybek, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor, Said Ahmad kabi adiblarning nasriy asarlarida tabiat obrazlari insoniyat taqdiriga daxldor g'oyalarni ifodalashga xizmat qilgan.

XX asr o'zbek nasrida tabiat manzaralarining badiiy tahlili yozuvchining dunyoqarashi, falsafiy pozitsiyasi va estetik didini ifodalaydi. Tabiat orqali milliy qadriyatlar, xalqning urf-odati, yashash tarziga doir ko'plab tushunchalar badiiy shaklda aks ettirilgan. Yozuvchi tabiatni tasvirlar ekan, uni voqealar rivoji bilan bog'lab, uni obrazlar tilida "so'zlatadi". Bu esa tabiat tasviriga mustaqil estetik baho berish imkonini yaratadi.

Mazkur maqolada XX asr o'zbek nasrida tabiat tasvirining o'ziga xos badiiy yechimlari, ularning g'oyaviy-estetik vazifalari va adabiy tafakkur taraqqiyotidagi o'rni tahlil qilinadi. Tabiatning inson ichki dunyosi bilan uyg'unlashtirilgan badiiy tahlili asosida yozuvchi maqsadi, asarning umumiy ohangi va mazmuniga qanday ta'sir ko'rsatgani tahlil etiladi. Tadqiqot jarayonida misollar orqali yozuvchilar tomonidan yaratilgan tabiat obrazlari taqqoslab o'rganiladi va ularning adabiy-ma'naviy ahamiyati yoritib beriladi.

METODLAR VA O'RGANILISH DARAJASI

Tadqiqotda adabiy-matnshunoslik va badiiy tahlil metodlari qo'llanildi. Asarlar matni chuqur o'rganilib, tabiat tasvirining o'ziga xosligi va badiiy vositalar tahlil qilindi. Shuningdek, tarixiy-kontekstual yondashuv asosida o'zbek nasrining rivojlanish bosqichlari ko'rib chiqildi.

Birinchi navbatda, yozuvchilarning individual uslublari va adabiy maktablarga mansubligi inobatga olingan holda, tabiat obrazlarining qanday g'oya va maqsadga xizmat qilgani aniqlashga harakat qilindi.

Metodologik asos sifatida adabiy tahlil va kompozitsion yechimni o'rganish, shuningdek, matn ichidagi semantik qatlamlarni anglash asosida yozuvchining estetik niyati va uni qanday san'at usullari orqali amalga oshirganini ko'rsatish maqsad qilindi.

Tadqiqot bosqichi	Ishlatilgan metod(lar)	Maqsadi
Adabiy manbalarni o'rganish	Deskriptiv-tahliliy metod	XX asr o'zbek nasridagi asosiy tabiat tasvirlariga oid matnlarni aniqlash va tavsiflash.
Nasriy asarlarni tahlil qilish	Badiiy tahlil, struktural tahlil	Tabiat obrazlarining vazifasi, shakllanishi va ramziy ma'nolarini tahlil qilish.
Qiyosiy o'rganish	Komparativ metod	Turli davr yozuvchilari (realistlar, modernistlar, romantiklar) asarlaridagi tabiat tasvirini taqqoslash.
G'oya va uslubiy tahlil	Stilistik-psixologik yondashuv	Tabiat tasvirlarining qahramon psixologiyasi va asar g'oyasi bilan qanday bog'langanini aniqlash.
Nazariy asoslash	Adabiyotshunoslik terminlari asosida tahlil	Tabiat obrazining badiiy funksiyalarini ilm

Shuningdek, metafora, simvol, badiiy tafakkur usullari orqali berilgan tabiat manzaralari o'rganilar ekan, ular qaysi kontekstda — sotsial, psixologik yoki ekzistensial — ishlatilgani tahlil qilindi. Bu orqali tabiatning badiiy vosita sifatidagi rolini aniqroq ochib berish imkoni yaratildi.

Shuningdek, yozuvchilar ijodida tabiat obrazlari qanday o'zgaruvchan xarakterga ega bo'lganligi (masalan, boshi-boshiga yangicha ma'no kasb etishi yoki voqea kulminatsiyasida dramatik vazifa bajarishi) taqqoslov tahlil usuli orqali chuqur ko'rib chiqildi.

Tahlil uchun Cho'lpon, Oybek, Abdulla Qahhor, Said Ahmad va Odil Yoqubov kabi yozuvchilarning ayrim nasriy asarlari tanlab olindi va ulardagi tabiat tasvirining g'oyaviy-badiiy xususiyatlari kontekstda baholandi.

TADQIQODLAR VA NATIJALAR

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, XX asr o'zbek nasrida tabiat tasviri nafaqat muhitni ifodalash vositasi, balki insonning ichki dunyosini ochishda ham qo'llanilgan. Tabiat elementlari — quyosh, yomg'ir, daraxt, qushlar orqali mualliflar o'zlarining histuyg'ularini, qahramonlarning ruhiy holatini ifodalashgan. Bundan tashqari, badiiy usullardan: metafora, taqqoslash, personifikatsiya keng qo'llangan. Masalan, Cho'lpon va Abdulla Qodiriy asarlarida tabiat va inson uyg'unligi alohida

ta'kidlangan. Tabiatning ijobiy va salbiy tomonlari orqali hayotiy voqealar yanada chuqurroq tasvirlangan.

Cho'lpon asarlarida tabiat tasviri ko'proq ruhiy iztirob, noaniqlik va erkinlik istagini ifoda etuvchi fon vazifasini bajaradi. Oybek esa tabiatni tashqi dunyoning uyg'unligi va inson ruhiyatidagi go'zallik bilan uyg'un holda tasvirlaydi. Bu holat "Qutlug' qon" kabi romanlarda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Abdulla Qahhor ijodida tabiatning tasviri psixologik realizm bilan bog'liq. Masalan, "O'tkan kunlar" yoki "Sinchalak" hikoyalarida tabiat muhitining tiniqligi yoki ifloslanishi orqali voqealar kulminatsiyasi kuchaytiriladi. Yozuvchi shunchaki daraxt yoki yomg'irni emas, inson ruhiy holatining in'ikosini beradi.

Tahlil qilingan asarlarda tabiat tasvirining yana bir muhim jihati — konflikt yaratish va yechim topish jarayonidagi badiiy fon rolini o'ynashidir. Ayniqsa, Said Ahmad va Odil Yoqubov singari yozuvchilarning nasriy asarlarida tabiat nafaqat hodisalar fonida mavjud, balki u qahramon bilan "suhbatlashadigan", unga ishora beradigan kuch sifatida mavjud bo'ladi.

Shuningdek, XX asr o'zbek nasrida tabiat obrazlari orqali milliylik, vatanparvarlik, o'zlikni anglash kabi mavzular ham yoritilgan. Tog'lar, sahrolar, daryolar kabi motivlar — o'zbek adabiy estetik tafakkurining tarkibiy qismiga aylangan. Bu esa tabiat tasvirining faqat tasviriy emas, balki konseptual san'at vositasi sifatidagi rolini isbotlaydi.

Bundan tashqari, XX asr davomida o'zbek nasridagi tabiat tasviri o'zgaruvchan bo'lgan. Asr boshidagi romantik kayfiyatlar bilan to'yingan tabiat obrazlari asr oxiriga kelib ko'proq metaforik va falsafiy ma'no kasb eta boshlagan. Bu o'zgarish adabiy tafakkurning chuqurlashganini, tabiat orqali berilayotgan ma'no qatlamlarining boyiganini ko'rsatadi.

MULOHAZA

Tadqiqot natijalari XX asr o'zbek nasrida tabiat tasvirining badiiy yechimlari juda boy ekanligini ko'rsatdi. Tabiat obrazlari asarlar mavzusiga chuqurlik beradi va insoniyatning tabiat bilan bog'liqligini aks ettiradi. Shu bilan birga, har bir muallif tabiatni o'z dunyoqarashi asosida badiiy vositalar yordamida ifodalagan. Bu esa o'zbek nasrining noyobligini oshiradi. Tabiat tasvirlari orqali jamiyatdagi o'zgarishlar, inson ruhi va tabiatning hamjihatligi yorqin aks etgan. Kelgusida badiiy asarlar tahlilida yanada ko'proq fokus tabiat elementlariga qaratilishi mumkin. Biroq bu tasvir vaqt o'tishi bilan shakl va mazmun jihatidan chuqur o'zgarishga uchragan. Asr boshlarida, Cho'lpon, Fitrat, Abdulla Qodiriy kabi jadid adiblarning asarlarida tabiat ko'proq insonning ichki kechinmalari, erkinlik va orzu-umidlarining ifodachisi

sifatida namoyon bo'lgan. Tabiat orqali inson dunyosi bilan tashqi muhit o'rtasidagi uyg'unlik yoki ziddiyat tasvirlangan.

Asar nomi va muallifi	Tabiat tasvirining ko'rinishi	Badiiy vazifasi / Ma'naviy yuklamasi	Tahliliy mulohaza
Abdulla Qodiriy – O'tkan kunlar	Bog'lar, daraxtzorlar, fasllar	Qahramonlarning ichki holatini ifodalaydi	Otabek va Kumush o'rtasidagi mehr muhabbat manzaralari tabiat orqali yoritiladi.
Oybek – Navoiy	Bahoriy uyg'onish, tabiat go'zalligi	Ustoz-shogird aloqasi, ma'naviy yangilanish ramzi	Tabiat obrazlari Navoiy shaxsiyati va ruhiy kechinmalarini chuqurlashtiradi.
Pirimkul Qodirov – Yulduzli tunlar	Cho'l, tun, yulduzlar, quyosh chiqishi	Tarixiy voqealarning dramatik fonini yaratadi	Cho'l va yulduzlar orasidagi qarama-qarshilik, Amir Temurning qarorlari bilan bog'langan.
Said Ahmad – Ufq	Dala, yomg'ir, quyoshli kunlar	Ishonch, hayotga umid, o'zgarishlarga tayyorlik	Tabiatda kechayotgan o'zgarishlar inson hayotidagi ijobiy siljishlar bilan uyg'unlashadi.
Erkin A'zam – So'fi olam	Tuman, jimjit kechalar, kuzgi manzaralar	Falsafiy mushohada va ichki ziddiyatlarni kuchaytiradi	Tabiat tumanli va noaniq tasvirlangan – bu inson qalbidagi chalkashlikning timsolidir.

Sovet davri adabiyotida esa tabiat tasviri ko'pincha ijtimoiy hayot, mehnat, sinfiy kurash kabi mavzular bilan bog'lab yoritilgan. Bu davrda tabiatni estetik baholash imkoniyati cheklangan bo'lsa-da, adabiy iste'dod egalarining asarlarida tabiat hali ham go'zallik, xotirjamlik yoki ichki qarama-qarshilikni ifoda etuvchi obraz sifatida mavjud bo'lgan. Ayniqsa Oybek, Mirtemir, G'afur G'ulom ijodida tabiat bilan inson orasidagi munosabat yanada chuqurroq psixologik mazmunga ega bo'lgan.

Asr o'rtalaridan keyin esa, nasrda tabiatga bo'lgan munosabat asta-sekin falsafiy-fikriy darajaga ko'tarila boshlaydi. Adiblar tabiatni shunchaki manzara sifatida emas, balki qahramon ruhiy holatining oynasi, jamiyatdagi o'zgarishlarning belgisi, axloqiy qadriyatlarining timsoli sifatida talqin qila boshladilar. Masalan, Said

Ahmad yoki Odil Yoqubov asarlarida tabiat orqali faqat go‘zallik emas, balki yo‘qotish, tushkunlik, yolg‘izlik, ruhiy tahlil kabi holatlar ham ifoda etilgan.

Yana bir muhim jihat — bu davr nasrida tabiatga antropomorf munosabatning kuchayganidir. Ya‘ni tabiat hodisalari insoniy his-tuyg‘ular, kechinmalar bilan uyg‘unlashtirib tasvirlangan. Yomg‘ir — ko‘z yoshi, shabada — umid, quyosh — kelajak timsoli sifatida talqin qilingan. Bu esa nasrda tabiat tasvirining badiiy-psixologik yuklamasi kuchayganini anglatadi.

Bugungi nuqtai nazardan qaraganda, XX asr o‘zbek nasridagi tabiat obrazlarini tahlil qilish bizga nafaqat badiiy adabiyotning estetik ko‘lamini, balki o‘zbek xalqining madaniy-estetik qarashlarini ham anglash imkonini beradi. Tabiat — bu yozuvchilar uchun tashqi go‘zallikdan ko‘ra, inson ichki olami va tarixiy xotirasini mujassamlashtiruvchi vosita bo‘lgan. Shuning uchun ham bu davr nasrida tabiat tasviri badiiy yechimga aylangan, obrazlar tizimini chuqurlashtirgan va muallifning fikrini ramziy ifoda etishda muhim ahamiyat kasb etgan.

XULOSA VA TAVSIYALAR

XX asr o‘zbek nasrida tabiat tasviri badiiy jihatdan yuksak darajada ifodalangan. Tabiat unsurlari asar mazmunini boyitib, o‘quvchining hissiyotlariga ta‘sir ko‘rsatadi. Tadqiqot davomida olingan natijalar badiiy tahlil metodlarini yanada rivojlantirish va yangi yondashuvlarni izlash uchun asos bo‘lishi mumkin. Kelgusida tabiat tasvirining o‘rni va badiiy usullarini o‘rganishda yanada ko‘proq asarlar tahlil qilinishi tavsiya etiladi. Tabiat tasviri o‘zbek nasrida nafaqat estetika, balki axloq, ma‘naviyat, tarix va insoniylik kabi tushunchalar bilan chambarchas bog‘langan. Ayniqsa, tabiat voqealarning fon emas, balki voqeaning faol ishtirokchisi sifatida talqin etilishi badiiy mahorat yuksalishining belgisi hisoblanadi. Har bir yozuvchi tabiat obrazini o‘ziga xos uslubda bergani, u orqali o‘z dunyoqarashini, jamiyatga munosabatini, qahramonning ichki kechinmalarini ifoda etgani diqqatga sazovordir.

TAVSIYALAR:

1. Tabiat tasvirini o‘rganishda faqat manzara darajasida emas, balki uning ramziy, psixologik va madaniy qatlamlarini ham chuqur tahlil qilish zarur.
2. O‘zbek nasrida tabiat obrazlarining funksional rolini o‘rgatish, adabiy tanqidda bu masalaga alohida e‘tibor qaratish lozim.
3. Maktab va oliy ta‘limdagi adabiyot darsliklarida tabiat tasvirining estetik va tarbiyaviy imkoniyatlarini o‘rgatuvchi mustaqil mavzular ajratilishi maqsadga muvofiq.

4. Kelgusida o‘zbek nasrining boshqa badiiy unsurlari bilan tabiat tasviri o‘rtasidagi o‘zaro aloqalarni (masalan, voqea rivoji, qahramon psixologiyasi, konfliktlar) kompleks tahlil qilish ilmiy tadqiqotlar uchun istiqbolli yo‘nalish bo‘lib qoladi.

Adabiyotlar:

1. G‘ulomov, A. (2001). *XX asr o‘zbek adabiyoti tarixi*. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi.
2. Yo‘ldoshev, A. (1998). *Adabiyotshunoslikka kirish*. Toshkent: O‘qituvchi nashriyoti.
3. G‘anieva, N. (2005). *Adabiy jarayon va badiiy tafakkur*. Toshkent: Fan.
4. Nazarov, S. (1996). *O‘zbek nasrida obraz va badiiylik*. Toshkent: O‘qituvchi.
5. Quronov, D. (2012). *Adabiyot nazariyasi*. Toshkent: Akademnashr.
6. Abdulla Qodiriy. (1983). *O‘tkan kunlar*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti.
7. Cho‘lpon. (1991). *Kecha va kunduz*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti.
8. Oybek. (1971). *Navoiy*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at nashriyoti.
9. Pirimqulov, N. (2018). *Tabiat va inson munosabatlari o‘zbek nasrida*. Toshkent: Fan va texnologiya.
10. Mamarasulov, A. (2010). *XX asr o‘zbek adabiyotida badiiy tafakkur*. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.

**OQOVA SUV VA UNI TOZALASH TIZIMI
TERMINLARINING MAVZUVIY
GURUHLARGA AJRATISH MASALASI
XUSUSIDA**

Xurramova Dilobar Muxtorovna

*Xalqaro innovatsion universitet v.b. dotsent filologiya
fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

**ON THE PROBLEM OF SEPARATION OF
WASTEWATER AND ITS TREATMENT
SYSTEM TERMS INTO THEMATIC GROUPS**

Khurramova Dilobar Mukhtorovna

*Associate Professor, Doctor of Philosophy (PhD) in
Philological Sciences, International Innovation
University*

**К ПРОБЛЕМЕ РАЗДЕЛЕНИЯ УСЛОВИЙ
СТОЧНЫХ ВОД И СИСТЕМЫ ИХ ОЧИСТКИ
НА ТЕМАТИЧЕСКИЕ ГРУППЫ**

Хуррамова Дилобар Мухторовна

*Доцент, доктор философии (PhD) по
филологическим наукам, Международный
инновационный университет*

E-mail:

xurramovadilobar786@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0009-0007-7420-3942>

Doi:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17759056>

Annotatsiya. Har bir davr fani o'z oldiga yangicha maqsad va vazifalarni qo'yadi, sohadagi muammo va masalalar yechimini taklif qiladi. Lisoniy ongimizda oqova tushunchasi kundalik hayotimizda, sanoat, ishlab chiqarishda foydalanilgan chiqit suv, har xil tarkibli ifloslangan suv hamda uni tozalash jarayoni va qayta foydalanish majmuidan iborat tizim sifatida gavdalanadi. Ammo oqovaning hosil bo'lish jarayoni, uning tarkibi, tozalash usullari, tozalash jarayonida foydalaniladigan usullar, har xil aralashmalar, jihoz va uskunalarsiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ongimizda oqovaning lisoniy ifodasi ishlatilgan, iflos, ichishga va foydalanishga yaroqsiz suv sifatida, shuningdek, uni tozalab, ma'lum maqsadlarda qayta foydalanish kabilarda namoyon bo'ladi. Mazkur maqolada oqova suv va uni tozalash tizimi terminlarining mavzuviy guruhlarga ajratish masalasi xususida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: oqova suv, tozalash, soha terminlari, terminologik sistema, mavzuviy guruh, lug'aviy-ma'noviy guruh.

Аннотация. Каждая эпоха науки ставит новые цели и задачи, предлагает решения проблем и вопросов в данной области. В нашем языковом сознании понятие сточных вод воплощается в нашей повседневной жизни, в промышленности, производстве, как система, состоящая из сточных вод, загрязненных вод различного состава, и комплекса процессов их очистки и повторного использования. Однако процесс образования сточных вод, их состав, методы очистки, методы, используемые в процессе очистки, различные смеси, оборудование и устройства невозможно представить. В нашем сознании языковое выражение сточных вод проявляется как использованная, грязная, непригодная для питья и использования вода, а также ее очистка и повторное использование в определенных целях. В данной статье рассматривается вопрос о разделении терминов сточные воды и система их очистки на тематические группы.

Ключевые слова: сточные воды, очистка, отраслевые термины, терминосистема, тематическая группа, лексико-семантическая группа.

Annotation. Each era of science sets new goals and objectives, offers solutions to problems and issues in the field. In our linguistic consciousness, the concept of wastewater is embodied in our everyday life, in industry, production, as a system consisting of wastewater, contaminated water of various compositions, and a complex of its purification and reuse processes. However, the process of wastewater formation, its composition, purification methods, methods used in the purification process, various mixtures, equipment and devices cannot be imagined. In our consciousness, the linguistic expression of wastewater is manifested as used, dirty, unfit for drinking and use water, as well as its purification and reuse for certain purposes. This article discusses the issue of dividing the terms wastewater and its purification system into thematic groups.

Keywords: wastewater, treatment, industry terms, terminological system, thematic group, lexical-semantic group.

KIRISH VA DOLZARBLIGI

Tadqiqotimiz obykti bo‘lgan oqova suv va uni tozalash tizimi terminlarini ham mavzuviy guruhlarga ajratish, har bir mavzuviy guruhning lingvistik tabiatini ochib berish oqova suv sememasi asosida birlashuvchi terminlarning mohiyatini chuqurroq o‘rganishga imkon yaratadi. Zero, har bir tildagi terminlarni funksional aspektida o‘rganishda ularni mavzuviy guruhlarga ajratib tahlil qilish terminlarning semantik tabiati, funksional xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR.

Muayyan soha terminlarini o‘rganish, uning taraqqiyot qonuniyatlarini belgilash, tilning umumiy terminologik tizimdagi o‘rni va ahamiyatini aniqlash maqsadida keyingi vaqtlarda ularni mavzuviy guruhlar asosida tadqiq qilishga e‘tibor qaratilmoqda. “Eng avvalo, – deb yozadi A.A.Reformatskiy, – terminologiya muayyan tilning umumiy lug‘aviy tizimi ichidagi aniq ajralib turgan va shu bilan birga, ancha sezilarli va hisoblab chiqilgan kichik tizim sifatida, o‘z navbatida mavzuviy guruhlar bo‘yicha yanada kichikroq tizimlarga bo‘linib ketadi” [4]. Albatta, bu mavzuviy guruhlar pala-partish holda emas, balki aniq talablar asosida, qat‘iy taqsimlanish asosida yuzaga keladi. “...terminologiyada shunday xususiyatni qayd etish kerakki, bu yerda so‘zlar shunchaki, ixtiyoriy tartibda emas, balki muayyan fan yoki sohaning tasnifidan kelib chiqib guruhlanadi, bu esa alohida paradigmaticani hosil qiladi...” [1]. Shunisi muhimki, tilning lug‘aviy boyligini yoxud uning bir qismini muayyan guruhlarga bo‘lib o‘rganishning o‘ziga xos ahamiyati bor. Bu haqida E.Begmatov shunday yozadi: “So‘zlarni tematik guruhlarga ajratish muayyan xalq tilida qaysi sohalarga oid leksikaning boy yoki kambag‘alligini belgilashda imkon beradi, xalqning ijtimoiy-siyosiy hayoti, xo‘jaligi, madaniy turmushi, diniy qarashlariga oid ma’lumotlar so‘zning tematik guruhlarda ravshan ifodalanadi” [1].

O'zbek tili oqova suv va uni tozalash tizimi terminologiyasi haqida ham xuddi shunday fikr yuritish mumkin.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Inson faoliyati davomida turli chiqindilar hosil bo'ladi. Shu chiqindilar ichida suyuqlari nihoyatda xavfli bo'lib, ularning sirasidan oqova suvlar ham o'rin olgan.

Oqova suv ma'lum bir maqsad uchun maishiy-xo'jalik, sanoat, turmushda va hokazolarga ishlatilishi natijasida ifloslangan suv bo'lib, fizik-kimyoviy xususiyatlari va xossalari o'zgartirgan, shu bilan birga, aholi turar joylaridan va sanoat korxonalarini maydonlaridan yog'ingarchilik natijasida oqib keladigan suvlardir. Hosil bo'lish jarayonida toza suv tarkibi xilma-xil chiqindilar bilan to'yinadi va natijada o'ziga xos [2] tarkibga ega bo'ladi.

Oqova suvning hosil bo'lishi, uni tozalash o'ziga xos jarayon bo'lib, texnik tasnifga ko'ra dastlab ichki va tashqi oqova suvlarga bo'linadi.

Ichki oqova suv – oqova suvlarni qabul qilish va ularni binodan tashqariga, tashqi oqova suv tarmoqlariga oqizish uchun xizmat qilsa, **tashqi oqova suv** esa oqova suvlarni aholi turar joyi yoki sanoat korxonalaridan tashqariga, tozalash bekatlariga oqizish uchun xizmat qiladi.

Bundan tashqari oqovalar suvning tabiatiga ko'ra ichimlik suvlarining ishlatilishi natijasida hosil bo'lgan oqova suvlar, sanoat korxonalarini maydonlarida yer ostidagi suvlarni texnologik jarayon uchun tashqariga tortib chiqarish natijasida hosil bo'lgan oqovalar, yog'ingarchilik natijasida hosil bo'lgan oqova suvlar turkumlariga ajratiladi [2].

Oqova suvlar chiqindilanish (ifloslanish) darajasi bo'yicha mineral moddalar, organik moddalar, og'ir metallar bilan ifloslangan oqovalarga bo'linadi.

Oqova suv tarmoqlariga doimiy tushishi holatiga ko'ra esa oqova suvlar quyidagi turlarga ajratiladi:

- 1) oqova suvlarning doimiy oqishi – maishiy-xo'jalik va sanoat suvlari;
- 2) davriy ravishda oqova suv tarmoqlariga tushuvchi suvlar (ba'zi hollarda uzoq uzilish bo'lishi mumkin), ya'ni yomg'ir suvlari [2].

Berilgan texnik tasnifda oqova suvning tarkibi, hosil bo'lishi, tozalash, chiqindilanish darajasi kabi xususiyat va jarayonlarga e'tibor qaratiladi.

Oqova suv va uni tozalash tizimining tildagi lisoniy tasviri, lingvistik ideografik va mavzuviy talqinida ham ushbu obyektiv bo'linishga tayaniladi. Oqova suv va u bilan bog'liq terminlarni texnik mansubligiga ko'ra tasniflash xususiy va umumiy jihatlarini yanada yorqinroq tasavvur etish imkonini beradi.

O‘zbek tilining ayrim terminologik sistemalarini o‘rganishga bag‘ishlangan monografik tadqiqotlar (S.Ibrohimov, R.Doniyorov, M.Abdiyev, Z.Mirahmedova, O.O‘rinova, T.Valiyevlarning ishlari)da alohida bir mavzuviy guruhni lug‘aviy-ma‘noviy guruhlarga, ya‘ni makro va mikro guruhlarga ajratishga alohida e‘tibor berilgan. Shu sababli, biz ham o‘z tadqiqot obyektimizni ma‘lum guruhlarga ajratib ko‘rsatishni ma‘qul ko‘rdik.

Oqova suv va uni tozalash tizimi sohasidagi barcha terminlar tilning terminologik tizimlaridan birini tashkil qiladi. Bu tizim, o‘z navbatida, muayyan guruhlardan, boshqacha aytganda, mavzuviy guruhchalardan tashkil topadi.

Oqova suv va uni tozalash ko‘p bosqichli murakkab tizim bo‘lganligi bois soha terminlarini ham mavzuviy guruhlarga bo‘lib o‘rganish maqsadga muvofiq. “Oqova” leksemasi markaziy o‘rinni egallagan oqova suv mavzuviy tizimidagi soha terminlari quyidagi guruhlarga bo‘linadi:

I. Oqova suvlar hosil bo‘lish joylari va chiqindilanish tarkibini ifoda etuvchi terminlar.

II. Oqova suvni tozalash jarayonini ifoda etuvchi terminlar.

III. Oqova suvni oqizish va tozalash tizimi inshootlari, jihozlari, qurilmalari bilan bog‘liq tushunchalarni ifoda etuvchi terminlar.

IV. Oqova suv tarkibi va tozalash jarayonida ishlatiladigan moddalar, suvo‘tlari nomini ifoda etuvchi terminlar.

Oqova suv va uni tozalash tizimi sohasida oqova suv hosil bo‘lishi va chiqindilanish darajasi, xususiyati juda muhim o‘rin tutadi. Bu makrosistema quyidagi guruhlardan tashkil topgan.

Oqova suv hosil bo‘lish joylari nomlarini ifoda etuvchi terminlar quyidagi mikroguruhlarga bo‘linadi.

1. Maishiy-xo‘jalik oqova suv turlarini ifodalovchi terminlar.

2. Ishlab chiqarish (sanoat) oqova suv turlarini ifodalovchi terminlar.

3. Yog‘in (atmosfera) suv turlarini ifodalovchi terminlar [3].

O‘zbek tilida oqova suvni tozalash usullari bilan bog‘liq jarayonlarni ifodalovchi terminlar ham talaygina. Ushbu mikromaydon ham quyidagi terminlarni o‘z ichiga olgan kichik mikroguruhlarga bo‘linadi:

1) mexanik tozalash jarayonini ifoda etuvchi terminlar;

2) biologik tozalash jarayonini ifoda etuvchi terminlar;

3) fizik-kimyoviy tozalash jarayonini ifoda etuvchi terminlar;

4) kimyoviy tozalash jarayonini ifoda etuvchi terminlar;

5) termik (yuqori harorat ishtirokida) hamda elektrokimyoviy tozalash jarayonini ifoda etuvchi terminlar.

Oqova suvlar hosil bo'lish tarkibi va uni tozalash tizimida ishlatiladigan mineral moddalar, xomashyo, yuksak va tuban suvo'tlari nomini ifodalovchi terminlar ham soha terminlari maydonida alohida maydonni tashkil qiladi. Bu maydonni quyidagi kichik guruhlarga ajratib olamiz:

a) oqova suv tarkibidagi va tozalash jarayonida ishlatiladigan moddalar nomlarini ifodalovchi terminlar;

b) yuksak hamda tuban suvo'tlarining nomlarini ifodalovchi terminlar guruhi.

Oqova suvni oqizish va tozalash tizimi inshootlari, jihozlar, qurilmalar nomlari bilan bog'liq tushunchalarni ifoda etuvchi terminlar tizimi quyidagi terminlarni o'z ichiga oladi: *tozalash inshootlari, sanitariya jihozlari, suv chiqaruvchilar, oqovalarni oqizdirish tizimi, oqovalarni tozalash tizimi, ichki kanalizatsiya, tashqi kanalizatsiya, tozalash inshootlari, kanalizatsiya hovuzlari, nasos bekatlari, yomg'ir qabul qiluvchi tizim, ekin maydoni, filtrlash maydoni, botanik maydon, obodonlashtirish maydoni, loyqa maydonlari.*

XULOSA

Xullas, tadqiqotimiz obykti bo'lgan oqova suv va uni tozalash tizimi terminlarini ham mavzuviy guruhlarga ajratish, har bir mavzuviy guruhning lingvistik tabiatini ochib berish oqova suv semasi asosida birlashuvchi terminlarning mohiyatini chuqurroq o'rganishga imkon yaratadi. Zero, har bir tildagi terminlarni funksional aspektda o'rganishda ularni mavzuviy guruhlarga ajratib tahlil qilish terminlarning semantik tabiati, funksional xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Adabiyotlar:

1. Begmatov E.A. Hozirgi o'zbek adabiy tilining leksik qatlamlari. – Toshkent: 1985. – B.121.
2. Buriyev E.S, Yakubov K.A. Oqova suvlarni oqizish tarmoqlari. – Toshkent: Cho'lpon, 2014. – B. 7.
3. Djalilova A., Xamidov A., Abduqodirov M. Kanalizatsiya va oqova suvlarni tozalash. – Toshkent: Voris, 2012. – B. 6.
4. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка. Проблемы структурной лингвистики. – Москва: 1968. – Б. 121-122.

**NODIRA IJODIDA ADABIY AN'ANAVIYLIK VA
BADIY O'ZIGA XOSLIK MASALASI**

Muyassar Matmuratova Abdullayevna

Qoraqalpoq davlat universiteti 2-bosqich magistranti

**THE ISSUE OF LITERARY TRADITION AND
ARTISTIC ORIGINALITY IN NODIRA'S
WORKS**

Muyassar Matmuratova Abdullayevna

*Second year Master's Student, Karakalpak State
University*

**ВОПРОС ЛИТЕРАТУРНОЙ
ТРАДИЦИОННОСТИ И ХУДОЖЕСТВЕННОЙ
САМОБЫТНОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ НОДИРЫ**

Муяссар Матмуратова Абдуллаевна

*Магистрант 1 курса, Каракалпакский
государственный университет*

E-mail:

matmuratovamuyassar98@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0009-0007-7421-3942>

Doi:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17759065>

Annotatsiya. Mazkur maqolada XIX asrning yirik shoirasi Nodira (Mohlaroyim) ijodida adabiy an'anaviylik va badiiy o'ziga xoslikning o'zaro uyg'unlashuvi tahlil qilinadi. Shoiras asarlarida Sharq mumtoz adabiyotining boy merosi davom ettirilgani, shu bilan birga mubolag'a, talmeh, timsollardan foydalanish orqali o'zining individual uslubi shakllangani ilmiy asosda ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Nodira, adabiy an'anaviylik, badiiy o'ziga xoslik, mubolag'a, talmeh, mumtoz adabiyot.

Аннотация. В данной статье анализируется взаимодействие литературной традиционности и художественной самобытности в творчестве выдающейся поэтессы XIX века Нодир (Мохларойим). На научной основе рассматривается, как поэтесса продолжала богатое наследие классической восточной литературы, одновременно формируя свой индивидуальный стиль через использование гиперболы, аллюзий и символов.

Ключевые слова: Нодира, литературная традиционность, художественная самобытность, гипербола, аллюзия, классическая литература..

Annotation. This article analyzes the interplay between literary tradition and artistic originality in the works of the prominent 19th-century poetess Nodira (Mohlaroyim). It examines, on a scholarly basis, how the poetess continued the rich heritage of classical Eastern literature, while simultaneously developing her individual style through the use of exaggeration, allusion, and symbolism.

Keywords: Nodira, literary tradition, artistic originality, exaggeration, allusion, classical literature.

KIRISH VA DOLZARBLIGI

Adabiyot tarixida ijodkorning adabiy an'analarni qay darajada davom ettirishi va ularni badiiy jihatdan o'ziga xos tarzda boyitishi uning ijodiy salohiyati va estetik qarashlarini belgilovchi muhim mezonlardan biridir. Sharq mumtoz she'riyati ming

yillik tarixida o'ziga xos an'anaviylikni shakllantirib, poetik obrazlar, timsollar, ramzlar, mavzular va badiiy san'atlarning mukammal tizimini yaratdi. Bu an'analar asrlar davomida Nizomiy, Jomiy, Navoiy, Fuzuliy singari ulug' so'z san'atkorlari tomonidan yuksak darajada rivojlantirildi. XIX asrning yirik shoirasi Mohlaroyim Nodira ham ana shu boy merosni davom ettirib, o'z she'riyati orqali an'anaviylik va o'ziga xoslikni mahorat bilan uyg'unlashtirdi.

Nodira ijodining adabiy jarayondagi alohida o'rni shundaki, u, bir tomondan, mumtoz adabiyot ramzlari, obrazlari va g'oyaviy yo'nalishlarini o'z asarlariga singdirgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, ayol qalbining nafis kechinmalari, muhabbat va hijron iztiroblarini o'ziga xos poetik ohangda tasvirlab, adabiyotimiz tarixida betakror badiiy uslub yaratdi. Uning she'riyati, xususan, g'azallari Sharq she'riyatida ko'p uchraydigan Farhod, Majnun, Yusuf, Zulayho singari obrazlarga murojaat qilgan holda, o'z muhabbat va hijron kechinmalarini mubolag'a orqali ularnikidan ham ming chandon ortiq darajada tasvirlaydi. Bu jihat Nodira ijodining an'anaviylik va yangilik uyg'unligi bilan alohida ajralib turishini ko'rsatadi.

Nodira asarlari tasavvufiy ruh, ishq falsafasi, insoniy kechinmalarni badiiy talqin etish jihatidan ham alohida ilmiy e'tiborga loyiqdir. Shoira g'azallarida dunyoviy muhabbat va ilohiy ishq uyg'unlashib, ayolning nafis hissiyotlari mumtoz poetika mezonlarida ifodalanadi. Shu jihatdan, Nodira ijodi o'zbek mumtoz she'riyatida ayol shoiraoning mustaqil poetik qarashlari bilan alohida ajralib turadi.

Mazkur maqolaning maqsadi — Nodira ijodida adabiy an'anaviylik va badiiy o'ziga xoslikning qanday uyg'unlashganini, shoiraoning poetik mahoratini, mubolag'a va talmeh san'atidan foydalanish usullarini tahlil qilish hamda uning o'zbek adabiyoti tarixidagi o'rni va ahamiyatini ochib berishdir.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Mazkur maqolada Nodira ijodini o'rganishda adabiyotshunoslikda qabul qilingan bir qator ilmiy-uslubiy yondashuvlardan foydalanildi. Avvalo, tarixiy-tipologik metod asosida shoira yashagan davrning ijtimoiy-siyosiy sharoiti, Qo'qon adabiy muhitining xususiyatlari hamda bu muhitda adabiy an'anaviylikning tutgan o'rni tahlil qilindi. Shu orqali Nodira ijodining shakllanishi va rivojlanishidagi tarixiy omillar aniqlab berildi.

Bundan tashqari, komparativ (qiyosiy-tahliliy) metod yordamida Nodira g'azallari Sharq mumtoz adabiyotining boshqa vakillari — Navoiy, Fuzuliy, Jomiy, Mashrab kabi shoirlarning asarlari bilan qiyoslandi. Bu orqali an'anaviy obrazlarning (Farhod, Majnun, Yusuf, Zulayho va boshqalar) Nodira she'riyatida qanday o'ziga xos talqin etilgani ko'rsatib berildi.

Tadqiqot jarayonida, shuningdek, badiiy-poetik tahlil usuli qo‘llanib, Nodira g‘azallarida qo‘llangan san‘atlar — talmeh, mubolag‘a, tazod, tashbeh, istiora, takror singari badiiy vositalar tizimli ravishda o‘rganildi. Bu yondashuv shoira mahoratini, uning o‘z ijodida adabiy an‘analarni qay darajada davom ettirganini va ularga qanday yangilik olib kirganini aniqlash imkonini berdi.

Maqola tayyorlash jarayonida manbashunoslik va matnshunoslik usullaridan ham foydalanildi. Nodira devonlari, uning o‘zbek va fors-tojik tillaridagi g‘azallari, shuningdek, zamonaviy adabiyotshunos olimlar — N. Mallayev, A. Hayitmetov, A. Qayumov, H. Boltaboyev va boshqalarning ilmiy izlanishlari tahlil qilindi. Bu ilmiy asoslar maqolaning nazariy va amaliy ishonchliligini ta‘minladi.

Umuman olganda, mazkur tadqiqotda tarixiy, tipologik, qiyosiy va badiiy-tahliliy metodlarning uyg‘un qo‘llanishi Nodira ijodida adabiy an‘anaviylik va badiiy o‘ziga xoslik masalasini chuqur va tizimli yoritishga xizmat qildi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, Nodira ijodi Sharq mumtoz adabiyotining mustahkam an‘analariga asoslangan bo‘lsa-da, u bu an‘analarni ijodkorona davom ettirib, o‘ziga xos badiiy yondashuvlari bilan ajralib turadi.

Birinchidan, Nodira g‘azallarida mumtoz she‘riyatga xos bo‘lgan ishqiy lirika, sadoqat va vafo madhiyalari, dunyoviy go‘zallik tasviri ustuvor o‘rin egallaydi. Biroq u muhabbatni nafaqat shaxsiy tuyg‘u sifatida, balki insoniylikni ifodalovchi oliy ijtimoiy-axloqiy qadriyat darajasida talqin etadi. Bu jihat shoira ijodini boshqa mumtoz shoirlardan ajratib turuvchi muhim xususiyatdir.

Ikkinchidan, Nodira ijodida talmeh san‘ati keng qo‘llanadi. U o‘z g‘azallarida Farhod, Majnun, Yusuf, Zulayho kabi timsollarni eslatib, ularning dardu iztiroblarini o‘z sevgisi va hijroni bilan qiyoslaydi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, Nodira mubolag‘a vositasida o‘z muhabbatini shu qadar ulug‘laydiki, hatto bu dard afsonaviy qahramonlarning iztiroblaridan ming chandon ortiqroq ko‘rinadi.

Uchinchidan, Nodira devonlarida badiiy an‘anaviy shakllar — g‘azal, muxammas, musaddas, musamman, tarkibband, tarji‘band singari janrlarning deyarli barchasi uchraydi. Bu esa shoira ijodida adabiy merosni chuqur egallaganligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, u ayrim janrlarda yangi mazmun va badiiy ohang olib kirgan. Masalan, firoqnoma janrida shaxsiy tuyg‘ular bilan bir qatorda ijtimoiy-siyosiy iztiroblar ham ifodalanadi.

To‘rtinchidan, Nodiraning fors-tojik tilidagi she‘rlari ham uning o‘zbek tilidagi ijodidan qolishmaydi. Bu ikki tillilik shoira ijodida Sharq adabiy an‘analarini kengroq qamrab olish, poetik tajribani boyitish imkonini bergan.

Beshinchidan, Nodira ijodida tasavvufiy qarashlar ham muhim o‘rin tutadi. Naqshbandiya ta‘limoti ruhida yaratilgan g‘azallarida ilohiy muhabbat, sabr, qanoat, hayo kabi ma‘naviy sifatlar ulug‘lanadi. Shu orqali shoira nafaqat dunyoviy, balki ma‘rifiy va ruhiy-ma‘naviy qadriyatlarni ham poetik tarzda ifodalagan.

Natijada, o‘tkazilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Nodira ijodida adabiy an‘anaviylik va badiiy o‘ziga xoslik uyg‘unlashib ketgan. U mumtoz adabiyotning izchil an‘analarini davom ettirish bilan birga, ularga o‘z shaxsiy kechinmalarini, o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy ruhini va ayollikka xos nozik hissiyotlarni qo‘shib, o‘z she‘riyat maktabini yaratgan.

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, Nodira ijodi mumtoz adabiyotning yuksak an‘analari bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, shu bilan birga, o‘ziga xos badiiy innovatsiyalarni ham o‘zida mujassamlashtiradi. Shoiraning asarlari bir tomondan Navoiy, Fuzuliy, Bedil kabi ulug‘ adiblarning ijodiy merosiga tayansa, boshqa tomondan o‘zining shaxsiy kechinmalari va tarixiy davr voqealarini badiiy ifoda qilish orqali o‘ziga xos maktab yaratadi.

Birinchidan, Nodiraning muhabbat lirikasiga bergan talqini mumtoz she‘riyatdagi odatiy tasvirlardan sezilarli darajada farq qiladi. Agar Navoiy va Fuzuliyda muhabbat ko‘proq ilohiy va ma‘naviy ma‘noda talqin qilinsa, Nodira muhabbatni shaxsiy tuyg‘u sifatida kuylash bilan birga, uni ijtimoiy-axloqiy qadriyat darajasiga ko‘taradi. Bu esa uning lirikasida shaxsiylik va universallikning uyg‘unlashuvini ta‘minlaydi.

Ikkinchidan, shoira ijodida ayol nigohi juda muhim rol o‘ynaydi. Sharq mumtoz adabiyotida asosan erkak shoirlarning qarashlari ustuvor bo‘lgan bir davrda Nodira o‘z g‘azallarida ayollikning dardu iztiroblarini, hijron va visolga doir nozik kechinmalarni juda samimiy tarzda ifodalashga muvaffaq bo‘lgan. Shu ma‘noda, u o‘z davrining ijtimoiy-madaniy muhitida ayol ijodkor sifatida dadil qadam tashlagan va o‘zbek adabiyotida ayol lirikasining peshqadamlaridan biri sifatida tarixda qoldi.

Uchinchidan, talmeh va mubolag‘a san‘atining ustalik bilan qo‘llanishi Nodira ijodida alohida ahamiyat kasb etadi. Farhod, Majnun, Yusuf, Zulayho kabi timsollarga murojaat etish orqali u o‘z dardining cheksizligini, muhabbatining kuchini o‘quvchiga yanada ta‘sirchan yetkazadi. Bu jihat shoira badiiy tafakkurining kengligi va ijodiy mahoratini ko‘rsatadi.

To‘rtinchidan, Nodiraning ikki tilli merosi (o‘zbek va fors-tojik tillarida yozgan g‘azallari) uning ijodiy salohiyati qanchalik keng qamrovli bo‘lganini tasdiqlaydi. Bu ikki tillilik nafaqat estetik boylik yaratgan, balki o‘sha davrdagi madaniyatlararo adabiy aloqalarning mustahkamligidan ham dalolat beradi.

Beshinchidan, tasavvufiy g'oyalar Nodira ijodida faqat nazariy darajada emas, balki amaliy hayotiy tajriba sifatida ham ifodalanadi. Sabr, qanoat, hayo, vafodorlik kabi tushunchalar nafaqat ruhiy kamolot manzillari, balki ayolning ijtimoiy hayotdagi o'rni va qadriyat sifatida ham talqin etiladi.

Shunday qilib, Nodira ijodi Sharq mumtoz adabiyotida an'anaviylik va badiiy o'ziga xoslikning uyg'unlashgan yorqin namunasi sifatida qaralishi mumkin. U o'z davrining madaniy-ma'naviy hayotida nafaqat shoira, balki ma'rifatparvar davlat arbobi sifatida ham faoliyat yuritgan. Bu esa uning ijodini faqat estetik qadriyat sifatida emas, balki ijtimoiy-tarixiy hodisa sifatida ham baholash zarurligini ko'rsatadi.

XULOSA

Nodira ijodi adabiyotimizda an'anaviylik va o'ziga xoslikning uyg'unlashgan yorqin namunasi. U Sharq mumtoz adabiyotining ramziy obrazlarini, badiiy san'atlarini o'z asarlarida davom ettirdi, lekin ularni o'zining betakror poetik uslubi bilan boyitdi. Ayniqsa, mubolag'a va talmeh san'atidan foydalanish orqali muhabbat va hijron kechinmalarini inson qalbiga ta'sirli tarzda yetkaza oldi. Demak, Nodira o'zbek adabiyotining mumtoz va milliy xususiyatlarini birlashtirgan, ayol shoirlar orasida yuksak badiiy o'ziga xoslikka erishgan ijodkor sifatida baholanishi lozim.

Adabiyotlar:

1. Alisher Navoiy. Xamsa. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1980.
2. Nodira. Devon. — Toshkent: Fan nashriyoti, 1999.
3. A. Hayitmetov. O'zbek mumtoz adabiyoti tarixi. — Toshkent: O'zbekiston, 2001.
4. N. Mallayev. O'zbek adabiyoti tarixi. — Toshkent: O'qituvchi, 1976.
5. A. Qayumov. Sharq she'riyati va badiiy tafakkur. — Toshkent: Fan, 1994.

**JANUBIY QASHQADARYO O‘ZBEK
SHEVALARIDA PAREMIALOGIK
BIRLIKLARINING O‘ZIGA XOS TIL
XUSUSIYATLARI**

Primov Islom

Xalqaro innovatsion universiteti “Lingvistika (o‘zbek tili)” yo‘nalishi magistranti

**SPECIFIC LANGUAGE FEATURES OF
PAREMIALOGICAL UNITS IN THE
UZBEKISTAN DIALECTS OF SOUTHERN
KASKADARYA**

Primov Islam

International Innovation University Master’s degree student in Linguistics (Uzbek language)

E-mail: islombekprimov46@gmail.com

Orcid: <https://orcid.org/0009-0007-75421-3942>

Doi: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17759071>

**ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА
ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ В
УЗБЕКСКИХ ГОВОРАХ ЮЖНОГО
КАШКАДАРЬЯ**

Примов Ислам

*Международный инновационный университет
Магистрант направления
«Лингвистика (узбекский язык)»*

Annotatsiya. maqolada Qashqadaryo vohasi G‘uzor va Dehqonobod shevasining muhim xarakterli jihatlari hamda shevaga xos paremiologik birliklarining lisoniy qirralari tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: Milliy til, dialektal birliklar, lahja, paremiologik birlik, leksik birliklar.

Аннотация. В статье анализируются важные характерные стороны диалектов Гузара и Дехканабада Кашкадарьинского оазиса и лингвистические аспекты паремиологических единиц, характерных для диалекта.

Ключевые слова: National language, dialectal units, dialect, paremiological unit, lexical units.

Annotation. The article analyzes the important characteristic aspects of the dialects of the Guzar and Dehqanabad of the Kashkadarya oasis and the linguistic aspects of the paremiological units specific to the dialect.

Keywords: Национальный язык, диалектные единицы, диалект, паремиологическая единица, лексические единицы.

KIRISH VA DOLZARBLIGI

Shevalar har bir milliy tilning asosini tashkil etadi hamda u milliy-ma’naviy qadriyatimiz hisoblanadi. Shuning uchun ham uni asrab - avaylash, qadrlash zarur.

Hozirgi kunda sheva xususiyatlari adabiy til ta'sirida juda tez birlashib, sayqallanib borayotganiga qaramay, bu xususiyatlar faqat qishloqlarda emas, balki shaharlarda ham ma'lum darajada saqlanib turibdi.

Qashqadaryo hududida 14 ta tuman mavjud bo'lib har birining o'ziga xos til xususiyatlari mavjud. Bu esa tilimizning rang-barang ekanligidan darakdir.

Har bir hudud shevasining o'ziga xos xarakterli xususiyatlari bo'lgani kabi Janubiy Qashqadaryo shevasining ham boshqa shevalardan farqlanadigan juda ko'plab lisoniy qirralari mavjudki, uning leksik qatlamida bu yaqqol ko'zga tashlanadi.

Ma'lumki, G'uzor va Dehqonobod tumani aholisining asosiy qismini qipchoq tilida so'zlashuvchilar tashkil qiladi. Ularning nutqida adabiy tilda mavjud bo'lmagan, dialektal lug'atlar tarkibidan o'rin olmagan, tarkibida qadimiy so'z unsurlarini saqlagan o'ziga xos paremiologik birliklar mavjudki, ularni nutq egalari muloqatidan to'plab, lingvistik jihatdan tahlil qilish dolzarb masalalardan biridir.

METODLAR VA O'RGANILISH DARAJASI.

Jahon tilshunosligida paremiologik birikmalar V.Gumboldt, V.Mieder, L.Kerschen, L.Apperson, E.C.Lucas, R.P.Honeck, V.V.Vinogradov, G.L.Permyakov, N.M.Shanskiy, L.B.Savenkova, Z.K.Tarlanov, S.G.Lazutin, V.P.Jukov, G.D.Sidorkova, N.F.Alefirenko, T.G.Bochina, N.R.Oynotkinova, O.Y.Frolova singari olimlar tomonidan maxsus o'rganilgan.

Turkiy filologiyada esa barqaror birliklar dastlab M.Koshg'ariyning "Devonu lug'otit-turk" asarida o'rganilgan. O'zbek va turkiy tilshunoslikda paremiologik birliklarning sintaktik, leksik, dialektal, semantik va struktur, lingvomadaniy, pragmatik xususiyatlari yuzasidan H.Zarif, Sh.Shomaqsudov, Sh.Shorahmedov, Sh.Jo'rayev, B.Karimov, Sh.Rizo, O'.Azimov, O'.Xolmatov, M.Afzalov, S.Ibrohimov, N.Mahmudov, D.S.Xudoyberganova, I.Haqqulov, A.Musoqulov, P.Bakirov, X.Abdurahmonov, M.Sadriddinova, M.Madrahimova kabi olimlar tadqiqot ishlari olib borgan.

Dialektlarda barqaror birliklar yuzasidan kuzatuvlar esa X.Doniyorov, T.Sodiqov, H.Uzoqov, Sh.Shomaqsudov va S.Dolimov kabi tadqiqotchilar ishlarida ko'zga tashlanadi.

Maqolada muammoni yoritishda tavsiflash, qiyoslash metodlari tatbiq qilindi.

TADQIQOT NATIJALARI.

Tilshunoslikda paremiologik birliklar haqida gap ketganda eng avvalo ular har bir xalqqa xos bo'lgan milliylikni, madaniyatni o'zida namoyon qiluvchi birlik sifatida gavdalanadi. Chunki barqaror birikmalar til egalarining dunyoqarashi, urf-odati,

tafakkuri, kasb-kori va boshqa xususiyatlaridan kelib chiqib yaratiladi. Xalqning tabiiy tili hisoblangan paremiologik birliklarning ba'zilar adabiy til tarkibidan o'rin olgan bo'lsa-da, ba'zilar sheva vakillari nutqida og'izdan-og'izga ko'chib, yashab kelmoqda. Janubiy Qashqadaryo hududida ham qadimiy til unsurlarini tarkibida saqlagan, adabiy til tarkibidan o'rin olmagan barqaror birliklar talaygina bo'lib, ularning o'ziga xos jihatlarini tahlilga tortamiz.

Paremiologik birliklarning variantlashuvi, transformatsiyasi, ularning semantik-struktur funksiyalarida eng asosiy xususiyatlardan biri ularning morfologik hamda sintaktik ifodasidir. Dialektal paremlar haqida gap ketganda esa ularning qurilishida qatnashgan leksemalarning ham semantik, ham fonetik jihatlarini qaysi daha vakillari nutqiga aloqadorligini belgilashda, ulardan kelib chiqqan holda butun bir paremaning morfologik-sintaktik xususiyatini belgilashga asoslanadi. Misol uchun barqaror birikmalarda fonetik o'zgarishlarni kuzatishimiz mumkin. Dovush chiqardi birligi tarkibidagi tovush so'zi dovushga o'zgardan bo'lsa yelkasiga og'ir yukni oldi iborasida jelkasiga ovur jukti joyladi tarzda ifodalanadi. Shuningdek, Janubiy Qashqadaryo shevalarida uchrovchi paremlar tarkibida morfologik hodisalar ham kuzatiladi. Jumladan, tarkibida kelgan kabi yordamchi so'zi (ko'makchi) Dehqonobod tumanida yashovchi ko'plab Qo'ng'iro't urug'i nutqida day o'xshatmasi o'rnida qo'llaniladi. Tolov jegan it kabi iborasi tolov jegan ittay tarzda, bilan-minan [мынән-birga]. Cho'pon toyog'i bilan, kelin oyog'i bilan maqoli cho'pon toyog'i minan kelin oyogi minan tarzda ifodalanadi. Ushbu hudud leksikasida fonetik va morfologik o'zgarishlarga nisbatan leksik o'zgarish ko'plab uchraydi. Molli yuzi yorug'dir, molsiz yuzi choriqdir, oxmoq kalla oyog'iga jol bermas, badani junjukti, bermas qizding qolini ko'p singari parema tuzilmasi tarkibidagi ayrim leksemalar dialektal so'zlardir. Bu kabi dialektal leksemalar adabiy til tarkibida uchramaydi. Yoki boshqacha variantda uchraydi.

Dialektal paremlarda sintaktik jihatlar ham ko'zga tashlanadi. Umuman olganda, bugunga qadar barqaror birikmalarning sintaktik xususiyatlari ilmiy tadqiq etilgan. V.Vinogradov, I.A.Fillipovskaya, G.S.Varlakovalarning izlanishlarida, shuningdek, X.Abdurahmonovning ishlarida barqaror birikmalarda sintaktik xususiyat o'rganiladi. X.Abdurahmonovning "O'zbek xalq og'zaki ijodi asarlarining sintaktik xususiyatlari bo'yicha kuzatishlar"ga bag'ishlangan ishida matal, qo'shiq va topishmoqlarga qisman to'xtalangan bo'lib, asosan maqollarning sintaktik xususiyatlari yoritilgan.

Janubiy Qashqadaryo o'zbek shevalaridagi barqaror birikmalar lisoniy tabiati juda xilma-xildir. Zero, bu hududda o'zbek xalqining turli sheva vakillari hayot

kechiradi. Shunga ko'ra ular bisotidagi maqol, matal, ibora, topishmoq kabi barqaror birikmalarning sintaktik qurilishi ham turli xildir. Jumladan, vo'zingniki vo'mganingni vo'yadi (uch komponentli), mevali darxtning boshi tuman (to'rt komponentli), qo'ynimdan op qinjimga tiqdim (to'rt komponentli), tilab og'an erimni echki tevip vo'ltirdi, (olti komponentli), teshik kulcha jerda qolmas, jerda qolsa kimlar olmas (sakkiz komponentli) kabi maqollarda turli xil sintaktik qurilish namoyon bo'ladi.

Janubiy Qashqadaryo hududidan to'plangan paremiologik birliklarning tarkibiy tuzilishiga nazar tashlaydigan bo'lsak, ularda ot va fe'l turkumiga oid birliklar ulushi yuqori ekani ko'zga tashlanadi. Otdan baland, itdan past (ot+sifat), itdan qushdan, qarz (ot+ot), tuya cho'ksa joy olar (ot+fe'l), sesi chiqmoq (ot+fe'l), sen menga bormoq (olmosh+fe'l), ortidagini oltosh qidiribdi (ravish+ fe'l) singari.

Yordamchi so'zlarning barqaror birikmalar tarkibidagi ishtiroki deyarli kuzatilmaydi. Ammo, lekin, biroq, balki zidlov bog'lovchilari qatnashgan barqaror birikmalar uchramadi. Bizningcha, bu toifa bog'lovchilarning maqollar tarkibida uchramasligi o'zbek xalq maqollari uchun ham umumiy qonuniyat bo'lsa kerak.

Ma'lumki, egalik, kelishik va shaxs-son qo'shimchalari, yordamchi so'zlar gap, birikma tarkibidagi mustaqil so'zning ikkinchi bir mustaqil bo'lakka sintaktik munosabatini, shunga ko'ra aloqasini yuzaga keltiradi. Biroq bundan farqli, son kategoriyasiga mansub -lar formanti ham gap bo'laklari orasidagi sintaktik aloqani yuzaga keltirish mumkin. Masalan, toshga solib Tangridan tilar maqolida ushbu qo'shimcha vazifaviy jihatdan o'tgan zamon davom fe'li ma'nosida kelgan. Holbuki, nafaqat shevalar tarkibidagi maqollarda, umumxalq (adabiy tildagi) maqollarda ham -lar affiksi sof ko'plikni ifodalamaydi.

Paremiologik birliklarda maqollar va ba'zi ko'p komponentli iboralar qo'shma gap tuzilishida bo'lsa, topishmoq, matal, ibora, farafrazalar esa asosan, sodda gap va birikma holida bo'ladi.

Barqaror birikmalar ma'nosini aniqlashtirishda morfo-sintaktik vositalar qatorida sintagmatik bo'linish, to'xtam, ohang ham muhimlik kasb etadi. Chunki aksar holatlarda bog'lovchisiz qo'shma gap tipida keladigan maqol va matallarning semantik qiyofasini chizishda aynan takt, urg'u, to'xtam kabilarning o'rni va ahamiyati katta hisoblanadi. Ustamchaga dustamcha bo'ldi, talabi toyday, shashtini sindirmoq, kelinni kelganda ko'r, sepini joyganda ko'r.

Garchi oddiy so'zlashuvda bu fonetik segmentlar ishoraviy belgilar bilan ajratilmasa-da, shevashunoslar uchun maqol ma'nosi borasida aniq bir to'xtamga kelishda muhim o'ringa ega.

XULOSALAR.

Umuman olganda, xalqning dialektal paremiologik birliklari ham lingvistik, ham adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan dolzarb mavzu bo‘lib kelmoqda. Ularning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri grammatik jihatlari bo‘lib, ular fonetik, morfologik yoki sintaktik tahlillar orqali yuzaga chiqadi. Dialektal paremalarning grammatik xususiyatlarini tadqiq qilish, ularni to‘plash, o‘rganish, ilmiy asoslarda tasniflash tilshunosligimiz rivoji uchun muhim omili bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar:

1. Абдурахмонов Х. Ўзбек халқ оғзаки ижоди асарларининг синтактик хусусиятлари бўйича кузатишлар. – Тошкент: Фан, 1971.
2. Абдурахмонов Х. Синтаксические особенности узбекских народных пословиц: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Ташкент: АН УзССР, 1964.
3. Шомақсудов Ш., Шораҳмедов Ш. Нега шундай деймиз? – Тошкент: Ф.Фулум, 1988. – 352 б.
4. Усмонова Ш. “Лингвокультурология” фанидан маърузалар курси. – Тошкент, 2014;
5. Жўраева Б. Мақолларнинг лисоний мавқеи ва маъновий-услубий қўлланилиши: Филол. фан. ном дисс. автореф. – Самарқанд, 2002;
6. Мусаева Ф. Ўзбек тилида фразеологик вариантлар / Ўзбек тили ва адабиёти. 2016. №5. – Б. 91-95;

FITRAT DRAMATURGIYASIDA SO‘Z VA RAMZ POETIKASI

Rajabova Maqsuda

Xalqaro innovatsion universiteti “Lingvistika (o‘zbek tili)” yo‘nalishi magistranti

THE POETICS OF WORDS AND SYMBOLS IN FITRAT’S DRAMATURGY

Rajabova Maqsuda

International Innovation University Master’s degree student in Linguistics (Uzbek language)

ПОЭТИКА СЛОВА И СИМВОЛА В ДРАМАТУРГИИ ФИТРАТА

Раджабова Максуда

*Международный инновационный университет
Магистрант направления
«Лингвистика (узбекский язык)»*

E-mail:

maqsuda.rajabova6784@gmail.com

Orcid:

<https://orcid.org/0009-0006-75421-3942>

Doi:

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17759081>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Abdurauf Fitrat dramaturgiyasida so‘z va ramzlarning poetik tizimi lingvopoetik tahlil asosida o‘rganilgan. Tadqiqotda “Abulfayzxon” dramasiidagi so‘zning dramatik funksiyasi va ramziy qatlamning semantik tuzilishi tahlil qilinadi. Fitrat dramaturgiyasida so‘z nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki milliy o‘zlikni anglash, ma‘naviy uyg‘onish va tarixiy xotirani tiklashning estetik shakli sifatida talqin etiladi. Muallif ramzlar tizimi orqali millat ruhiyatidagi fojialar va uyg‘onish jarayonlarini badiiy tarzda ifodalaydi. Maqolada Fitrat asarlarida so‘z va ramz o‘rtasidagi estetik uyg‘unlik, ularning milliy tafakkur bilan aloqasi tahlil qilinib, dramaturgning o‘zbek adabiy tilini yangilashdagi o‘rni yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Fitrat, dramaturgiya, so‘z poetikasi, ramz, lingvopoetika, milliy uyg‘onish, “Abulfayzxon”, dramatik til.

Аннотация. В статье рассматривается поэтическая система слова и символа в драматургии Абдурауфа Фитрата на основе лингвопоэтического анализа. Исследуется драматическая функция слова и семантическая структура символического слоя в пьесе «Абулфайзхон». В драматургии Фитрата слово выступает не только как художественное средство, но и как эстетическая форма осмысления национальной идентичности, духовного пробуждения и восстановления исторической памяти. Через систему символов автор передает внутренние переживания народа и процесс его национального возрождения. В статье также раскрывается эстетическое единство слова и символа и значение Фитрата в развитии узбекского литературного языка.

Ключевые слова: Fitrat, dramaturgy, poetics of the word, symbolism, linguopoetics, national awakening, Abulfayzxon, dramatic language.

Annotation. This article analyzes the poetic system of words and symbols in Abdurauf Fitrat’s dramaturgy from a linguopoetic perspective. The study focuses on the dramatic function of language and the semantic structure of symbolism in Fitrat’s play “Abulfayzxon.” In Fitrat’s dramaturgy, the word serves not only as an artistic tool but also as an aesthetic form for expressing national identity, spiritual awakening, and historical memory. Through a system of symbols, the playwright reflects the nation’s psychological struggles and revival processes. The article examines

the aesthetic harmony between word and symbol in Fitrat's works and highlights his contribution to the renewal of the Uzbek literary language.

Keywords: *Фитрат, драматургия, поэтика слова, символ, лингвопоэтика, национальное возрождение, Абулфайзхон, драматический язык.*

KIRISH VA DOLZARBLIGI

XX asr – boshlarida o‘zbek adabiy tafakkuri yangi uyg‘onish bosqichiga ko‘tarildi. Bu davrda milliy mustaqillik, ma‘rifat va xalq ozodligi g‘oyalari badiiy ijodning markaziy mavzusiga aylandi. Ana shunday murakkab tarixiy sharoitda sahnaga chiqqan Abdurauf Fitrat o‘zbek dramaturgiyasining zamonaviy shakllanishiga asos soldi. Uning dramaturgik merosi o‘z davrining siyosiy va madaniy o‘zgarishlarini aks ettirish bilan birga, til, ramz va so‘zning badiiy imkoniyatlarini chuqur ochib bergani bilan ajralib turadi. Fitrat asarlarida so‘z – bu oddiy aloqa vositasi emas, balki ma‘rifat va ong qurolidir; u orqali muallif millat ruhiy holatini, tarixiy taqdirini, insoniy fojiani ifodalaydi. Ayniqsa, uning “Abulfayzxon” dramasi o‘zbek tilining dramatik ifoda qudratini, tarixiy va ruhiy ramzlar tizimini yorqin namoyon etgan asardir. Mazkur drama tilida so‘zlar faqat ma‘noviy yuk tashuvchi birlik sifatida emas, balki badiiy va semantik o‘zaro munosabatda yashovchi ramzlardir. Fitrat uchun sahnadagi har bir so‘z, har bir dialog – fikrning, g‘oyaning va ichki kurashning timsolidir. “Abulfayzxon” asarida tarixiy voqealarning tashqi bayonidan ko‘ra, ularning ichki mohiyatiga e‘tibor kuchliroq: hukmdor va xalq, imon va xiyonat, adolat va zulm o‘rtasidagi ziddiyatlar so‘zlar tizimi orqali ochiladi. Dramadagi “toj”, “taxt”, “xalq”, “vijdon” kabi so‘zlar ramz darajasiga ko‘tarilib, ular orqali Fitrat o‘z davrining ijtimoiy fojiasini tasvirlaydi. Bu ramzlar nafaqat tarixiy voqealarga ishora qiladi, balki har bir o‘quvchi yoki tomoshabinning ongida milliy o‘zlikni uyg‘otadi. Fitrat dramaturgiyasining lingvopoetik jihatdan qimmatini shundaki, unda til – shunchaki nutq vositasi emas, balki dramatik harakatning o‘zi, so‘z esa obraz yaratuvchi kuchdir. Fitratning poetik tafakkuri Sharq adabiyotidagi ramziy ma‘nolar tizimi bilan G‘arb dramaturgiyasining dialogik an‘analarini uyg‘unlashtiradi. Shuning uchun ham uning sahnasi “so‘z sahnasi”dir – bunda har bir ifoda o‘zining semantik og‘irligi va ruhiy energiyasiga ega. Fitrat so‘zni insoniy vijdonning, imonning, g‘ururning ko‘zgusi sifatida tasvirlaydi; u orqali millatning o‘tmishi, buguni va kelajagi haqida fikr yuritadi. “Abulfayzxon” dramasi tili orqali muallif xalqning og‘rig‘ini, iztirobini va shu bilan birga umidini ifoda etadi. Asarda tarixiy obrazlar orqasida zamonaviy ruh yashiringan bo‘lib, bu hol Fitratning til bilan ramz o‘rtasidagi poetik uyg‘unlikni mukammal tashkil eta olganini ko‘rsatadi. Shunday qilib, Fitrat dramaturgiyasida so‘z – g‘oyaviy qurol, ramz esa ma‘naviy xotiraning ifodasidir; ularning birligida adib millatni

uyg‘otuvchi, insonni fikr va vijdon sari yetaklovchi badiiy kuchni yaratadi. Shu bois Fitrat ijodi, xususan “Abulfayzxon” dramasi, o‘zbek adabiy tilining poetik imkoniyatlarini kengaytirgan, milliy tafakkur tarixida yangi bosqich boshlab bergan nodir namunalardan biri hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Fitrat ijodini o‘rganishga bag‘ishlangan ilmiy adabiyotlar o‘zbek adabiyotshunosligi taraqqiyotida muhim o‘rin tutadi. Ayniqsa, 1960–1980-yillar oralig‘ida Fitrat merosini qayta kashf etish jarayonida bir qator tadqiqotchilar uning dramaturgiyasini tarixiy, badiiy va uslubiy jihatdan tahlil qildilar. Jumladan, M.Qo‘shjonov, N.Karimov, A.Qahhor va I.G‘aniyevlarning tadqiqotlarida Fitrat asarlarining milliy uyg‘onish davrida tutgan o‘rni, ularning ma‘rifatparvarlik yo‘nalishidagi g‘oyalari chuqur yoritilgan. M.Qo‘shjonov Fitratni “tilni badiiyat darajasiga ko‘targan adib” sifatida baholab, uning dramaturgiyasida so‘zning g‘oyaviy yukini alohida ta‘kidlaydi. Shuningdek, N.Karimov Fitrat asarlarida ramzlarning ijtimoiy-falsafiy ma‘nosini tahlil etib, ularni milliy o‘zlikni ifodalovchi asosiy badiiy vosita sifatida ko‘rsatadi. So‘nggi yillarda olib borilgan lingvopoetik tadqiqotlarda, xususan, Sh.Yusupova va M.Abdug‘aniyevlarning ilmiy ishlari Fitrat dramaturgiyasida so‘z va obraz o‘zaro munosabatini yangi metodologik yondashuv asosida o‘rganadi. Ular Fitrat asarlaridagi semantik strukturalar, metaforik qatlam va ramzlarning ijtimoiy semantikasini tahlil qilish orqali adibning badiiy tafakkuridagi yangi qirralarni ochgan. Shuningdek, B.Nazarov va D.Rahimovlarning Fitrat merosiga oid tadqiqotlarida uning dramatik asarlari o‘zbek sahna tilini shakllantirishdagi o‘rni bilan birga, undagi ma‘naviy kod va tarixiy xotira masalalari ham yoritiladi. Mazkur ilmiy qarashlar umumiy jihatdan Fitrat dramaturgiyasining markazida til va ramz poetikasi yotganini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, mavjud tadqiqotlarning aksariyati Fitrat dramaturgiyasining lingvopoetik tabiatini to‘liq ochib bermagan; ayniqsa “Abulfayzxon” dramasiidagi so‘zning dramatik funksiyasi va ramziy qatlamning semantik tizimi hali yetarlicha chuqur o‘rganilmagan.

TADQIQOT METODOLOGIYASI.

Mazkur tadqiqotda Fitrat dramaturgiyasini tahlil etishda zamonaviy lingvopoetik yondashuv asosiy metodologik tayanch sifatida tanlandi. Lingvopoetika – adabiy matn tilini, uning semantik, sintaktik va fonetik qatlamlarini estetik mazmun bilan uyg‘un holda o‘rganadigan yo‘nalishdir. Ushbu metod Fitrat matnida so‘zning nafaqat leksik ma‘nosini, balki uning poetik va ramziy funksiyalarini aniqlash imkonini beradi. Tadqiqotda, shuningdek, tarixiy-funksional, struktural va kontekstual tahlil usullari qo‘llanildi. Tarixiy-funksional yondashuv yordamida

“Abulfayzxon” dramasi yaratilgan davrning ijtimoiy-siyosiy sharoiti, muallifning ma’rifatparvarlik pozitsiyasi hamda asardagi ramzlarning tarixiy ildizlari tahlil qilindi. Struktural tahlil esa matnning ichki tuzilmasini, ya’ni ramzlar tizimi, dialoglar dinamikasi, semantik maydonlar o’rtasidagi bog‘lanishlarni aniqlashga qaratildi. Kontekstual yondashuv orqali Fitrat dramaturgiyasidagi so‘z va ramzlar boshqa milliy uyg‘onish davri adabiy manbalari bilan qiyosiy tahlil qilindi. Metodologiyaning muhim qismi sifatida semiotik tahlil unsurlari ham qo‘llanildi, chunki Fitrat matnida ramzlar alohida belgilar tizimini hosil qiladi. Masalan, “toj”, “taxt”, “xalq”, “xiyonat” kabi birliklar nafaqat ma’nodosh so‘zlar sifatida, balki belgilar majmuasi – ya’ni milliy o‘zlik va tarixiy xotiraning semiotik timsollari sifatida tahlil etildi. Shu yo‘l bilan tadqiqot Fitrat dramaturgiyasidagi so‘zning poetik vazifasini, ramzning esa falsafiy yukini ochishga qaratildi. Yana bir muhim metod sifatida germenevtik yondashuv tanlandi, u matndagi ramziy obrazlarning chuqur ma’nosini, muallif niyatini va zamonaviy o‘quvchi idrokidagi talqinlarini o‘rganish imkonini beradi. Shu tariqa, ushbu metodologik asoslar Fitratning dramatik matnini faqat badiiy hodisa emas, balki til, tafakkur va milliy ong uyg‘onishining lingvopoetik tizimi sifatida tahlil etish imkonini beradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

Fitrat dramaturgiyasining eng muhim xususiyatlaridan biri – unda so‘zning g‘oyaviy va ma’naviy yukining ustuvorligidir. Adib uchun so‘z faqat estetik ifoda vositasi emas, balki milliy ongni uyg‘otuvchi, jamiyatni o‘ylashga majbur etuvchi qudratli kuchdir. XX asr boshlarida, millat ma’naviy inqiroz va siyosiy turg‘unlik girdobida bo‘lgan bir davrda Fitrat so‘z orqali ozodlik va ma’rifat g‘oyasini ilgari surdi. Ayniqsa, “Abulfayzxon” dramasida bu jihat yaqqol ko‘rinadi – bu asarda so‘z sahna harakatining yuragi, dramatik voqealarning harakatlantiruvchi omiliga aylanadi. Fitrat dramatik dialoglarni shunday tuzadiki, ularda so‘zlar orqali fikrlar to‘qnashadi, qadriyatlar sinovdan o‘tadi va inson vijdoni sinovga tortiladi. “Abulfayzxon” dramatik tilida so‘z – iymon va ongning belgisi sifatida namoyon bo‘ladi. Hukmdorning, xalqning va ulamolarning nutqi o‘rtasidagi farq, aslida, ijtimoiy tafakkur darajasidagi tafovutni aks ettiradi. Fitrat har bir personajga o‘z dunyoqarashiga mos tildan foydalanish imkonini beradi. Masalan, Abulfayzxonning nutqida hokimlik, mas’uliyat va tavba ohangi mavjud bo‘lsa, xalq vakillarining so‘zida og‘riq, adolat va iztirob seziladi. Shu yo‘l bilan muallif tilni axloqiy va siyosiy mezon darajasiga ko‘taradi. Chunki Fitrat uchun insonni o‘lchaydigan narsa – uning so‘zidagi rostlik, uning fikridagi halollikdir. Shu jihatdan qaraganda, Fitrat dramaturgiyasida so‘z – vijdonning ovozidir. U sahnada jim turadigan obrazni ham

“so‘zlata oladi”, ya’ni personajning ichki kechinmasi, jimlik orqali ham til topadi. Dramada “Men taxtni saqlay olmadim, chunki xalqimdan uzildim”[1.58] degan satr nafaqat hukmdor Abulfayzxonning shaxsiy pushaymoni, balki butun millat nomidan aytilgan e’tirofdir. Bu iqtibos orqali Fitrat so‘zning falsafiy qirrasini ochadi: inson o‘z xalqidan, o‘z tilidan, o‘z haqiqatidan uzilsa – u hukmronlikni emas, insonligini yo‘qotadi. Demak, Fitratning dramatik so‘zi – bu fojia, iztirob va tafakkur uyg‘otuvchi kuchdir.

Fitrat dramaturgiyasida tilning g‘oyaviy kuchi, avvalo, uning sintaktik ixchamligi va semantik chuqurligida namoyon bo‘ladi. Qisqa, lekin keskin dialoglar orqali u butun tarixiy jarayonni ifodalay oladi. So‘zlarning ichki ohangi, intonatsiyasi, hatto pauzalari ham ma’noga xizmat qiladi. Masalan, Abulfayzxonning jim qolishi, xalqning sukunati yoki ulamolarning kinoyali so‘zlari – barchasi bitta dramatik maqsadga yo‘naltirilgan: bu millatning o‘zini o‘zi eslash jarayonini ko‘rsatishdir. Fitrat uchun so‘z – bu uyg‘otuvchi chaqiriq, u “jimlikdan so‘nggi nido”dir. Shu bois u dramaturgiyada so‘zning kuchini tarixiy mas’uliyat bilan bog‘laydi. Fitrat dramaturgiyasida so‘z nafaqat individual, balki kollektiv ongni ifodalaydi. Uning qahramonlari orqali butun xalqning ovozi yangraydi. Shu jihatdan, Fitrat sahnasi milliy o‘zlikni so‘z orqali qayta tiklash maydonidir. “Abulfayzxon”da har bir so‘z, har bir ibora millatning o‘tganini eslatadi, hozirini tanqid qiladi va kelajakni ko‘rsatadi. Natijada Fitratning dramatik tili badiiylilikdan tashqari, ma’rifat va ijtimoiy uyg‘onishning qudratli vositasiga aylanadi. U sahnada so‘z orqali insonni o‘zgartirish, millatni uyg‘otish, tarixni eslatish imkonini topadi. Shu bois Fitrat dramaturgiyasida so‘z – bu nafaqat estetik hodisa, balki ruhiy va siyosiy uyg‘onishning asosiy omilidir.

Fitrat dramaturgiyasida ramz (simvol) poetikasi milliy tarixning fojiali sahifalarini badiiy shaklda ifodalashning asosiy vositasiga aylanadi. Uning asarlarida ramzlar orqali nafaqat individual obrazlarning ichki kechinmalari, balki xalqning ma’naviy iztiroblari, tarixiy o‘zligini yo‘qotish jarayoni ham ochib beriladi. Ayniqsa, “Abulfayzxon”, “Hind ixtilolchilari”, “Chin sevish” kabi dramalarda ramziy tafakkur siyosiy zulm, ruhiy inqiroz va milliy uyg‘onish g‘oyalarini ifodalovchi badiiy kod sifatida namoyon bo‘ladi. Fitrat ramzlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ma’noda emas, balki metaforik tizim sifatida qo‘llaydi – ular orqali muallif tarixiy hodisalarning zamonaviy mazmunini ochib beradi. Masalan, “Abulfayzxon” dramasi xon saroyi – ramziy jihatdan o‘zining ma’naviy ildizlaridan uzilgan, tanazzulga yuz tutgan jamiyatni ifodalaydi. Shu orqali muallif tarixiy fojeani xalq ruhiyatidagi qulashi bilan uyg‘unlashtiradi. Tadqiqotchi A.Qosimov ta’kidlaganidek: “Fitrat

ramzlarni voqelikni yashirish uchun emas, balki uni badiiy umumlashtirish vositasi sifatida ishlatadi; ramz orqali tarixiy haqiqatning ichki mohiyati ochiladi”[2.64] Fitrat dramaturgiyasidagi ramzlar tizimi tarixiy fojiani shunchaki qayta hikoya qilmaydi, balki uni milliy o‘zlikni anglashning ramziy shakliga aylantiradi. Bu jarayonda ramzlar – xalqning yo‘qotilgan mustaqilligi, axloqiy inqirozi va ruhiy uyg‘onish istagini birlashtiruvchi badiiy omil sifatida xizmat qiladi. Shu tariqa, Fitrat o‘z dramaturgiyasida tarixiy fojiani individual fojiaga, individual fojidan esa umumxalq ruhiy kechinmasiga ko‘taradi.

Fitrat dramaturgiyasining badiiy qudrati, avvalo, uning dialogik tuzilishida namoyon bo‘ladi. Muallif sahna nutqini faqat dramatik harakat vositasi sifatida emas, balki milliy tafakkur, ijtimoiy ong va ma’naviy uyg‘onish ifodasi sifatida talqin qiladi. Fitratning dialoglari tashqi suhbat shaklida bo‘lsa-da, ular ichki monologik ma’no qatlamlarini ham o‘z ichiga oladi. Shu bois, uning asarlaridagi til – faqat kommunikativ emas, balki falsafiy va ruhiy mazmun tashuvchi badiiy tizimdir. Fitrat qahramonlarining nutqida xalqona ifodalar, diniy-axloqiy terminlar, turkiy va arabiy so‘z qatlamlarining uyg‘unligi kuzatiladi. Bu uyg‘unlik til va tafakkur birligini, ya’ni milliy o‘zlikni ifodalovchi ichki uyg‘unlikni vujudga keltiradi. Masalan, “Hind ixtilolchilari” dramasi qahramonlarning bahsli dialoglari tashqi jihatdan siyosiy mojaro sifatida kechsa-da, ularning har bir so‘zi ozodlik, e’tiqod va ma’rifat singari g‘oyaviy tushunchalar atrofida shakllanadi. Shu tarzda, Fitrat dialogni falsafiy fikr yuritishning asosiy maydoniga aylantiradi. Tilning bu badiiy-falsafiy xususiyatini tadqiqotchi N.Jo‘rayev quyidagicha izohlaydi: “Fitratning sahna asarlarida dialog – bu ikki shaxsning suhbatidan ko‘ra kengroq mazmun kasb etadi; u orqali yozuvchi xalq tafakkurining uyg‘onish bosqichlarini poetik tarzda aks ettiradi”[4.112] Fitratning dialogik uslubi dramatik ziddiyatni tabiiy tarzda rivojlantiradi. Qahramonlar o‘rtasidagi so‘z almashinuvi orqali nafaqat voqea dinamikasi, balki fikrlar to‘qnashuvi, dunyoqarashlar sintezi ham yuz beradi. Shu jihatdan, Fitrat dramalarida til – milliy tafakkurning badiiy shakli, dialog esa – ma’rifatparvarlik g‘oyalarining estetik ifodasi sifatida namoyon bo‘ladi.

Fitrat dramaturgiyasida so‘z va ramz o‘zaro estetik uyg‘unlikda faoliyat yuritadi. U so‘zni nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki ma’naviy ramzlarning tashuvchisi, fikrning estetik shakli sifatida talqin qiladi. Fitrat dramatik nutq orqali ramzga ruh, ramz orqali esa so‘zga falsafiy mazmun bag‘ishlaydi. Shu tariqa, uning asarlarida so‘z va ramz o‘rtasida dialektik bog‘liqlik yuzaga keladi – biri ikkinchisini to‘ldiradi, chuqurlashtiradi va badiiy yaxlitlikni ta’minlaydi. Fitratning “Abulfayzxon” dramasi bu uyg‘unlik ayniqsa yaqqol namoyon bo‘ladi.

Qahramonlarning soʻzida ishlatilgan “toj”, “taxt”, “saroy”, “zanjir” kabi leksik birliklar bevosita ramziy maʼno kasb etadi. “Toj” – hokimiyat timsoli sifatida, “zanjir” esa qullik va jaholatning belgisi sifatida qoʻllanadi. Bunda Fitrat ramzni bevosita maʼnoda emas, soʻzning ichki semantik energiyasi orqali ifoda etadi. Har bir dramatik soʻz, shu tariqa, ramzga aylanadi; har bir ramz esa soʻzning badiiy kuchini oshiradi. Fitratning estetik mahorati shundaki, u soʻz va ramz uygʻunligini milliy tafakkur va maʼrifatparvarlik gʻoyalari bilan bogʻlaydi. Muallif dramatik obrazlar tilini xalqona soʻz boyligi, diniy-falsafiy istilohlar va turkiy ifoda uslublari bilan uygʻunlashtiradi. Natijada soʻz – ramzga, ramz – soʻzga aylangan murakkab estetik tizim yuzaga keladi. Tadqiqotchi M.Yoʻldoshev taʼkidlaganidek: “Fitrat dramaturgiyasida soʻzning badiiy kuchi ramz bilan uygʻunlashgan holda shakllanadi; bu uygʻunlik sahna asarlarining estetik taʼsirchanligini oshiruvchi asosiy poetik tamoyildir”[4.87]. Shunday qilib, Fitrat dramaturgiyasida soʻz va ramz oʻrtasidagi estetik uygʻunlik dramatik asarning ichki ohangdorligini, badiiy qatlamlar chuqurligini va muallifning falsafiy niyatini mujassam etadi. Bu uygʻunlik oʻzbek sahna sanʼatida soʻz orqali ramz, ramz orqali tafakkur ifodasi anʼanasini shakllantirgan eng muhim bosqichlardan biri sifatida baholanadi.

Fitrat dramaturgiyasi oʻz davri uchun nafaqat badiiy, balki madaniy-maʼrifiy tajriba sifatida ham alohida ahamiyatga ega boʻlgan. Uning sahna asarlari orqali til, tafakkur va milliy oʻzlik oʻrtasidagi bogʻliqlik yangi bosqichda namoyon boʻladi. Fitrat millatni uygʻotish yoʻlida soʻz sanʼatini asosiy qurol sifatida tanlagan; u tildan faqat ifoda vositasi sifatida emas, balki milliy ongni shakllantiruvchi kuch sifatida foydalangan. Fitratning dramatik tili – uygʻonish davrining maʼnaviy manzarasidir. Unda xalq tili, diniy-falsafiy soʻz boyligi va zamonaviy maʼrifat tili oʻzaro sintezga kirishadi. Shu jihatdan, uning dramaturgiyasi millat tafakkurining til orqali oʻzini anglash bosqichini aks ettiradi. Masalan, “Chin sevish” dramasida muhabbat mavzusi orqali insoniy qadriyatlar, ijtimoiy erkinlik va maʼnaviy yangilanish gʻoyalari ifodalansa, “Hind ixtilolchilari”da ozodlik uchun kurash tili milliy oʻzlikning ramziga aylanadi. Fitrat tili – uygʻonish davrining ruhiy hujjati sifatida qaraladi. Undagi har bir soʻz, ramz va dialog milliy oʻzlikni anglash jarayonining lingvopoetik ifodasidir. Tadqiqotchi Sh.Sodiqov bu holni quyidagicha izohlaydi: “Fitratning sahna tili xalq ruhiyatining uygʻonish energiyasini oʻzida mujassamlashtiradi; u til orqali milliy tafakkur va maʼnaviyatning yangi pogʻonasini shakllantiradi”[5.59] Fitrat dramaturgiyasining tili milliy uygʻonishning badiiy tajribasi boʻlib, u oʻzbek adabiy tilining taraqqiyotida ham muhim bosqich yaratdi. Bu tilda ramz va soʻz birlashib, millat ruhining ifodasiga aylandi; badiiy soʻz esa xalq tafakkurining uygʻonish

manbaiga aylandi. Shunday qilib, Fitrat dramaturgiyasi milliy tilning ma'naviy uyg'onishdagi faol estetik shakli sifatida tarixda o'z o'rnini mustahkamladi.

XULOSA.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, Fitrat dramaturgiyasi o'zbek adabiy tafakkurida so'z va ramz poetikasini yangi bosqichga olib chiqqan murakkab estetik tizimdir. Muallif dramatik asarlarida so'zni faqat sahna vositasi sifatida emas, balki milliy o'zlikni anglash, tarixiy xotirani tiklash va ma'naviy uyg'onishning badiiy ifodasi sifatida talqin etadi. Ramzlar tizimi orqali tarixiy fojialar xalq ruhiyati bilan uyg'unlashtiriladi, dialoglarda esa tafakkur va til birligi badiiy-falsafiy mazmun kasb etadi. Fitratning dramaturgik tajribasi, bir tomondan, so'zning ma'naviy qudratini ochib berib, o'z davrining ijtimoiy-ruhiy muhitini aks ettirgan bo'lsa, ikkinchi tomondan, milliy uyg'onish g'oyalarining til orqali ifoda topgan shakli sifatida qadrlanadi. So'z va ramzning estetik uyg'unligi uning asarlarida millat ruhining badiiy ko'zgusini yaratadi. Natijada, Fitrat dramaturgiyasi o'zbek adabiy jarayonida so'zning falsafiy teranligi, ramzning poetik kuchi va milliy tafakkurning uyg'onish ruhini birlashtirgan noyob hodisa sifatida baholanadi. Bu jihatdan Fitrat ijodi nafaqat XX asr o'zbek dramaturgiyasining, balki butun o'zbek madaniy-ma'naviy uyg'onishining asosiy poydevorlaridan biri hisoblanadi.

Adabiyotlar:

1. Fitrat A. Asarlar. 2-jild. – Toshkent: Fan, 1990. – 432 b.
2. Qosimov A. O'zbek dramaturgiyasi taraqqiyoti masalalari. – Toshkent: Akademiya, 2018. – 176 b.
3. Jo'rayev N. Fitrat dramaturgiyasi poetikasi. – Toshkent: O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi nashriyoti, 2020. – 210 b.
4. Yo'ldoshev M. XX asr o'zbek dramaturgiyasi poetik tizimi. – Samarqand: SamDU nashriyoti, 2019. – 198 b.
5. Sodiqov Sh. Fitrat merosi va uyg'onish davri poetik tafakkuri. – Toshkent: Ma'naviyat, 2021. – 156 b.
6. Mirzayev U. O'zbek adabiyotida ramz va timsollar poetikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2017. – 167 b.
7. Abdug'afurov A. O'zbek dramaturgiyasi tarixi va nazariyasi. – Toshkent: Universitet nashriyoti, 2015. – 204 b.
8. Aliev H. Fitrat dramaturgiyasida til va tafakkur uyg'unligi // O'zbek tili va adabiyoti. – 2020. – №3. – B. 54–62.
9. Rasulov D. XX asr o'zbek adabiyoti: G'oya va shakl izlanishlari. – Toshkent: Fan, 2022. – 232 b.

Mundarija

Vol. 1 No. 3 (2025)

T/r	Muallif F.I.SH	Mavzu	Sahifa raqami
19.00.00 – Psixologiya fanlari			
1.	Rajabova Feruza Pozilovna	SHARQ MUTAFAKKIRLARINING BAXT VA EMOTSIONAL MUNOSABATLARGA OID QARASHLARI	4-9
2.	Eshonova Maftuna Zokir qizi	VOYAGA YETMAGANLARDA AXBOROT OQIMIGA TOBELIKNI KELITIRIB CHIQRUVCHI PSIXOLOGIK OMILLAR	10-14
3.	Lafasova Munisa Shuxrat qizi	O‘ZBEK NIKOH-OILA MUNOSABATLARI VA UNING IJTIMOY-PSIXOLOGIK, ETNOPSIXOLOGIK TALQINI	15-20
4.	Yuldashev Anvar Narmo‘minovich	O‘SMIRLAR ORASIDA XULQI OG‘ISHGANLIKNI O‘RGANISHNING METODOLOGIK IMKONIYATLARI	21-24
08.00.00 – Iqtisodiyot fanlari			
5.	Xamidova Dilorom Muhitdinovna	YANGI STRATEGIYA VA BARQARORLIK - TARAQQIYOTNING ZAMONAVIY YO‘NALISHIDIR	25-30
10.00.00 – Filologiya fanlari			
6.	Chingiz Garasharli	O‘RTA DENGIZDA QADIM TURK MADANIYATI YO‘QILGAN BASIN	31-38
7.	Fozilova Mohigul Farxodovna	XX ASR O‘ZBEK NASRIDA TABIAT TASVIRINING BADIY YECHIMI	39-45
8.	Xurramova Dilobar Muxtorovna	OQOVA SUV VA UNI TOZALASH TIZIMI TERMINLARINING MAVZUVIY GURUHLARGA AJRATISH MASALASI XUSUSIDA	46-50
9.	Muyassar Matmuratova Abdullayevna	NODIRA IJODIDA ADABIY AN‘ANAVIYLIK VA BADIY O‘ZIGA XOSLIK MASALASI	51-55
10.	Primov Islom	JANUBIY QASHQADARYO O‘ZBEK SHEVALARIDA PAREMIALOGIK BIRLIKLARINING O‘ZIGA XOS TIL XUSUSIYATLARI	56-60
11.	Rajabova Maqsuda	FITRAT DRAMATURGIYASIDA SO‘Z VA RAMZ POETIKASI	61-68